

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSLÂM HUKUKUNDA FETVÂ

Mehmet ABAY

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mehmet ŞENER

2010

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**İslâm Hukukunda Fetvâ**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Mehmet ABAY

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Mehmet ABAY
Anabilim Dalı : TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
Programı : TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
Tez Konusu : İslâm Hukukunda Fetvâ
Sınav Tarihi ve Saati :/...../.....

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği'nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA	O	OY BİRLİĞİ	O
DÜZELTİLMESİNE	O*	OY ÇOKLUĞU	O
REDDİNE	O**		

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

- * Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
- ** Bu halde adayın kaydı silinir.
- *** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

	Evet
Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir.	O
Tez mevcut hali ile basılabilir.	O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir.	O
Tezin basımı gerekliliği yoktur.	O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İslâm Hukukunda Fetvâ

Mehmet ABAY

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Temel İslam Bilimleri Programı

Fetvâ, hükmün soru üzerine açıklanması, bu açıklamada soru soranın halinin ve çevre şartlarının göz önüne alınmasıdır. Hz. Peygamber dinî bir hükmü açıklamayı gerektiren bir soru ile karşılaştığında ya vahiy gelmesini bekler veya bizzat kendisi cevaplandırır. Ashâbın fakih olanları da kendilerine sorulan herhangi bir konuda ilk olarak Kur'an ve sünnette yer alan hüküm ile cevap verirdi. Bu iki kaynaktan açıkça bir hüküm yok ise, Hz. Peygamber'den öğrendikleri prensiplere göre hüküm verirlerdi. Yani şâri'in maksadına uygun şekilde kendi içtihad ve re'yları ile cevap verirlerdi.

İlk iki halife döneminde sahabeler, Mekke ve Medîne dışına zaruret olmadıkça çıkmamışlar; fethedilen yerlere gitmemişlerdi. Hz. Osman döneminde sahabeler değişik şehirlere dağılmış ve gittikleri yerlerde insanların problemlerine çözüm aramışlardır.

Sahâbeyi takip eden tâbiîn nesli içinde yetişen bilginler, Ehl-i hadis ve Ehl-i re'y diye ikiye ayrılmışlardı. Ehl-i re'y'e mensup olanlar, problemleri Kur'an ve sünnet'i esas alarak çözüme kavuştururlardı. Ehl-i hadis ise, zaruret olmadıkça reye dayanarak görüş bildirmezlerdi. Fetvâ verme işi, resmî bir nitelik taşımadığı için fetvâ verme yetkisine sahip olan uzmanlar, fetvâ verirlerdi.

İlk dönemlerden itibaren ihtiyaç duyulan fetvâ verme görevi, İslâm kültür ve medeniyetine paralel olarak kurumsallaşmıştır. Zamanla fetvâ makamında görev alanların taşımaları gerektiği şart ve vasıflar belirlenmiştir.

Bunun yanında, vatandaşların dîni problemlerini çözüme kavuşturmak amacıyla kaynak kitaplar da kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1) Müftü 2) Fetvâ 3) Müsteffî (Soru soran) 4) İstiftâ (fetvâ sorma) 5) Adâbu'l-müfti ve'l-müsteffî.

ABSTRACT

Master Thesis

Fatwa in Islamic Law

Mehmet Abay

Dokuz Eylül University

Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Basic Islamic Sciences Program

Fatwa is explain a provision about question and consider state of environmental conditions of questioner in explanation. When the Prophet Muhammad come up against a provision requiring a religious explanation with a question, had wait revelations or would answer himself. The scribe companions answer with the provisions as the first contained in the Qur'an and Sunna. If there is not an explicit provision in these two sources, they adjudicate according to the principles they learned from the Prophet Muhammad. In other words, they would answer with their own opinion and solutions according to purpose of the Legislator.

During period of the first two caliphs, companions did not go outside of Mecca and Medina unless necessity and did not go to conquest places. Companions scattered in different cities in the period of Caliph Osman and went searching for solutions to the problems of people in their places.

Subsequent course of the generation who grew up in companions scholars were divided into two called Ahl-i Hadith and the Ahl-i Re'y. Ahl-i Re'y members those who have resolved problems based on the Qur'an and Sunna. Ahl-i Hadith, the necessity would not report unless the opinion based on the opinion (the Re'y). Giving a fatwa job does not carry an official nature, experts who have the authority to give fatwa, would give fatwa.

Giving a fatwa mission which is needed from the first periods has been institutionalized in parallel with Islamic culture and civilization. With in the length of time conditions and qualifications which have to need for giving a fatwa have been determined. In addition, citizens in order to resolve the religious problems in source books have been written.

**Key Words: 1) Mufti 2) Fatwa 3) Questioner 4) To ask a fatwa
5) Conventions of mufti and questioner**

İSLÂM HUKUKUNDA FETVÂ İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	II
TUTANAK	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM FETVÂ KAVRAMI

FETVÂ KAVRAMININ SÖZLÜK VE TERİM ANLAMLARI

1.1. FETVÂNIN SÖZLÜK ANLAMI:.....	1
1.2. TERİM OLARAK FETVÂ:.....	1
1.3. KAZÂ İLE FETVÂ ARASINDAKİ FARK.....	2
1.4. FETVÂNIN DİNİ BİR VECİBE OLMASI.....	7
1.4.1. Kur'ân'ı Kerîm'de.....	7
1.4.2. Sünnet'te	8
1.4.3. İcmâ'da.....	8
1.4.4. Akıl yönden.....	9
1.5. FETVÂNIN ÖNEMİ VE OLUMSUZ YÖNÜ	10

İKİNCİ BÖLÜM

FETVÂNIN TARİHÇESİ

2.1. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ.....	13
2.1.1. Hz. Peygamberin Tasarrufları	13
2.1.2. Dîni Tebliğ Etmek Ve Tamamlamak:	15
2.1.3. Fetvâ Verme (iftâ):.....	16
2.1.4. Dâvaları Hükme Bağlama (Kazâ):	17
2.1.5. Devlet başkanlığı:	18
2.1.6. Hz. Peygamber Döneminde Fetvâ.....	19
2.2. SAHÂBE DÖNEMİ.....	23
2.2.1. Müftü Sahabîler.....	31
2.2.2. Medîneli Müftüler	32
2.2.3. Mekke'li Müftüler	34
2.2.4. Kûfe'li Müftüler.....	34
2.2.5. Basralı Müftüler	36
2.3. SAHÂBENİN İHTİLAF SEBEPLERİ	36
2.3.1. Nasların Tamamını Bilememeleri	39
2.3.2. Hadisin Mana Yönünden Sıhhati Hakkında Şüpheyeye Düşmeleri	40
2.3.3. Tespit Hatası Yapmaları.....	41
2.3.4. Yanılma Veya Unutmaları	42
2.3.5. Anlayış Ve Yaklaşım Farklılıkları	43
2.3.6. İlleti Farklı Şekilde Tespit Etmeleri	44
2.4. TÂBÎİN DÖNEMİNDE FETVÂ	45
2.4.1. Hicaz Ekolü'nün Fetvâ Metodu	46
2.4.2. Kûfe Ekolü'nün Fetvâ Metodu	47
2.4.3. Tabîin Döneminde İhtilaf Sebepleri.....	48
2.4.4. Selefîn Fetvâ Sorma Usûlü.....	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
FIKİH BİLGİNLERİ VE FETVÂ VERME METODLARI

3.1. FIKİH BİLGİNLERİ.....	53
3.1.1. Mutlak Müçtehid Olanlar.....	53
3.1.2. Mezhepte Müçtehid Olanlar.....	54
3.1.3. Mezhep Sahibinden Nâss Olmayan Meselelerde İctihad Eden Âlimler .	54
3.1.4. Mukallidlerden Ashabı Tahric	54
3.1.5. Mukallidlerden Ashabı Tercih	54
3.1.6. Tercih Yapanlar.....	54
3.1.7. Tam Mukallidler.....	54
3.2. FETVÂ VERME YETKİSİ	55
3.2.1. İctihad Edilerek Verilen Fetvâ	56
3.2.2. Kardâvî'ye Göre Müstakil Bir Müftü'nün Özellikleri:.....	56
3.2.3. Tahric Yoluyla Verilen Fetvâ	57
3.2.4. Bir Müçtehitin Sözü'nü Nakletmek Suretiyle Verilen Fetvâ	57
3.3. HANEFÎLERİN FETVÂ VERME METODLARI.....	58
3.3.1. Hanefî Fıkıh Kitaplarının Dereceleri	59
3.3.2. Hanefî Fıkıhının Kaynakları	60
3.3.3. Hanefî Fıkıhında Kullanılan Bazı Terimler	61
3.4. MÂLİKÎ MEZHEBİ'NDE FETVÂ VERME METODU.....	66
3.4.1. Mâlikî Mezhebi'nin Furû Kitapları ve Dereceleri	67
3.4.2. Mâlikî Mezhebinde Kullanılan Bazı Terimler	68
3.4.3. Mâlikî Mezheb'inde Mukallid Müftünün İlk Kaynaklara Göre Fetvâ Vermesi:.....	68
3.5. ŞAFİÎ MEZHEBİNDE FETVÂ VERME METODU.....	69
3.5.1. Şafîî Mezhebi Furû Kitapları ve Dereceleri.....	70
3.5.2. Şafîî Mezhebinde Kullanılan Terimler.....	70
3.5.3. Mukallid Müftü İçin Fetvâda Öncelik	70
3.6. HANBELÎ MEZHEBİNDE FETVÂ VERME USÛLÜ.....	71
3.6.1. Hanbelî Mezhebi'nin Furû Kitapları ve Dereceleri	72
3.6.2. Mezhepte Kullanılan Bazı Terimler:.....	73
3.6.3. Mukallid Müftünün Fetvâsında Öncelik	75

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MÜFTÜ FETVÂ VERME METODU VE FETVÂ SORAN

4.1. MÜFTÜ OLMANIN ŞARTLARI:	78
4.2. MÜFTÜ'NÜN VASIFLARI/NİTELİKLERİ	79
4.2.1. Müftünün Gözönünde Bulundurması Gereken Hususlar	83
4.2.2 Müftü İle İlgili Hükümler.....	92
4.2.3. Fetvâ Vermenin Edebleri.	95
4.2.4. Müsteftinin (Fetvâ Soran) Sıfatları, Hükümleri ve Edebleri.....	97
4.2.5. Fetvânın Bağlayıcılığı	99
4.3. FETVÂNIN DEĞİŞMESİ	102
4.3.1. Maslahatın Gerçekleştirilmesine Yönelik Fetvâ	107
4.3.2. Seddi Zerâyi'e Yönelik Fetvâ	110
4.3.3. Zararı Önlemeye Yönelik Fetvâ.....	111
4.3.4. Sûiistimâli Önlemeye Yönelik Fetvâ	111
4.3.5. Örf ve Âdetlerin Değişmesiyle Değişen Fetvâ.....	112
SONUÇ	114
KAYNAKÇA	116

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen müellif
Arş.	: Araştırmaları
b.	: oğlu
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİB	:Diyanet İşleri Başkanlığı
Hz.	: Hazreti
İ.F.	: İlâhiyat Fakültesi
İsl.	: İslâm
Krş.	: Karşılaştırınız
m.	: Miladi
mad.	: Maddesi
MÜİF	:Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
r.a.	: Radiyallahu anhu
s.	:Sayfa
s.a.	: Sallahu aleyh ve's selem
TDİB	: Türkiye Diyânet İşleri Başkanlığı
TDV	: Türkiye Diyânet Vakfı
thk.	: Tahkik
tre.	: Terceme
tsh.	: Tashih
ty.	: Tarih yok
Üniv.	: Üniversite
v.	: Vefatı
Yay.	: Yayınları

BİRİNCİ BÖLÜM

FETVÂ KAVRAMI

FETVÂ KAVRAMININ SÖZLÜK VE TERİM ANLAMLARI

1.1. Fetvânın Sözlük Anlamı:

Arapça bir kelime olan “Fetvâ”¹ kelimesi sözlükte; “delikanlı, yiğit” anlamına gelen; ‘fetâ’ kelimesinden (fütyâ, çoğulu fetâvâ)² türeyen ve “bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap”³ anlamındadır.

Aynı zamanda “fetvâ”, sorulan bir problem hakkında verilen cevap ve o müşkülü çözüp açıklamaktır.⁴ Böyle bir soruya cevap vermeye de “iftâ” denir. Fıkıh terimi olarak “İslâm hukukçusu (fakih) bir zatın kendisine sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap veya ortaya koyduğu hüküm” demektir.

1.2. Terim Olarak Fetvâ:

Fikhî bir meselenin hükmünü fetvâya yetkili kişilerden sormaya “istiftâ”, fetvâyı isteyene müsteftî (soru soran), böyle bir meseleyi açıklamaya veya problemin hükmünü sözlü veya yazılı olarak cevaplandırmaya “iftâ”, verdiği fetvâ ile hükmü açıklayana “Müftü”, kendisi ile fetvâ verilen görüşe de “müftâ bih” denir.⁵

İbn-i Hamdân’a göre “iftâ” şer’î delile dayanarak Allah’ın hükmü hakkında haber vermektir.⁶ Muhammed Süleyman Eşkâr’a göre ise, meydana gelen bir olay hakkında soru soran kişiye, şer’î delile dayanarak, yapılan içtihat yoluyla, Allah’ın hükmünü haber vermektir.⁷

¹ Ebû’l-Kâsım Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zamahşeri, *Esâsu’l Belâğa*, Dâru’l ilmiyye, Beyrut 1998, II. 8.

² Kâmus, VI, 1114; Ahterî Mustafa Şemseddin Karahisârî, *Ahterî Kebir*, Dâru ihyâü’t-Türâsü’l Arabiyye, Beyrut ty., II. 109.

³ Fahrettin Atar, “Fetvâ” mad., TDV İslâm Ansiklopedisi, 1995, XII. 486

⁴ Hüsyin b. Muhammed Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, İstanbul 1986, s. 561.

⁵ Muhammed b. Mükerrrem b. Manzur, *Lisanu’l-Arab*, Beyrut 1997, X. 181-2; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-u İslâmiyye ve İstilahat-ı Fikhiyye Karnusu*, I. 246; VIII. 206, 253; Cürçânî, *Kitâbu-ta’rifât*, Dâru-n Nefâis, Beyrut 2007, s. 242; Osman Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İstanbul, 1973, s. 5.

⁶ Ahmed b. Hamdan en-Nemirî, *Sıfatu’l Fetvâ ve’l Müftü ve’l Müsteftî*, (tahk. Muhammed Nâsuruddin Elbânî) el-Mektebü’l islâmiyye, Beyrut 1397, s. 19.

⁷ Muhammed Süleyman Eşkâr, *el-Fütyâ ve Menâhici’l- İftâ*, Dâru’n Nefâis, Amman 2004, s. 51 vd.

İslâm hukuk usulüne göre ise Müftü, müçtehit anlamındadır.⁸ İctihat şartlarını taşımayan, başka bir müçtehidin görüşünü naklederek veren fıkıh âlimine Müftü denmesi ise mecaz yoluyla. Ancak Rasûlullah devrinde bu terim yerine "âlim, fakih, zü'r-ra'y" gibi terimler kullanılmıştır.⁹

Kur'ân'ı Kerim'de "fetvâ" kelimesi ve türevleri dokuz âyette¹⁰ geçmekte olup, hepsinde sözlük anlamına paralel olarak, hakkında bilgi edinilmek istenilen bir konuda görüş sorma veya görüş bildirme¹¹, soru sorma¹², rüyayı yorumlama¹³ vb. anlamlara gelir. Ayrıca on beş âyette yer alan "Yes'elûneke = ()" ifadesi de genellikle, "Senden bir konunun dini hükmünü soruyorlar."¹⁴ Anlamını taşımaktadır.

1.3. Kazâ İle Fetvâ Arasındaki Fark

Gerek Müftü, gerek yargılama ve hüküm vermekle görevlendirilen kadı/hâkim, Kur'ân ve Sünnet'in hükümlerine bağlı olup, bu çerçevede karar vermekle birlikte, "fetvâ" ile "kazâ/kadâ" arasında bazı temel farklar bulunmaktadır. Bu terimler, öncelikle sözlük ve terim olarak yerine göre farklı anlam ifade ederler.

1- Buna göre, "iftâ", sözlükte; herhangi bir konuyu açıklamak, herhangi bir soruya cevap vermek anlamındadır.¹⁵ Terim itibariyle ise; bir konunun, bir problemin şer'i hükmünü öğrenmek üzere sorulan bir soruyu cevaplandırmak ve dini hükmünü açıklamaktır. Kaza ise şer'i bir hükmü haber vermek ve açıklamakla birlikte onunla bir hüküm ve kararda bulunmaktır.¹⁶

2- Kazâ, bir şer'i (dinî) hükmü haber verip açıklamakla birlikte, bağlayıcı nitelik taşır. Bu sebeple taraflar hâkimin verdiği hükmü yerine getirmekle yükümlüdürler. İftâ ise, bir şer'i hükmü, meseleyi, problemi sadece açıklamak ve haber vermektir. Fetvâ, danışma mahiyetinde bir soru sorma olduğu için

⁸ Eşkâr, *Menhecü'l- İftâ*, s. 54.

⁹ Prof. Dr. Hayreddin KARAMAN, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yay., İstanbul 1989, s. 99.

¹⁰ Muhammed Fuad Abdulbâki, *el-Mu'cemu'l- Müfehres*, Dâru'l Hadis, Kahire 1996, s. 623.

¹¹ Nisa, 4/ 127, 176; Kehf, 18/ 22; Nem, 132.

¹² Saffat, 37/ 11, 149.

¹³ Yusuf, 12/ 41, 43, 46.

¹⁴ Fuad Abdulbâki, *Mu'cem*, s. 414.

¹⁵ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, X. 181-2; İbn-ü Fâris, *Mu'cem-ü Megâyisi'l Lüğa*, Dâru'l Fikr, Beyrut 1399, V. 155.

¹⁶ Bilmen, *Kamus*, I. 32.

Müftü kendisinden alınan fetvâ ile amel etmeyen müsteftîyi söz konusu fetvâ ile amel etmeye zorlayamaz.¹⁷

Görüldüğü gibi bu iki ifade arasında önemli farklar vardır. Şöyle ki, kazada, cebren de olsa hükmün gereğini yerine getirmek vardır. İftada ise böyle bir şey söz konusu olmayıp sadece bir açıklama ve yönlendirme vardır.¹⁸

3- Fetvâ umumî, kaza ise hususidir. Müftü, ibâdet, muamelât ve ukûbât konularında fetvâ verebilir. Hâlbuki kadı ibâdet konularında hüküm veremez. Müftü'nin verdiği fetvâ ile müsteftî amel edebileceği gibi diğer Müslümanlar da amel edebilirler. Hâlbuki hâkimin verdiği karar sadece davanın taraflarını bağlar.¹⁹

4-Müçtehit “Müftü” sıfatıyla, karşılaştığı bir olayı inceleyip o konuda bir hükme ulaştıktan sonra aynı meseleyi tekrar tetkik ettiğinde içtihadı değişir ve öncekinin aksine bir sonuca ulaşırsa, artık birinci içtihadına göre amel edemez, ikinci içtihadına göre uygulama yapması gerekir. Çünkü kendi kanaatine göre birinci içtihadı hatalı ikincisi doğrudur. Müçtehidin doğru olduğuna kanaat getirdiği hükme uyması vaciptir. Bu, müçtehidin kendini ilgilendiren bir meselede kendisi için vermesi durumunda böyledir. Müçtehit'in “ hâkimlik” görevini yürütürken bir meselede içtihadına göre karar vermesi halinde ise, daha sonra aynı meselede farklı içtihadı sonuca varırsa, müçtehidin yeni olaylarda bu ikinci görüşü uygulaması gerekir. Ancak kendisi veya bir başkası onun birinci görüşüne göre verdiği hükmü kesin bir delile aykırılık bulunmadıkça nakzedemez (bozamaz). Zira bir içtihadı hükmün başka bir içtihadı hükmüyle bozulabilmesi, hüküm anarşisine, istikrarsızlığa ve verilen hükümlere güvensizlik duyulmasına yol açar.²⁰

5- Fetvâ, şer'i hüküm ve meselelerin tamamını kapsadığından yargılamalarla ilgili konularda olduğu gibi ibâdet ve benzeri hususlarda da geçerlidir. Kaza ise yalnız yargılama ve kanunlaştırma konusu olabilen olaylarda söz konusudur

¹⁷Şemsüddin Ebi Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr İbn-i Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkînü'l Muvakkîn an Rabbi'l âlemin*, Dâru'l Kitâbi'l Arabiyye, Beyrut 2006, s. 37.

¹⁸ Muhammed Emin b. Ömer İbni'l Aziz İbn-i Abidin, *Remü'l Müftü*, I. 11.

¹⁹ Fahrettin Atar, *Usûl-u Fıkh*, MÜİF. Yay., İstanbul 1998, s. 338; İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, s. 39; Servet Armağan, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, Akademi Yay., 2009, s. 97; Muhammed el-Eşkâr, *el-Fütüvâ*, s. 17-9.

²⁰ Zekiyyüdin Şaban, *Usûlu'l-Fıkh*, ty., s. 419.

İbâdetlilerin kişinin özel hayatına irade ve sorumluluğuna ait kısımları yargılama konusu olamaz ve bunlar kaza anlamında hüküm altına alınamaz.²¹ Serahsî el-*Mebcut* adlı eserinde şunları kaydeder: Bazı âlimler ise hâkimin mahkeme salonunda fetvâ vermesini mekruh görerek “Mahkeme dışında vermesinde sakınca yoktur” demişlerdir. Çünkü her iki işte önemlidir. Bir mecliste iki işi birlikte yapınca her ikisinde de eksiklik yapmasından korkulur. Doğru olan görüş ise hâkimin mahkeme salonunda ve dışında; günlük işlemlerde ve ibâdet konularında vermesinde herhangi bir sakınca olmadığıdır. Çünkü Peygamber (s.a.v.) hüküm verdiği gibi, da verirdi. Kendisinden sonra halifeler (r.a.) de böyle yapardı. Aslında verilen hüküm de bir fetvâdır. Fetvâdan tek farkı bağlayıcı olmasıdır. Hâkime mekruh olan, davadaki taraflardan birisine dava ile ilgili bir konuda vermesidir. Çünkü taraf hâkimin görüşünü öğrenince onu şaşırtmak için uğraşır. Bundan sakınmak için hâkim dava sonuçlanıncaya kadar dava ile ilgili bir konuda taraflara vermez.²²

6- Bir müçtehit, kendisinin içtihat ve görüşüne muhalif olan diğer bir müçtehitte ait her hangi bir görüş ve içtihatı göre amel edemez. Zira o konuda kendisine at değişik bir içtihat yani fetvâ vardır. Fakat aynı müçtehit, ister onun içtihatına muhalif olsun veya olmasın, hâkimin, hakkında vermekte olduğu bütün kararlara uymaya mecburdur. Zira hâkimin kararı bir kazadır ve ilzamı (mecburiyeti) gerektirir.²³

7- Kazâ ile İftâ arasında yetki ve resmiyet bakımından da önemli bir fark vardır. Kazâda icraatçı olan hâkim aslında devlet başkanı, yani devlet otoritesi adına hükmeder. Bu sebeple kendisine kaza görevi tevdi edilmeyen kişiler, hüküm veremezler. Fakat iftâ ise ilmi bir yetenek konusu olup yeterli dini malûmâta sahip olan ve kendisinde fetvâ verme kabiliyetini gören her Müslüman ilim adamı için geçerlidir.²⁴

8- Hâkim, icraatta bulunurken meselelerin dış görünüşüne ve elde edilen delillere bakarak hükümde bulunur. İşin iç yüzüne diyanet veya vicdani tarafına pek riâyet edemez. Hâkim’in, adil şahidlerin sözü ile hüküm vermesi vaciptir; ancak bu,

²¹ Sadık Eraslan, *Osmanlılarda Fetvâ Makâmı ve Yayın Organı*, DİB. Yay., Ankara 2009, s. 32.

²² Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsi, *El-Mebcut*, Daru’l Fikr, Beyrut 2000, VI. 75.

²³ Şa’ban, *Usûl*, s. 419.

²⁴ Bilmen, *Kâmûs*, I. 253; Ali Himmet Berki, *İslâmda Kaza Hüküm ve Hâkimlik ve Tevâbii*, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara 1962, s. 81.

hâkimin onların doğruluğuna kanaat getirmesi anlamında olmayıp, fakat hâkimlerin, şahidin doğru mu yoksa yalan mı söylediği yönündeki galip zanna ittiba ile mükellef olduğuna Kur'ân ve Sünnetin delalet etmesi itibariyledir.²⁵

Ancak Müftü için meselenin diyanet yönü çok önemlidir. Fetvâ verirken kişinin içerisinde bulunduğu halet-i ruhiye dâhil her türlü vicdani yönleri göz önünde bulundurulur. Mesela, bir kimse Müftüye gitse ve bir kişiden aldığı bir borcu ödediğini ifade ederek bu borçtan kurtulup kurtulmadığını sorsa Müftü ona kurtulduğunu söyler. Fakat aynı şahıs hâkime başvurup aynı ifadeyi kullansa hâkim, kendisinden bu ödemeyi yaptığını dair delil veya şahit ister. Eğer, bunları sağlayamazsa kendi ikrarıyla borçlu olduğunu göz önünde tutarak borcunu ödemesini ister ve gerekirse söz konusu şahsı bu borcu ödemeye zorlar.

Bu bakımdan Müftü fetvâ verirken sadece Kur'ân ve Sünnet gibi delillere, hâkim ise hem bu delillere hem de şahitlik, ikrar gibi hüccetlere bağlıdır.²⁶

9-Kölelerin tam bir hürriyetleri olmadığından kadı olmaları mümkün değildir. Azad edildiklerinde kadı olmalarında bir sakınca yoktur. Zira hâkimlikte neseb aranan bir şart değildir.²⁷ Fetvâ verecek şahısta kadıdan farklı olarak hürriyet aranmaz. Köleler de ilim vasfını haiz olduktan sonra verebilirler. Aynı şekilde, Müftü olmak için kadıdan farklı olarak erkeklik vasfı da şart değildir. Kadınlar da Müftü olabilirler. Nitekim Ümmü'l-müminin Hz. Aişe hem bir muhaddis ve hem de bir Müftü idi. Dört Halife zamanında fetvâ veriyordu. Hz. Aişe fetvâ vermek için lazım gelen ilimieri biliyordu. O, feraiz (miras hukuku) ve fıkıh ilimlerinde mütebahhire bir âlime idi. Mesruk, Hz. Aişe hakkında “ashabın içinde en bilim zatların dahi Hz. Aişe'ye ferâiz (miras hukuku) hakkında sorduklarını gördüm. Gerçekten Hz. Aişe insanların en fakihesi ve alimesi idi” diyor. Hanefilere göre kadınlar, şahidliklerinin kabul edildiği hukuk davalarında hâkim olarak tayin edebilir. Hanbelî, Şafii ve Maliki mezheplerine göre ise hiç bir konuda kadınlar kadi

²⁵ Gazâli, *el-Mustasfa*, II. 388.

²⁶ Karaman, *Fıkıh Usûlü*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1964, s. 34.

²⁷ Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, MÜİF. Yay., İstanbul 2006, s. 186.

olarak tayin edilemezler. İbn Cerir et-Taberi'ye göre kadınlar hem ceza hem de ceza hâkimi olarak tayin edilebilirler.²⁸

10-Müftü'nin köle, kör, yazı yazmasını bilen veya işaretlerinden anlaşılabilir biri olması durumunda fetvâsı geçerlidir. Müftü duyduğu hadisi rivâyet eden raviye benzer. Müftü dinî konulardan (şeriattan) haber veren kimse olduğundan verdiği fetvâsına herhangi bir yakınlık(akrabalık, arkadaşlık v.b), düşmanlık, menfaat elde etme, zararı giderme düşüncelerinin etkisi yoktur.²⁹ Kör, kazif (zina iftirası) suçundan dolayı had cezası verilmiş olan kimse, mükatep köle ve değerinden bir kısmı için çalışan (bir bölümü özgür kılınmış) köle hâkimlik görevine getirilmez. Çünkü bunların tanıklığı kabul edilmez. Hâkimlik ise tanıklıktan daha önemlidir.³⁰ Zimmet ehlinde olan biri Hâkimin kendisi, çocukları, oğulları ve kızlarından olan torunları, ana-babası, her iki taraftan dedeleri, eşi, mükatep kölesi ve köleleri lehine hüküm vermesi caiz değildir. Çünkü hâkimlik yetkisi tanıklık yetkisinin üstündedir. Kişinin bunlar lehine tanıklık yapması caiz olmadığına göre lehlerine hüküm vermesi öncelikle caiz olmaz. Bunlar dışındaki yakınlar ve başkaları lehine tanıklık etmesi caiz olduğu gibi, hüküm vermesi caizdir.³¹

11) Müftü fetvâ karşılığında hediye alabilir, kadı olamaz; çünkü kadının hükmü bağlayıcı, Müftünün fetvâsı ise bağlayıcı değildir.

İslâm hukuku usulüne göre iftâ ile kaza arasında yukarıda belirtilen farklılara rağmen bu iki meslek aynı zamanda birbirinin tamamlayıcısı ve bir bütünün iki parçası sayılırlar. Zira İslâm hukuku açısından her iki mesleğin de kaynağı aynıdır. Bunlar da kitap, sünnet gibi kaynaklardır ki meslek mensupları birbirleriyle müşaverede bulunur ve özellikle kadılar, çoğu zaman Müftülerin herhangi bir mesele hakkındaki görüşlerine müracaat ederler. Bu bakımdan bu iki mesleği İslâm hukuku ve tsm tarihi açısından bir bütün olarak ele almakta fayda vardır. Çünkü hâkim de Müftü gibi kararlârını islâm mezhep ve müçtehitlerinin görüşlerine dayandırmak durumundadır.

²⁸ Fahrettin Atar, *İslâm'da Adliye Teşkilatı*, DİB. Yay., Ankara 1979, s. 127.

²⁹ Nevevî, *el-El-Mecmû' Şerhu'l Mühezzeb*, Dâru'l Fikr, ty., I. 4.

³⁰ Serahsi, *El-Mebcut*, XVI. 96.

³¹ Serahsi, *El-Mebcut*, XVI. 95; Berki, *Mecelle*, s. 411; Bilmen, *Kâmûs*, VIII. 224-5.

12) Devlet başkanı bu koşulların kendisinde bulunmadığı bir kimseyi hâkimliğe getirmeyeceği gibi fetvâ makamına da getirmez. Çünkü hâkim verir. İlk dönemde hâkime Müftü (fetvâ veren) denirdi. Dolayısıyla bu özelliklere sahip olmayan bir kimsenin fetvâ vermesi doğru değildir. Ancak duyduğu bir fetvâ ile verebilir. Ravideki koşullar bu kimse hakkında da geçerlidir. Bu koşullar; akıl, zabt, adalet ve İslâmdır. Hâkimde bu koşullar birleştikten sonra nasıl hüküm verildiğini bilmeden göreve getirilmez. Bu sözden maksat, insanlar arasındaki örfü ve dilin hakikat ve mecaz gibi kullanışlarını bilmektir. Hâkim bundan uzak kalmaz. Bunu bilmeyince bazı konularda hüküm vermesi imkânsız olur.³²

1.4. Fetvânın Dîni Bir Vecîbe Olması

1.4.1. Kur'ân'ı Kerîm'de

“Ne var ki, mü'minlerin hepsi toptan seferber olacak değillerdir. Öyleyse onların her kesiminden bir grup da, din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve kavimleri döndükleri zaman onları uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki sakınırlar.”³³

Tebük seferinden sonra Hz. Peygamber küçük bir birlik çıkarmıştı. Seferden geri kalanlar hakkında inen âyetlerin de etkisi ile bu defa herkes bu birliğe katılmış, din konusunda köklü bir bilgi sahibi olmak üzere meşgul olacak kimse kalmamıştı. Bu âyette, ilmin cihat kadar önemli olduğuna, biri olmadan diğerinin olamayacağına dikkat çekilmektedir.³⁴

Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan Ülü'l-emre de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, problemlerin Kur'ân ve Sünnete göre çözüme kavuşturulmasıdır. Bu bağlamda Allah ilim ehline sormayı,³⁵ bile bile hakkı gizlememeyi³⁶ de emretmiştir.

³² Serahsi, *El-Mebcut*, XVI. 96.

³³ Tevbe, 9 /122.

³⁴ Krş., Heyet, *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, DİB. Yay., Ankara 2003, s. 205.

³⁵ Nahl, 16/43.

³⁶ Bakara, 2/42.

1.4.2. Sünnet'te

Hiz. Peygamber; “Şüphesiz âlimler, Peygamberlerin varisleridir, Peygamberler ne dinar ve ne de dirhem miras bırakmışlardır; onlar miras olarak sadece ilim bırakmışlardır.” Bana bir gün rüyamda bir bardak süt ikram edildi. Ben onu içtim. Öyle kandım ki, bana sanki ondan aldığım haz ve tat, tâ tırnaklarımdan çıkıyor gibi, geldi. İçtiğimden geri kalanı Ömer b. Hattâb’a verdim.” Orada bulunanlar: “Bunu ne ile yorumladınız? Yâ Rasûlallah!” diye sordular. O da: “İlim ile” buyurdu. Bu hadiste ifade edilen şey, ilmin miras olarak bırakılmasıdır.³⁷

Âlim veya Müftünün, Rasûlullah’a (s.a.) Din Yönünden Vâris Olması:

“Âlimler, peygamberlerin vârisleridir.”³⁸ Hadisine göre; onların;

1. Dîni yönden O’nun vârisi olmaları,
2. Dîni insanlara tebliğ etmeleri, onu öğretmeleri ve onunla uyarıda bulunmaları,
3. Hüküm çıkarırken olanca güçlerini sarf etmeleridir.³⁹

Resûlullah (s.a): “Allah ilmi, insanların kalbinden zorla söküp atmaz. Fakat ilmi, âlimlerin canını alarak, alır. Âlimlerin canını alır, öyle ki, tek bir âlim bile kalmaz. O zaman da halk cahilleri kendine baş edinir. Onlara problemler sorulur, onlar da bilimsel bir gerekçeye dayanmadan fetvâ verir; böylece hem kendileri sapar, hem de başkalarını saptırırlar.”⁴⁰ Yine Hiz. Peygamber; “Kendisine bir şey sorulduğu zaman, onu gizleyenin ağzına Allah ateşten bir gem vurur.”⁴¹ Bu hadîs, bilenlerin bildiğini gizlememesi gerektiğini; aksi takdirde bunun uhrevî bir sorumluluk doğuracağını ifade eder.

1.4.3. İcmâ’da

Sahâbe halka fetvâ veriyor bununla beraber onlara, içtihat etmeleri konusunda aşırı bir çaba göstermelerini emretmiyorlar; ilimle meşgul olmaları için onları

³⁷ Ebû Dâvûd, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 19 ; İbn Mâce, Mukaddime, 17.İbn-i Kayyim, *İ’lâmu’l-muvakkûn*, s.16.

³⁸ Bu hadis zayıftır, Bkz., el-Münâvî, Muhammed Abdurraûf, Feydu’l-kadîr Şerhu’l-Câmiissağır, IV,505-506. (Birinci baskı, Beyrut-Lübnan, 1415/1994); el-Aclûnî, Keşfulhafâ, II, 64, Beyrut, 1352/1933

³⁹ Şâtîbî, *Muvâfakat*, IV. s. 695.

⁴⁰ Buharî İlim, 34; Müslim, İlim, 13; Tirmizî, İlim, 5; İbn-i Mâce, İlim, 34; Dârimî, İlim, 26; İbn-i Kayyim, *İ’lâmu’l-muvakkûn*, s. 51.

⁴¹ Tirmizî, İlim, 42; Ebû Davud, İlim, 19.

zorlamıyorlardı.⁴² Bu durum, nerede ise tevâtüre yakın ve zaruri olarak bilinen konulardan biridir.

1.4.4. Aklî yönden

Avâmın, dîni hükümlerle sorumlu olduğu ancak, içtihat derecesine ulaşmasının imkânsızlığı konusunda görüş birliğinin var olduğundan söz edilebilir. Çünkü bu durum, hayatın devam etmesinin en önemli faktörlerinden biri olan sanat ve mesleklerin dumûra uğramasına yol açar. Eğer insanlar bütünüyle ilimle meşgul olacak olurlarsa bu durum, dünyanın yaşanılmaz hale gelmesi sonucuna götürür. Bu olumsuzluk, ilim adamlarını -ister istemez- geçim derdine sevkedeceği için, ilmin gerilemesi gündeme gelecek, hatta sona ermesine sebep olacaktır.⁴³

Kişinin, doğumundan ölümüne kadar devam eden zaman dilimi içerisinde uygulamak zorunda olduğu dini hüküm ve kurallar, Peygamberler aracılığı ile gönderilen ilahi kitaplarda belirtilmiştir. İslâm toplumunda ideal olan, her müslümanın günlük hayatında uygulayacağı hüküm ve kurallarını dinin asıl kaynağından yani Kur'ân ve Sünnetten öğrenmesi gerekir. Bu ise herkes için mümkün değildir. Bu sebeple Kur'ân'da da işaret edildiği gibi,⁴⁴ her toplumda belirli bir kesimin, dînî ilimlerde uzmanlaşması ve böylece dinin anlaşılması, yorumlanması bireysel ve toplumsal hayatta insanlara yön verecek ilke ve hükümlerin onun aslı kaynaklarından çıkarılması işini üstlenmesi gerekir.⁴⁵

Sahâbe ve Tabiîn döneminde insanlar, karşılaştıkları problemlerle ilgili olarak, onlara fetvâ sormuşlar; müçtehit âlimler de verdiği hükmün delilini zikretmeksizin fetvâlarını vermişlerdir; avam olanlar da verilen hükümlere tâbî olmuşlardır. Bu duruma kimse itiraz etmemiştir. Bu sebeple, avâmın müçtehit bir âlime/uzmana tâbî

⁴² Fahreddin Razî, *el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l Fıkh*, (thk:Câbir Feyyâz Alvânî), Müessesetü'r Risâle, Mısır ty., VI. 74.

⁴³ Muhammed Hudarî Bey, *Usûl'ü Fıkh*, Dâru İbn-i Receb, Beyrut 2005, 471; Gazâlî, *Mustasfa*, Dâru'l Kütübü'l İlmiye, Beyrut 1322, II. 390; Fahreddin Râzî, (thk. Câbir Feyyâz Alvânî), Müessesetü'r Risâle, Mısır ty., VI. 74.

⁴⁴ “(Bununla beraber) mü'minlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onlardan her topluluktan bir gurup dinde (dînî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde (onları Allah'ın azabı ile) korkutmak için geride kalmalıdır. Umulur ki, dikkatli olurlar.” Tevbe, 9/122.

⁴⁵ Fahrettin Atar, İslâm Ansiklopedisi, “Fetvâ” mad., TDV. Yay., XII. 487.

olmasının câiz olduğu konusunda icmâ olduğu ifade edilmiştir.⁴⁶ Bazı Dînî görevler bazı mükelleflerce yerine getirilirse diğerlerinin sorumluluğu düşer ve herkes sorumluluktan kurtulur. Hiç kimse tarafından yerine getirilmezse mükellefler günahkâr olur. Bu böyle olmakla beraber, bir kifâat vacibin ifası için tek bir kişinin yapması zorunlu hale gelirse, kifâat vâcip, aynî vâcip şekline dönüşür. Yargı ve görevlerinin yerine getirilmesi, Allah yolunda cihad, selâma karşılık verme, şahitlik yapma, emr-i bilmaruf nehy-i anil münker, hastaneler yapma, tıp tahsili ve insanların ihtiyaç duydukları sanatları öğrenme gibi.⁴⁷

Problemlere çözüm aramak için “Fetvâ müessesini” işler hale getirmek, riski çok, fazileti ve derecesi yüksek olan bir iştir. Çünkü Müftü, Peygamberlerin (s.a.v.) - Allah’ın dinini tebliğ ve insanların karşılaştığı problemleri çözmek için nasslardan hüküm çıkararak fetvâ vermesi yönüyle- vârisi ve farzı kifâyeyi yerine getiren kimsedir. Her an hata ile karşılaşabilir ve bundan dolayı Âlimler şöyle demişlerdir: Müftü, Allah adına beyanda bulunan/hüküm veren bir kimsedir.⁴⁸

Bu ve benzeri dînî görevlerin yerine getirilmesini Şârî, belirli fert veya fertlerden istememiş, görevi yerine getirecek kişiyi dikkate almaksızın “ümme” içinde bu görevin ifâ edilmesini zorunlu kılmıştır. Çünkü bu vacip yani zorunlu olan bir görevle hedeflenen yarar, bir kısım mükellefin onu yerine getirmesi ile gerçekleşmiş olur. Bu faydanın meydana gelmesi, söz konusu vâcibi her mükellefin yapması zorunlu olmayıp, birkaç kişinin yapmasıyla yerine gelir.

1.5. Fetvânın Önemi ve Olumsuz Yönü

İslâm’ın ilk dönemlerinde, fetvâ mevkiini işgal etmek, büyük tehlikeleri gerektiren, çok önemli bir yeri işgal etmek demektir. Çünkü o, Hz. Peygamber’in Rab’binden vahiy yoluyla aldığı emir ve nehiyleri aynen tebliğ etmek ve ümmeti için Allah’ın seçip razı olduğu dinini yaymak ve bu konuda Hz. Peygamber’e vekâlet etmektir. Bu görev, çok ağır bir eğitim ve öğretim görevidir. O, bir nevi Kur’ân ve Sünnetin anlamlarına eğilip, derin bir araştırma ve tefekkürden sonra onlardan içtihat etmek suretiyle hükümler çıkartmaktır. Müslümanlar, Allah ve Rasûlü’nün ortaya

⁴⁶ Âmidî, *el-İhkâm fi Usûl’ül Ehkâm*, Dâru’l Kütübü’l İlmiye, Beyrut t.y., IV. 451.

⁴⁷ Zekiyüddin Şa’ban, *Usûl*, s. 232.

⁴⁸ Nevevî, *el-El-Mecmû’*, Dâru’l Fikr, ty., s. 40.

koyduğu hükümleri öğrenmek için ona koşarlar. İşte bunun içindir ki, İslâm da bu görevin îfâ edilmesi güç bir iş olmuş ve bu görevi üstlenenler son derece dikkatli olmuşlardır.⁴⁹

Daha önceki İslâm bilinleri, hevâ ve heveslerinin esiri olmuş insanlardan uzak durmak için fetvâ vermekte acele etmemişlerdi. Aksine onlar, problemin cevabını iyice araştırmadan fetvâ vermezlerdi. Kendilerine göre, bir konunun doğru cevabı henüz tam tespit edilememiş ise, uhrevî sorumluluk gerekçesiyle ve vebal altında kalmamak için “Bilmiyorum, araştıralım - cevabını” verirlerdi.⁵⁰

Bu konuda Ebû Davud'un Sünen'inde, rivâyet ettiği hadiste: “Ebû Hüreyreden duydum; Resulüllah'dan şöyle naklediyordu: “Her kim, benim demediğimi derse, (kendine) Cehennemde bir yer hazırlasın”.⁵¹ İlimsiz (Bilmeden) fetvâ veren kimse fetvâ verdiği kimsenin günahından yüklenir. Her kim, din kardeşine, doğruyu bildiği halde yanlış bir yol gösterirse ona hiyanet etmiş olur.”⁵²

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, İslâm'ın ilk dönemlerinde fetvâ veren âlimler bu işin önemi ve tehlikesini anlamışlardı. Çünkü bu işi bizzat her şey'i bilen Allah nezaret etmiş ve şöyle buyurmuştur: “(Ey habibim) senden kadınlar hakkında fetvâ isterler.

De ki: “Onlar hakkında fetvâyı size Allah veriyor. (İşte) Kitapta size okunan âyet(ler).”⁵³

Ve yine şöyle buyurmuştur: “Senden fetvâ isterler. De ki: Allah Kelâle (babası ve çocuğu olmayan kimse) hakkında fetvâ veriyor.”⁵⁴

İşte bu sebeptendir ki, selef âlimleri fetvâ konusunda son derece çekingen bir halde; korkarak, üzerinde titreyerek, görüşleini söylemek zorunda kalmışlardır. Onlar şunu da iyice bilmişlerdi ki, bu ağır vazifeyi ilk önce üzerine alan, Hz. Peygamber olmuştur. Böylece onlar, Allah'tan tebliğ etmek ve halkı irşat etmek konusunda, peygamberlerin en serefli olan Hz. Muhammed'in (s.a) birer vekilleri olduklarını

⁴⁹ Hasaneyn Muhammed Mahluf, *İslâmî Araştırmalar Fetvâlar* (çev: Naim Erdoğan). Demir Kitabevi, İstanbul 1971, s. 9.

⁵⁰ Muhammed Kemâlüddin Ahmed er-Râşidî, *el-Misbah fî Resmî'l Müftü ve Menehici'l- İftâ*, Dâru'l İhyâü't Tûrâsü'l- İmiyye, Beyrut 2005, s. 2; Serahsî, *El-Mebcut*, IV. s. 6; Ebû Dâvud, *Sünnet*, 16.

⁵¹ Buhârî, *İlim*, 38.

⁵² İbn-i Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkûn*, s. 39; Ebû Dâvud, *İlim*, 8; Dârimî, *İlim*, 20.

⁵³ Nisa, 4/127.

⁵⁴ Nisâ, 4/176.

pek güzel bilmiş ve anlamışlardır. Bunun için bu ağır ve sorumluluk taşıyan fetvâ görevini gereği gibi yapmışlardır.

Hazret-i Muhammed'den (s.a) sonra bu görevi her bakımdan temiz ve dürüst olan Ashâb-ı Kîram, üzerlerine almışlardır. Onlar; İbnil-Kayyim'in da nitelediği, gibi, ümmetin en yumuşak kalblileri, en derin ilim sahipleri, en güzel anlatıcıları, en sağlam imanlıları, öğüt verme babında en yetkilileri, Allaha yakın olma cihetinden en şiddetlileri idi.⁵⁵

⁵⁵ İbn-i Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkûn*, s. 19.

İKİNCİ BÖLÜM FETVÂNIN TARİHÇESİ

2.1. Hz. PEYGAMBER DÖNEMİ

2.1.1. Hz. Peygamberin Tasarrufları⁵⁶

Hz. Muhammed'in (s.a) bir beşer olması sebebi ile yaptığı işler ve bir de esas Peygamberlik görevinin dışında günlük, dünyaya ait yaptığı işler vardır. Hz. Muhammed (s.a) insan olarak dünyaya gelmiş, Cenâb-ı Hak zamanı gelince peygamberlik rütbesini vermiştir. Bu bir Allah vergisidir. Nitekim “*De ki; Ben de sizin gibi bir beşerim, yalnız bana vahyolunur...*”⁵⁷ âyetinde de bu duruma işaret edilmiştir. Bundan dolayı onun hem bir insan hem de bir peygamber oluşuna göre ondan sâdır olan fiillerin çeşitlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1-Bir insan olarak ve insan tabiatının gereği olarak yaptığı işler vardır: Yeme, içme, v.s. bunlar kanun niteliğinde değildir, ama ahlaken uymak gerekir. Yalnız bu gurup fiillerden bazılarının uyulmasını emreden bir delil varsa o takdirde bu fiil hukukîlik taşımaktadır.

2-Dünyevî işlerdeki vukûfu, ihtisası, tecrübeleri ile yaptığı işler: Orduyu düzenleme, hastalığın ilacını söyleme v.s. gibi. Bunlar da hukukî değildir. Çünkü bu fiiller de peygamberlik sıfatının dışındadır.

3-Peygamberlikle ilgili özel fiiller ki; Bunlar da müslümanlar için hukukî ve bağlayıcı sayılmaz; Meselâ dört'den fazla kadınla evliliği, açık bir hüküm olduğu halde Huzeyfe b. Yemân'ın (35/656) şahitliğini iki şahit yerine kabulü... gibi⁵⁸

Örnek olarak verilen bu üç çeşit fiillerin Peygamberin sünneti olduğu halde açıklandığı üzere onun insan olması veya peygamberlik sıfatından çıktığı için hukukî yönden bağlayıcılık özelliğini taşımaz. Tâhir b. Âşûr, Rasûlullâh'ın (s.a) söz veya eylem şeklinde meydana gelen tasarrufları on iki madde halinde sıralamıştır:

⁵⁶ Bkz. Murat Şimşek, *İslâm Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in Tasarrufları*, Konya 2008, s. 570 (Doktora Tezi); “*İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*”, Sayı, 13, Konya 2009, s. 497.

⁵⁷ Kehf, 18/110.

⁵⁸Abdulvahhâb Hallâf, *Usul-u Fıkh*, Kâhire 1947, s. 32-3.

- 1- Teşrî, (Kanun koyma)
- 2-Fetvâ vermek
- 3- Kazâ,
- 4- İmamet (siyasi otorite),
- 5- Hidâyet (yol gösterme ve irşad),
- 6- Sulh (insanları barıştırmak),
- 7- Danışana fikir verme,
- 8- Nasihat,
- 9- Gönülleri en güzel duruma yönlendirme isteği,
- 10- Yüksek hakikatleri öğretme,
- 11- Te'dib, (Terbiye/Eğitim)
- 12- İrşaddan soyutlanma.⁵⁹

el-Karâfî (v. 684/1285) “Furûk” adlı kitabında ‘otuz altıncı fark’ olarak zikrettiği Hz. Peygamber’in kazâ, fetvâ (iftâ) ve tebliği (irşât-ahlak) ile devlet başkanı sıfatıyla ortaya koyduğu sünnetler konusundaki temel kıriterleri şu şekilde açıklar:

“Bilinmelidir ki, devlet başkanı, baş kadı ve en bilgili Müftü olan Hz. Peygamber, bütün imamların önderi, bütün kadıların kadısı ve bütün âlimlerin âlimi, ilâhî risâlet vazifesi süresince bütün dîni makam ve mevkileri Allah Teâlâ O’na ihsan etmiştir. Buna göre Kıyamete kadar O (s.a.v.) din işleri konusunda bir makam sahibi olan herkesten daha üstün bir makama sahiptir. Hiçbir dîni makam ve mevkî yoktur ki, Rasûlüllah (s.a.v.), bu makamda ondan daha üstün sıfatlarla muttasıf olmasın. Ancak Rasûlüllah (s.a.v.)’in tasarruflarının çoğunluğu, ilâhî risâlet görevinin gereği olarak tebliğidir. Peygamber’in diğer tasarrufları da şunlardır: İttifakla tebliğ içeren insanların yargı konusu (kazâ) olarak birleştikleri, devlet başkanlığı ve ilgili tasarrufları ile iki ve daha çok yönü ilgilendirdiği, bazen bu yönü, bazen de diğer yönü ağır basan ve âlimlerin iki tasarrufu ayırma noktasında kararsız kaldıkları

⁵⁹ Tahir b. Aşur, *Makâsıdu’ş-Şerîati’l İslâmiyye*, (trc: Mehmet Erdoğan, Vecdi Akyüz) Rağbet Yay., İstanbul 2006, s. 48.

uygulamalar. Hz. Peygamber'in bu vasıfları/nitelikleri hâiz tasarruflarının dindeki tesirleri de farklı olmaktadır. Buna göre Rasûlüllah (s.a.v.)in tebliğ maksadıyla söylediği ve yaptığı her şey, insanlar ve cinler için kıyamete kadar genel bir hükmü ifade etmektedir. Eğer emredici mahiyette olursa herkes onun gereğini kendisi yerine getirir. Tıpkı mubah gibi ki, şâyet mubah yasaklanmış olursa, herkesin ondan kaçınması gerekir. Hz. Peygamber'in devlet başkanı olarak ortaya koyduğu tasarrufları konusunda ise, Rasûlüllah'a (s.a.v.) uymak için, kendi devlet başkanının izni olmaksızın kimsenin bir şey yapması mümkün değildir. Çünkü Hz. peygamber'in bu konudaki tasarrufunun sebebinin tebliğ olmayıp devlet başkanlığının gereği olması, bunu gerektirmektedir. İzni olmaksızın kimsenin bir şey yapması caiz olmaz. Çünkü Hz. Peygamber'in bu konudaki tasarrufunun sebebinin tebliğ olmayıp devlet başkanlığının gereği olması, bunu gerektirmektedir. Kazâ/yargı niteliğiyle yaptığını, herhangi bir kimsenin ancak hâkimin hükmüyle uygulaması câiz olur; çünkü kazâ niteliğiyle yaptığı tasarrufu bunu gerektirir.⁶⁰

Buradan şu sonucu çıkarabiliriz: Ordu gönderilmesi, beytülmal (devlet) gelirlerinin ilgili yerlere harcanması ve ilgili yerlerden toplanması, memur tayini ve ganimetlerin paylaşılması gibi konularda şâyet Rasûlüllah (s.a.) bunlardan birini yaptığında, yalnızca imâmet/devlet başkanı niteliğiyle hareket ettiğini anlarız. Mal ve bedenle ilgili konularda ve bunların benzerlerinde deliller, yeminler ve yeminden kaçınmalar vb. ile iki kişi arasında hüküm verdiğinde, bu konuda imamet göreviyle değil, kazâ vasfıyla hareket ettiğini anlarız. Sözü veya fiiliyle ibâdetlerden biri hakkındaki davranışı veya herhangi birinin dini bir konudaki sorusuna cevap vermesi ve tebliğ vasfıyla tasarrufudur. Şâyet fetvâ veya kazâ mı olduğu? Konusunda ihtilaf olur ise bunu da kazâ diye yorumlarız.⁶¹

2.1.2. Dîni Tebliğ Etmek Ve Tamamlamak:

Resûl, kendisine gelen vahyi hem uygulamak, hem de tebliğ etmekle görevli insan demek olduğuna göre O'nun ilk görevi tebliğdir ve davranışlarının çoğu tebliğ mahiyetindedir. Hz. Peygamber, sözlü vahyin gelmediği konularda da yine Allah'ın irşadı ile (sözlü olmayan bir nevi vahiy ile), dîni tamamlayan bilgi ve hükümler

⁶⁰ Karâfi, *el-Furûk Envâi'l- Burûk fi Envâi'l- Furûk*, Dâru'l Kütübü'l- İlmiye, Beyrut 1998, I., 357.

⁶¹ Zerkeşi, *el-Bahru'l- Muhit*, Dâru's- Safve, Kuveyt 1992, VI. 219.

getirir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Şu hadîslerinde bu sıfat ve selâhiyetlerini anlatmaktadır: "Gâfil olmayın! Bana Kur'ân verildiği gibi, onun yanında, onun kadar daha bilgi ve hikmet verilmiştir! Bilin ki, yakın bir gelecekte karnı tok, koltuğunda gömülmüŐ biri çıkıp Şöyle diyecektir: Siz Şu Kur'ân'dan ayrılmayın, onda helâl bulunduğunuzu helâl, haram bulunduğunuzu da haram bilin! Peygamberimiz'in (s.a.v.) bu sıfatına bağlı fiil ve sözlerini diğerlerinden ayırmak için bazı ipuçları vardır: Meselâ; Ved Hutbesini okurken herkes duysun diye uygun aralıklarla yüksek sesli tebliğciler koymuŐtur, 'burada bulunanlar, bulunmayanlara duyursun' demiştir, Ved Haccını if ederken "yaptıklarımaya bakarak hacc ibdetini öğrenin!" buyurmuştur.⁶²

2.1.3. Fetvâ Verme (iftâ):

Dni tebliğ etme ve tamamlama mahiyetinde olan fetvânın farkı, hükmün soru üzerine açıklanması, bu açıklamada soru soranın hali ve evre Şartlarının gözönüne alınmasıdır. İbn Abbâs'in nakline göre Ved Haccında Resûlullah (s.a) Min'da, devesinin üzerinde birçok soruya muhatap olmuş ve bunları cevaplandırmıŐtır. Bu cümleden olarak birisi "kurbanı kesmeden tıraŐ oldum, ne yapayım?" diye sormuş, "Şimdi kes, zararı yok" cevabını vermişler. Bir başkası gelerek; "Őeytan taŐlamadan önce gidip Kbe'yi tavaf ettim, ne yapayım?" diye sormuş, "zararı yok, Şimdi Őeytanı taŐla" buyurmuŐlar. Buna göre Hz. Petgamber, bilgisizlik veya unutmaya yüzünden insanların önce veya sonra yaptıkları her iş için "zararı yok, yapız" cevabını vermişlerdir.⁶³

Resulullah'a "Ey Allah'ın Resl!" dedim. "Yemen'de yapmakta olduğumuz Şu iki Őarap hakkında bize fetvâ ver: "Bit"; bu baldandır, Őiddetleninceye kadar nebiz yapılır. İkinisi "mızr"dir, bu mısırdan ve arpadan yapılır, bu da Őiddetleninceye kadar nebiz yapılır." Resulullah (sav): "*Ben her sarhoŐluk veren Şeyi yasaklıyorum*"⁶⁴ buyurdular. Cahiliye devrinde içinde Őarap yapılan bazı kaplarda - haram olmayan- nebiz (bir nevi Őerbet) yapmak isteyenleri bundan menetmiŐtir;

⁶² Prof. Dr. Hayreddin KARAMAN, *İslâmın IŞığında Günümüz Meseleleri* , İz Yay., İstambul 2003, II. 360.

⁶³ Eb Dâvûd, Menâsik, 87; Nesi, Hacc, 224.

⁶⁴ Buhârî, Meğazi, 60, Edeb, 80, Ahkâm, 14; Müslim, Cihad, 7; Eb Davud, EŞribe, 5.

çünkü hem bu kapların kötü hatıraları vardır, hem de Arabistan sıcağında bunlara konulan nebîz kısa zamanda şaraba dönüşmektedir.⁶⁵

Ebû Sufyân'ın karısı Hind, (Bir gün gelerek) “Ey Allah'ın Resulü” dedi. “Ebû Sufyan cimri bir adamdır. Bana ve çocuklarıma yetecek kadar “nafaka” vermiyor. Durumu idare için, onun bilmez tarafından, almam gerekiyor! (Ne yapayım?)” Hz. Peygamber: “*Örfe göre sana ve çocuklarına yetecek miktarda al!*”⁶⁶ buyurdular.

2.1.4. Dâvaları Hükme Bağlama (Kazâ):

Resûlullah (s.a.v.) kazâ/yargı konusunu şöyle anlatıyor: “Bana dâvanızı getiriyorsunuz, ben ancak bu konularda reyimle hükmediyorum. Olur ki, biriniz, diğerine nisbetle delilini daha tesirli ve açık anlatır, daha iyi ortaya koyar; ben de onu haklı zannederek lehine hükmederim. Her kime, kardeşine ait bir hakkı hükmeder, verirsem, sakın onu almasın, ben ona sanki bir parça ateş vermiş olurum...”⁶⁷ demiştir.

Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivâyet edilmiştir: "İki kişi Rasulüllah'a (s.a) dâva getirdiler. Birisi davada nasıl davranacağını biliyordu. Diğeri bilmiyordu. Dava usulünü bilen kişi söyleyeceklerini hiç karıştırmadan net olarak anlattı. Resulüllah (s.a.) da onun lehine hüküm verdi. Lehine hüküm verilen kimse kalkıp gitti. Aleyhine hüküm verilen oturdu. “Ya Resulallah, sana selâm olsun, kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki, Benim hakkım haktır” dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.), “O gideni bana getirin” dedi. Adam getirildi, Hz. Peygamber (s.a.v.), ona davalının kendisine yemin ettiğini haber verdi. O kimse “Ey Allah'ın Resûlü, istiyorsan yeniden mahkeme olurum” dedi. Peygamber (s.a.v.) : “Yeniden mahkeme ol” buyurdu. O kimse yeniden mahkeme oldu. Yine iyi anlattı. Bunun üzerine Peygamber (s.a) onun lehine hükmetti. Lehine hükmedilen kalkıp gitti. Aleyhine hükmedilen oturdu. “Sana kitabı hak olarak indiren Rahman ve Rahim olan ve kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki, benim hakkım haktır. Bunu o da bilir. Hz. Peygamber (s.a): “ Bana o adamı getirin!” buyurdu. Adam tekrar getirildi. Peygamber (s.a.v.) ona olanı haber verdi. Adam “İstersen yeniden mahkeme

⁶⁵ Müslim, Eşribe, 8; Nesâî, Eşribe, 13.

⁶⁶ Buhârî, Buyu', 95, Mezâlim, 1, Nafakât, 5,9; Müslim, Akdiye, 7; Ebû Davud, Buyu', 81.

⁶⁷Tirmizi, Ahkâm, 2; Buhârî, Şehadet, 27; Ebû Dâvud, Akdiye, 7; Müslim, Akdiye, 4.

olurum” dedi. Peygamber (s.a) Hayır! Fakat şunu bil: “*Her kim davada güzel konuşmasıyla ve iyi savunmasıyla Müslüman bir kimsenin hakkını alırsa/gasp ederse, ateşten bir parça almış olur.*” buyurdu. Bunun üzerine adam “*Hak onun hakkıdır*” dedi. Peygamber (s.a) yaslanmış durumda iken, doğrulup oturdu ve, “*Her kim iyi konuşmasıyla ve savunmasıyla Müslüman bir kimsenin hakkını alırsa cehennemdeki yerine hazırlansın*” buyurdu. Ebû Hüreyre (r.a.) "Peygamber'in bu sözü öncekinden daha sert olmuştur" demiştir.⁶⁸

Hadiste, mutlak mülkiyet dâvası ve hakkı olmayan bir şeyi iddâ edip bu iddiasına yalancı tanıklar getiren kimsenin, haksız bir davranış sergilediği kastedilmektedir.

Bu hadisle ilgili olarak Serahsî şunları söylemiştir: Hz Peygamber’e arzedilen bir dâvada, taraflardan biri kanunları ve muhâkeme usulünü iyi bilmesine karşılık; diğer tarafın bu konuda hiçbir bilgisi yoktu. Kanun ve muhakeme usulünü iyi bilen-haksız olduğu halde- müdafasını iyi yaptı ve davayı kazandı. Kanun ve muhakeme usulü hakkında bilgisi olmayan taraf davasını müdafaa edemediği için haklı iken, davayı kaybetmişti. Fakat bu esnada Hz. Peygamber: “Yalan deliller ileri sürerek davayı kazanır ve kardeşinin hakkını da alırsa, Cehennemden bir ateş parçası almış olur.” dedi. İşte o anda kanunları ve muhakeme usulünü iyi bilip kendini müdafaa eden şahıs gerçeği itiraf etti ve hak sahibine verildi. Demek ki davayı kaybeden bu davada kanunları ve muhakeme usulünü iyi bilseydi, hakkını savunur ve davayı kazanır; Hz. Peygamber'in manevî cezayı hatırlatmasına ihtiyaç duyulmazdı.⁶⁹

2.1.5. Devlet başkanlığı:

a) Rasûlullah (s.a.): “*Ölü bir toprağı ihyâ (imar) eden, o toprağın sahibi olur.*”⁷⁰ Buyurmuştur. İslâm Hukuk bilginleri bu ve benzeri hadislerin, Devlet başkanına bir tasarruf yetkisi verip-vermeyeceği konusunda, görüş ayrılığına düşmüşlerdir. İmam Mâlik, Şâfî ve Ahmed b. Hanbel'e göre bu, bir fetvâ tasarrufu

⁶⁸Buhârî, Musâkât, 4, Ahkâm, 20, Hiye, 15, Şehadet, 27, Müslim, İman, 218, Ahmed b. Hambel, I. 188, VI. 307.

⁶⁹Serahsi, *El-Mebcut*, XVI. 76.

⁷⁰Buhârî, Hars, 15; Ebû Davud, İmare, 37; Tirmizî, Ahkâm, 38; Malik, Muvatta, Akdiye, 26, 27; Darimî, Buyü, 65.

olup, imam izin vermese bile herkes toprağı ihya edebilir. Oysa Ebû Hanife'ye ve Câferîlere göre bu, imâret tasarrufudur, dolayısıyla toprağın ihyası ancak imamın izniyle olabilir.⁷¹

b) Rasûlullah'ın, Ebû Sufyan'ın eşi Hind bt. Utbe'ye, Hind'in: "Ebû Sufyan cimri bir adam. Bana ve oğluna yetecek kadar vermiyor" demesi üzerine söylediğı "Onun malından sana ve oğluna yetecek kadarını bizzat al."⁷² Fakihler bunun, bizzat hakkını veya hakkının benzerini (mesela buğday yerine buğdayı) elde edenin, bunu karşı tarafın (hasım) bilgisi dışında caiz olduğı yoluyla tasarruf; ya da hakkını veya benzerini borçlusundan ancak hâkimin hükmüyle alabildiğı, bir kaza tasarrufu oluşunda farklı görüşler benimsemişlerdir.

c) Rasûlullah'ın "Kim (düşman) birini öldürürse, üzerindeki on a ait olur"⁷³ buyurmuştur. Bilginler bunun, kâtilin maktûlün üzerindeki on a, ancak imamın izniyle hak sahibi olduğı sonucunu doğuran imamet tasarrufu veya Şafîî'nin de benimsediğı gibi, imâmın iznine ihtiyaç duyurmayan fetvâ tasarrufu olduğunda farklı görüşler belirtmişlerdir.⁷⁴

2.1.6. Hz. Peygamber Döneminde Fetvâ

Bu dönemde ilk teşrî kaynağı Allah'ın kelâmı Kur'ân'dır. Metot olarak, Hz. Peygamber'e (s.a) soru sorulur veya hüküm gerektiren bir olay vukû bulur, bundan dolayı Allah Rasûlü (s.a) Cenâbı Hak'tan vahyin gelmesini bekler, vahiyde ona göre gelirdi.

Bu dönemde Hz. Peygamber (s.a) zamanında yürürlükte olan ikinci bir teşrî kaynağı vardır. Bu da Hadis ve Sünnet'tir ki, Kur'ân'dan başkadır. Kur'ân'ın lafız ve manaları Allah'ın vahy'idir. Sünnetin lafızları ise, Peygamber'in, "söz, fiil ve takrirleri"dir. Peygamberin (s.a) sünnet veya hadisleri, ibâdet ve muâmelât'la ilgili konularda açıklanması gereken âyetleri görüldüğü gibi, Kur'ân âyetlerinin bir

⁷¹Abdülkerim Zeydan, *el-Medhal li Dirâseti's Şeriat'l-İslâmiyye*, Müessesetü'r-Risâle nâşirîn, Dimaşk 2006, s. 247, 248.

⁷²Buhârî, Büyü', 95, Nafakat, 9, 14, Ahkâm, 28; Müslim, Akdiye, 7, Ebû Davud, Büyü, 79; Nesâî, Kudat, 31, Darimî, Nikâh, 54.

⁷³Buhârî, Hums, 18, Megazi, 54; Müslim, Cihad, 42.

⁷⁴Ali b.Abdulkâfi es-Sübkî ve Tâcuddin Abdulvahhâb b. Ali es-Sübkî, *el-İbhâc fi Şerhi'l Minhâc*, Dâru'l- Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut 1995, III. 252.

çoğunu açıklamaktadır. Kur'ân namazın vakitlerini ve nasıl kılınacağını; zekât'ta verilmesi zorunlu olan (farz) miktarları ve zekâtın şartlarını belirtmemiş; bunları, Peygamber'in (s.a) söz ve fiillerine bırakmıştır.⁷⁵

“Fetvâ, Allah adına beyanda bulunmak anlamına gelmektedir. Yüce Allah, verme tabirini bizzat kendisi için de kullanmış,⁷⁶ Rasûlullah (s.a.) kendisine verilen yetkiye dayanarak Allah adına açıklamalarda bulunmuş ve bu bağlamda hüküm koyma yetkisi yalnız Allah'a ait olmasına rağmen Rasûlullah (s.a.) da "Şârî" kapsamına mecazen de olsa girmiştir.⁷⁷

Zaman zaman birtakım olaylar olmuş ve halk arasında anlaşmazlıklar ve olumsuz davranışlar vukû bulmuştur. Peygamber (s.a) bunlar hakkında Kur'ân'la değil, hadis ve sünnetle hükmetmiştir. Peygamberin bu hükümleri teşrî'dir, bağlayıcı niteliktedir. Kısası her sözü ve her işi ve nezdinde cereyan edip Peygamberin tasvip ve İstihsan ettiği her şey teşrî'dir.⁷⁸

“İftâ” yani fetvâ verme görevi, Hz. Peygamber'in asıl görevleri arasında yer alır.⁷⁹ O'nun yaşadığı dönemde, doğabilecek problemlerin dîni hükmünü bildirecek başka bir yetkili bir mercî de yoktu. Daha sonra Sahâbe fetvâ verirken ya Rasûlullah'tan öğrendikleriyle veya içtihad ederek fetvâ vermişlerdir. Ancak, Rasûlullah hayatta iken fetvâ verirlerse, verecekleri fetvâyı yani problemin cevabını, Rasûlullah'a arz ederek, doğru olup olmadığını sorduktan sonra ancak fetvâ verirlerdi.⁸⁰

Şüphesiz Hz. Peygamber döneminde sahâbilerin içtihad etmeleri veya fetvâ vermelerinin gerekçesi, ya Rasûlullah'ın (s.a.) bulunmadığı yerde onların fetvâ vermelerinin gerekli olduğuna, ya da onların eğitilip yetiştirilmiş olmaları

⁷⁵ Muhammed Yusuf Musa, *el-Medhal li-dirâseti'l fihî'l islâmiyye*, Dâru'l fikri'l arabiyye, Kahire 1953, s. 28.

⁷⁶ Nisâ, 4/127, 176.

⁷⁷ Mehmet Erdoğan, *Sünnetin Kaynak Değeri ve Günümüze Taşınması*, MÜİ Fak. Yay., İstanbul 2001, s. 235.

⁷⁸ Ahmed Emin, *Fecru'l İslâm*, s. 224, Dâru-l kütübü'l ilmiye, Beyrut 2006.

⁷⁹ Bkz. “Kadınlar hakkında senden fetvâ istiyorlar. De ki, onlara ait hükmü Allah size açıklıyor..” Nisâ, 4/127. Fetvâ kavramıyla ilgili Kurân'da “ftv” kökünden türeyen 11 âyet vardır. Bkz.. M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'lmüfehres...* İstanbul, 1982, s. 512.

⁸⁰ Prof. Dr. Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yay., İstanbul 2001, s. 99

gerekçesine dayanmış, olmalıdır.⁸¹ Allah, Rasûlüllah'ın dışında ne herhangi bir kimseye ve ne de O'ndan sonra gelecek hiçbir kimseye, fetvâ verme yetkisi tanımamıştı.⁸² Bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a) Müftülerin en başı idi ve ilkiydi.⁸³

Sahâbe-i Kirâm, karşılaştıkları olaylar karşısında, Allah'ın hükmünü Hz Peygamber'e sorarlar, Hz. Peygamber onlara ya bir âyetle veya birkaç âyetle fetvâ veriyordu. Eğer bu konuda âyet inmezse, o zaman kendi içtihatıyla fetvâ verirdi. Şâyet Ashâb-ı Kirâm Allah Rasûlü'ne sorma imkanı bulamadıkları zaman, birbirlerine sorarlardı. Çünkü, birinin bildiği fetvâ ve hükmü diğerleri bilmeyebilirdi. Onlar, ilim ve fıkıh konularında eşit değillerdi. Ammâr b. Yâsir, teyemmüm konusunu detaylı olarak bilir; Hz. Ali ve Huzeyfe, mest konusunda, diğer sahâbilerden daha fazla bilgi sahibi idiler. Çünkü Sahâbe-i Kirâm'ın bir çoğu, başka işlerle meşgul olduklarından her zaman Allah Rasûlü'nün yanında olamıyorlardı. Medîne dışında yaşayan insanlar karşılaştıkları problemlerini Allah Rasûlü'nün gönderdiği Müftü sahabîlere arz ediyor, onlardan cevap alıyorlardı.⁸⁴ Çünkü, Hz. Peygamber (s.a), dîni tebliğ etmek ve açıklamakla yükümlü idi. Bu cümleden olarak, *“Senden kadınlar hakkında açıklama istiyorlar. De ki: Onlara ait hükmü, Allah ve kitapta size okunan âyetler açıklıyor.”*⁸⁵ Âyeti ve, *“Eğer bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz –Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve Peygamber'e götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir.”*⁸⁶ Âyeti'nin işareti ile bir problemle ilgili ihtilafın çözümü, Allah ve Rasûlüne havâle ederek çözüme kavuşturulacaktır.⁸⁷

Resûlüllah, Mescid-i Nebevî'de ve benzeri yerlerde dini anlatırken, Sahâbîleri yetiştiriyor ve onların sordukları sorulara cevaplar veriyordu. O bu methodologyla aynı zamanda ashâbını ilmen yetiştiriyordu. Onlar böylece fetvâ verecek ve problemleri

⁸¹ Hacevî, *Fıkhu's Sâmi*, İdâratü'l Maârif, Ribat 1345, s. 56.

⁸² İmam Şâfiî, *er-Risâle*, (Çev. Abdülkâdir Şener, İbrahim Çalışkan), T.D.V.Yay., Ankara1997, s. 275.

⁸³ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, s. 19.

⁸⁴ İbn-i Abdilber, *el-İstiâb fi Marifeti'l Ashab*, (Tahk. Ali Muhammed Muavvad ve Âdil Ahmed Abdülmevcud), Dâru'l Kütübü'l İlmîye, Beyrut 2002, I. s. 61.

⁸⁵ Nisa, 4/127.

⁸⁶ İbn-ü Kayyim, *İ'lam*, s. 18.

⁸⁷ İbn Kayyim, *İ'lam*, s. 18.

çözecek seviyeye gelmiş oluyorlardı. Tarihçilerle hukukçuların verdikleri bilgilere göre, Hz. Peygamber'in ashâbı içerisinde yaklaşık “yüz kırk” kişi fetvâ verecek yetkiye sahipti. Bunlar içerisinde yedi kişi fetvâ verme konusunda önde gelen kişilerdi. Resûlullah bu şahıslara fetvâ verme yetkisini tanımıştı⁸⁸ Gerektiğinde veren Müftüler, Ebû-Bekir, Ömer, Osman, Alî, Ubey b. Kâ'b, Mu'âz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit, Abdurrahmân b. Avf, Ammâr b. Yâsir, Huzeyfe b. el-Yemân, Ebû'd-Derdâ, Ebû-Mûsâ el-Eş'arî, İbn Mes'ûd, Ubâde b. es-Sâmid'dir.⁸⁹

Peygamber (a.s.) bir taraftan sorulara cevap verdiği gibi bir taraftan da müslümanlar arasındaki ihtilafları, husûmetleri hallediyor⁹⁰ kadılık görevi yapıyordu. Bazan verdiği sında (içtihad) yanıldığı olurdu. Sonra o hükmün aksine âyet inerdi. Böyle durumlarda Peygamber (sav.) önceki hükümlerini olduğu gibi bırakır, sonraki olaylarda ise bu âyete göre hüküm verirdi. Sonra o hükmün aksine bir âyet inerse, onu neshederdi (onun hükmünü kaldırır). Nitekim kıblenin değişmesi konusu böyledir. Peygamber Medine'ye gelince on altı ay Beyt-i Mukaddes'e (Mescid-i Aksa'ya) doğru namaz kıldı sonra bu hüküm, Kabeye yönelme emriyle kaldırıldı. Peygamber (s.a) nesheden âyetle hüküm vermeye başlıyor, daha önce verdiği hükümleri bozmuyordu.⁹¹

Bazen de Hz. Peygamber'in icthad ettiği bazı işler için Kur'an'da itabla karşılaşmıştır. Mesela, savaşa katılmak istemeyen münafıklara müsâade etmesi üzerine nazil onlan “*Allah seni affetti; doğrular sana belli olup yalancılara bilmeden niçin onlara izin verdin.*”⁹² âyetinde, Peygamber'in yapmış olduğu içtihad'da yanıldığına işaret vardır.⁹³

Aynı şekilde Hz.Peygamber Bedr savaşı için bir yere karargâh kurmak istemişti. Sahabilerden Hubab b. Münzir, “Ya Resûlallah, bu bir vahye dayanıyorsa, başımız üstüne; eğer içtihad ve re'y ile böyle karar verdinizse bu, harp taktiğine

⁸⁸ Vecdi Akyüz, *Bütün Yönleriyle Asrı Saâdetle İslâm*, Beyan Yay., İstanbul 1995, III. 146.

⁸⁹ Hâcevî, *el-Fikhu's sâmi*, II. s. 56; Muhammed b.Alevî, *Şeriatullahi'l hâlîde*, Metâbiu'r reşîd, Medine 1992, s. 101, İbn-i Sa'd, *Tabakâtül'l Kübra*, Dâru't türâsü'l ilmiye, Beyrut ty., II. 418, 419.

⁹⁰ Buhârî, Ahkâm, 20; Müslim, Akdiye, 4.

⁹¹ Serahsi, *El-Mebcut*, VI. 75.

⁹² Tevbe, 9/ 43

⁹³ Şakir Hambelî, *Usul-u fikhu'l İslâmiyyi*, Dâru'l beşâir , Dimeşk 2004, Gazâlî, Mustasfa, Dâru'l kütübü'l ilmiye, Beyrut 1322, II. 356.

uymamaktadır.” demiş ve bunun üzerinde Hz. Peygamber, oradan hareket ettirerek suyun başına karargâh kurmuştur.⁹⁴

Hatta dünyaya ait, hukukî olan pek çok konularda istişarede bulunmuştur. Esasen danışma usulü Allah'ın bir emri olup⁹⁵ Peygamber (a.s.) hayatında pek çok istişarede bulunmuştur. Meselâ, Hendek (Ahzab) savaşında Benî Fizâre ile sulh işini Sa'd b. Muaz ve Sa'd b. Ubâde arasında istişare etmiştir. Bir olay münâsebetiyle Ebû Bekr (r.a) ve Ömer'e (r.a), “Vahiy gelmeyen bir meselede ben de sizin gibiyim, siz de görüşünüzü söyleyin.” buyurmuştur.⁹⁶

Bununla beraber kendisine havale edilen ihtilaflar gâyet azdır, kaza (yargı) işlerine bakmak üzere yalnız bu vazife ile görevlendirilmiş bir kimseyi de tayin etmemiştir. Ancak gönderdiği valilerine ve bir kısım ashabına fetvâ verme ve husümetleri halletme yolunda yetki vermiştir.⁹⁷ Davayı çözerken takib ettiği usulleri şöyleydi: Öncelikle her iki tarafı dinler, ondan sonra ilahi hükümlere bağlı kalarak karar verirdi. Huzurunda isbat vasıtaları, delliler, yemin, şahit dinlemek⁹⁸ yazılı delil, şahsi kanâati (seziş ve kavrayış)dir. Nitekim "Müddeiye delil ve inkar edene yemin gerekir."⁹⁹ Demişlerdir.¹⁰⁰

2.2. Sahâbe Dönemi

Halifeler devrinde İslâm hukûku büyümeye, gelişmeye başlamıştır. İslâm hukukçuları, Rasûlullah'ın vefatından sonra, O'nun zamanında olduğu gibi birçok yeni olayla karşılaşmışlar, dolayısıyla bu olayların da dîni hükümlerin bilinmesi gündeme gelmiştir. Yapılan harpler sonunda, Müslümanlarla gayr-ı müslimler arasında hukukî birçok problem ortaya çıkmıştır. Müslümanların yaptıkları bu fetihler sonucu İslâmiyet birçok ülkede yayılmaya başlamış, bunun uzantısı olarak da Müslümanlarla, fethedilen yerler halkı arasında iletişim kurulmuştur. Dolayısıyla

⁹⁴M.Esad Kılıçer, *İslâm Fıkhdında Rey Taraftarları*, s.10; Gazâlî, *Mustasfa*, II. 356.

⁹⁵ Âli İmran, 3/159; Şûrâ, 43 /38.

⁹⁶ Abdülkâdir Şener, *Kıyas İstihsan İstushab*, DİB Yat., Ankara 1974, s. 55.

⁹⁷ Tirmizi, Ahkâm,3; Ebû Davud, Akdiye, 11.

⁹⁸ Buhâri, Musâkât, 6.

⁹⁹Tirmizi, Ahkâm, 12.

¹⁰⁰ Fahrettin Atar, *İslâm'da Adliye Teşkilatı*, s. 190, 211.

oralarda İslâm'ın yayılması için bir zemin oluşmuştur. Her ülkenin uyguladığı bir sistem ve örf-âdeti vardır. Bunların çoğunluğu, İslâm hukukunun bu konudaki hükümlerinin neler olduğu; bunlara yaklaşımının nasıl olacağı gündeme gelmiş, ayrıca yeni problem ve hükümlerin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. İslâm hukuku alanında söz sahibi olan Sahâbîler, yaşanmakta olan problem ve olaylara -nasslar çerçevesinde- dîni ve hukûkî çözümler getirmeye son derece önem vermişlerdir. Bu cümleden olarak, Kur'ân ve Sünnet çerçevesinde ve hukuk kuralları ışığında, içtihadta bulunarak fetvâlar vermişler, görüşlerini açıklamışlardır.¹⁰¹

Şehristanî'nin dediği gibi: “Şunu kesin olarak biliyoruz ki, ibâdet ve tasarruflarımızla ilgili tüm şeyler, sayılamayacak kadar çoktur. Yine kesin olarak biliyoruz ki, olabilecek her olay hakkında özel bir nas gelmemiştir. Böyle bir şeyi düşünmek dahi mümkün değildir. Naslar sınırlı, olaylar ise sınırsızdır. Bu bakımdan, sayısız olanı sayılı olanla çözmek mümkün değildir. Bu durumda hukukun temel öğelerinden kıyâs ve benzeri metodolojik prensiplere dayanarak problemlere çözüm aramak gerekir. Dolayısıyla Naslarda hükmü açık olmayan her yeni olay için, içtihadta başvurmak bir zorunluluktur”¹⁰²

Sahâbenin hepsi, Peygamber'den dinî ve hukûkî hükümlerin çözümleri konusunda aynı imkâna sahip olamamışlardır. Dolayısıyla her birinin problemlerin inceliklerini kavramaları ve onlara çözüm aramaları konusunda farklı farklı görüşler ortaya koymuşlardır.¹⁰³

Hz. Peygamber'in vefatıyla, Hz.Ebûbekir, hem kazâ/yargı hem iftâ ve hem de imâmet/devlet başkanlığı görevlerini üslendi. O devrin vâlileri de hem “kadılık”, hem Müftülük görevlerini yaparlardı. Bu dönemde fetvâ görevi ile kazâ dediğimiz yargı görevi, valilik görevinin bir unsuru sayılırdı.¹⁰⁴

Sahâbe'nin Hz. Peygamberle olan arkadaşlıklarından ruhlarına nüfuz eden kanun koyma yetenekleri ile de nass olmayan konularla ilgili hükümler çıkarırlardı. Bunda âyetlerin iniş ve Hadislerin söyleniş sebeplerini bilmelerine, şârfîn maksadını

¹⁰¹ Krş. Abülkerim Zeydan, *el-Medhal*, Müesseset'ü-r risâle, Beyrut 2006, s. 112, , Hacevî, *Fıkh*, II. 60.

¹⁰² Şehristanî, *el-Milel ve-n Nihal*, Dâru'l-Ma'rife, Kahire 1949, I. 34,

¹⁰³ Muhammed Yusuf Musa, *Muhadarât fî Tarih il-Fıkh il-islâm*, , Kahire 1373, s. 35; İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, s. 5, Mehmet Şener, *İslâm Hukukunda Örf*, İzmir, 1988, s. 84.

¹⁰⁴ Ali Himmet Berki, *İslâm Hukukunda Kaza Tarihi ve İftâ müessesesi*, Ankara, 1962, s. 10,

ve hüküm koyma (teşrî) ilkelerini anlamış olmalarına dayanıyorlardı. Çünkü Onlar âyetlerin Hz. Pygambere indirilişini, nassın olmadığı durumlarda onun fetvâlarına ve hükümlerine şahid olmuşlar ve bunun neticesinde de bir olay karşısında fetvâ ve hüküm verme metodunu öğrenmişlerdi.¹⁰⁵

Sahâbiler, Hazret-i Peygamber'i gözleriyle görmüş, O'nun tebliğlerini bizzat kendisinden almış ve İslâm'ı izah edişini kulaklariyle işitmişlerdir. Hazret-i peygamber'in vefâtından sonra, sahâbe-i kiram'dan fetvâ ve kazâ görevini yürütenler, yeni problemler karşısında, Kitab ve Sünnet'te baş vurarak, çözüm bekleyen problemlerin şer'î/hukûkî cevâbını bulmaya çalışmışlardır.¹⁰⁶

Dört halifelerden her biri bir problem çıktığı zaman veya cevabı henüz belli olmayan bir konuda fetvâ sorulduğunda hemen Sahâbenin hukukçularını çağırır ve istişarede bulunurlardı. Özellikle halife Hz. Ömer istişarede en ilerdeydi. Önce istişareye ve sonra da içtihadı başvuruluyordu.¹⁰⁷

Hatta ilk iki halife, istişare/danışma kurulunda görevli olan Sahâbileri yani danışma kurulunu Medine'den ayırmamıştır.¹⁰⁸

Fetvâ veren Sahâbiler, problemleri çözerken genişletip yayma yoluna girmiyor, girmeyi de doğru bulmuyorlardı. Cevapları sorulara yalnız çözüm bulmaktan ibaret kalıyordu. Cevâblandırırken de şu iki yoldan/metottan birisine başvururlardı;

1- Sahâbenin kendi bilgisine baş vurma yolu:

Kendisine soru sorulan veya bir olayla karşı karşıya kalan Sahâbenin, kendi bilgilerine başvurma metodu..

2- İstîşâre yolu:

Sahâbilerin veya ilim adamlarının bir problem veya bir konuda bilgi alış-verişi yaparak, o konuya çözüm getirme metodu.

¹⁰⁵ Muhammed b. Alevî, *Şeriatüllâh*, s. 108.

¹⁰⁶ Mehmet Şener, *Örf*, s. 84.

¹⁰⁷ Kazanlı Hâlim Sabit, *Sirât-ı Müstakim*, İstanbul 1327, III. 97, 98.

¹⁰⁸ İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, Dâru Sadr, Beyrut 1960, II. 350.

Sahâbîlerden ülkelere dağılan âlim ve hukukçuların bir araya gelip, istişârede bulunması güçleşmişti. Dolayısıyla bu durumda içtihadı başvurma yolu sık sık gündeme geliyordu. Ama Sahâbenin içtihatları yine de az bir yekûn oluşturuyordu.¹⁰⁹

Bu dönemde ashabın re'ye dayanarak verdikleri fetvâlar gerçekten çok azdır. Gerek Hz. Ebû Bekr, gerekse Hz. Ömer, hilafetleri zamanında şer'î bir hüküm hakkında Sahâbîlere danışıp görüşlerini aldıktan sonra varılan hükme, bütün Müslümanlar uyarlardı. Dolayısıyla kimsenin muhalefet etmesi söz konusu değildi. Re'yin bu şekilde açıklanmasına "İcmâ" denmiştir. O dönemde içtihat yapabilen Sahâbîler sayıca az olduğu için, onlarla istişâre etmek ve görüşlerini öğrenebilmek mümkün olduğu için, icmâ' kolayca gerçekleşirdi. Yukarıda belirtilen durum sebebiyle şer'î hükümlerin dayandığı kaynaklar dörttü:

- 1-Kitap (Kur'ân),
- 2-Sünnet,
- 3-İcmâ,
- 4-Kıyas (re'y).¹¹⁰

Sahâbe, fetvâ vermekte aceleci olmaktan hoşlanmaz, her biri fetvâ hususunda kendisinden başkasını ehil ve üstün görmek isterdi. Eğer kendisine sorulan bir problemde (meselede) hükmün bilinmesinde Kitap, Sünnet ve ileri gelen Sahâbîlerin sözleri karşısında tam anlamı ile konuyu tam anlamıyla gayret sarf etmiş olduğu kanaatine varırsa, ondan sonra görüşünü belirtirdi.¹¹¹ Dinle ilgili konularda kendilerine başvuru kimselerin, (hakkında kesin nass bulunmayan konularda) "Bu helâldir, bu haramdır" demeleri vâkî değildir; aksine onlar: 'Ben bunu kerih görüyorum, şunu uygun görüyorum' derlerdi. Helâl ve haram şeklindeki kesin bir hükümde bulunmazlardı.¹¹²

Sahâbe-i Kiram içinde birbirine fetvâ soran üç zat vardı. Bunlar, Hz. Ömer, Abdullah b. Mesud ve Zeyd b. Sâbit'tir. Hz. Ali ile Ubey b. Kâb ve Ebû Mûsa el-Eşârî de birbirinden fetvâ sorarlardı. Bu sözler bilgin sahâbîlerin ilim ve fetvâ

¹⁰⁹ Hudaî, *Tarihu't-teşrî*, s. 75; İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, s. 35.

Günümüzde ise, artık yukarıda belirtilen bilgi alışverişindeki olumsuzluklar, iletişim araçlarıyla ve özellikle "*İnternet*" yolu ile, hemen hemen çözülmüş sayılır.

¹¹⁰ Hudaî, *Târih't- Teşrî*, s.76.

¹¹¹ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, s. 35.

¹¹² Şâtubî, *el-El-Muvâfakât*, 1994 (th: İbrahim Ramazan) Dâru'l-Marife, IV. 633.

konusunda titiz davrandıklarını gösterir. Her cemâatin kendine özel ayrı bir metodu ve özelliği vardı.¹¹³

Kendileri şûrâ ehlinde olmalarına rağmen ve bu konularda tartışma meydana geldiği halde, Talha, Zübeyr, Sa'd ve Abdurrahman b. Avf'tan bu hükümler konusunda bir görüş nakledilmemiştir. Çünkü onlar içtihat etmekten çekinmişler, başkalarının fetvâ işini yapmalarını yeterli görmeleri sebebiyle fetvâ vermemişlerdir. Fakat bunların, hayatlarında yapageldikleri amelleri ise, ancak Ku'rân'ın hükümleri ve Hz. Peygamber'den duydukları Hadis'lerle şekillenmiştir. Onlar, hakkında bir delil bilmedikleri bir olay gerçekleşince, başkalarıyla istişâre etmişler; fakat bu istişâre taklid için değil, delili öğrenmek içindir.¹¹⁴

Sahâbîler, fetvâ verirken de her birinin kendine has özellikleri vardı. Meselâ; Hz. Ali'nin metodu, Hz. Ömer'in metodundan farklı olduğu, söylenebilir. Zira Ömer, bir problemin hükmünün ne olduğu din açısından ortaya çıkıncaya kadar, Sahâbe ile istişâde bulunurdu. Hz. Ali ise, bunun aksine çoğu zaman kendi güvenirdi. Bu sebeple Hz. Ömer'in verdiği hüküm ve fetvâlarını müslümanlar uygulamaya gelmişler; O'nun hüküm ve fetvâlarında kolaylık prensibinin hissedildiğini görmüşlerdir. İbn Mesûd da; "İnsanlar bir yolda, Ömer de başka bir yolda gitse, ben Ömer'in yolunu izlerim." demiştir. Hz. Ömer'in en belirgin özelliklerinden bir olan -bu günkü tabirle- "Hukukun üstünlüğü" prensibi", Hz. Ali'de farklı bir konumda idi. Esasen Hz. Ali'nin hükümlerinin çoğu Kûfe'de verilmiş, dolayısıyla ondan az sayıda insanlar yararlanmışlardır. Ancak bu görüş tartışılabilir. Fetvâlarını Şîa mezhebi mensupları derlemiş, ne yazık ki bu görüşlerde çok tahrifat yapmışlardır. Bundan dolayı Hz. Ali'den ancak kendi ehli Beyti ve İbnu Mesûd ashabından (dostlarından) Ubeydetu's Selmânî, Şurayh, Ebû Vâil (101/720) ve benzerlerinin rivâyet ettiği görüşler sağlam kabul edilmiş ve ana kaynaklara alınmıştır.¹¹⁵

Bu dönemde Kitap ve sünnetten şer'î hükümleri çıkarmak işiyle çok uğraşmadığı gibi, geliştirilmesine de çalışılmıyordu. Hatta bir olay vukû bulmadan veya bir problem sorulmadan Sahâbîler durup dururken herhangi bir konuda

¹¹³ Ahmed Emin, *Fecru'l İslâm*, s. 231.

¹¹⁴ Gazâlî, *Mustasfa*, II, 387.

¹¹⁵ M.Esad Kılıçer, *Rey Taraftarları*, s. 27.

görüşlerini açıklamazlardı. Ancak, bir problem sorulduğu veya bir olay vukû bulduğu zaman ilgili şer'î hükmü Kitap ve sünnetten çıkarmaya çalışırlardı. Bu sebeptendir ki; büyük Sahâbîler dönemiyle ilgili bize intikal eden olaylar azdır. Onlar fetvâlarını Kur'ân ve sünnete dayandırıyorlardı. Çünkü Kur'ân, dinin esas ve Müslümanların dayanağı olup, onların ana dili ile inmişti. Onu çok iyi anlıyorlardı. Ayrıca âyetlerin iniş sebeplerini yakından bilirdiler. Arap olmayanlar henüz aralarına girmemişti. Sünnete gelince; Sahâbîler, rivâyetin doğruluğundan emin oldukları hadislere uyma konusunda görüş birliği vardır.¹¹⁶

Olay ilk intikal ettiğinde, Hz. Ebû Bekir (13/634) ve Hz. Ömer (23/643) çözümünü Kur'ân'da bulamadıkları bir konu ile karşılaştıkları zaman, önce o konu ile ilgili Rasûlullah'ın (s.a.s.) bir hadisinin olup olmadığını insanlara sorarlardı. Tabîi olarak bir mecliste bulunup da diğer mecliste bulunmayanlar, yalnız bulunduğu meclisteki fetvâ ve hükümleri bilirler, diğerlerini bilemezlerdi. Bunun içindir ki, Ebû Bekir ve Ömer (r.a.) bir mesele hakkındaki dîni hükmü bilemedikleri zaman onun hakkında Hz. Peygamberin ne söylediğini halktan sorarlar ve ona göre hüküm verirlerdi. Bütün Sahâbe de bu yolu izlerdi.

Mesela: Halifeliği döneminde Ebû Bekir'e (r.a.) yaşlı bir kadın gelmiş ve "ninenin miras hakkı" ile ilgili İslâm'ın hükmü konusunda fetvâ istemiş, O da: "Ben bu konuda Rasûlullah'tan (s.a.s.) bir şey duymadım," demiş ve konuyu yanındaki Sahâbîlere danışmıştır. Doyurucu bir cevap alamayınca, öğle namazından sonra cemaate hitaben: "İçinizde ninenin miras durumuyla ilgili Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) herhangi bir hadis işiteniniz var mı?" dedi. Muğîre b. Şu'be (50/670) "Ben!" dedi. Ebû Bekir (r.a.): "Ne biliyorsan söyle!" deyince, "*Allah Rasûlü (s.a.s.) nineye altıda bir miras hakkı vermiştir*" dedi. Ebû Bekir: "Peki, bunu senden başka bilen biri var mı?" diyerek hadisi te'yid ettirmek istedi. Bunun üzerine Muğîre (r.a.), Muhammed b. Mesleme'yi (r.a.) şahit gösterdi; o da "Muğîre doğru söyledi" diyerek lehte şahitlik etti. Sonuçta Ebû Bekir (r.a.) o nineye altıda bir (1/6) miras payı verdi¹¹⁷

¹¹⁶ Muhammed el-Hudârî, *Tarihu-t Teşrî*, s. 75.

¹¹⁷ Muvatta, Ferâiz, 2, 4; Tirmizi, Ferâiz, 10, 11; Ebû Davud, Ferâiz, 5; Dârimî, Ferâiz, 19. Zehebi, *Tezkiratü'l huffâz*, (Haşiye: Zekeriyya Umeyrât), Dâru'l Kütübü'l ilmiye, Beyrut 1998, I. 9; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, Beyrut 1973, .VI. 9.

Sahâbe, hatadan sakınmanın gerekli olduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Hatta Ebû Bekir, “Ben kelâle konusunda kendi reyimi söylüyorum; eğer doğru ise Allah'tan, hatalı ise şeytandandır”¹¹⁸ demiş; Hz. Ali de, Ömer'e 'Eğer İctihad etmezlerse, hakkı gizlemiş (veya yanılmış) olurlar; eğer İctihad ederlerse hataya¹¹⁹ düşmüş olurlar. Günah meselesine gelince, ümit ederim ki, senin için bunda bir günah söz konusu değildir. Ancak, diyet ödemen gerekir' demiştir.¹²⁰

Ebû Bekir, Ömer ve Ali (r.a) gibi büyük sahabilerin, büyüklerinden de olsa bir hadis rivâyet ettiği zaman, bu hadisi Hz. Peygamber'den beraber işittiği bir şahid getirmediği veya yemin etmediği kabul etmezlerdi. Hulefâ-i Râşidîn'in bu hareketi, -sahabiye güvensizlik veya bir yalanlama değil- sadece bir takvâ, ve araştırmada gösterilen bir titizlik gereğidir. Onlar böyle ihtiyatlı ve hassas davranmakla, kendilerinden sonra gelenlere tesbit ve araştırma kurallarının temellerini atmışlardır.

Hz. Ömer (r.a.), düşük ceninin (ğurre) diyeti hakkında sahâbeye danışmış ve o konuda Muğîre b. Şu'be'nin (r.a.) rivâyet ettiği hadis doğrultusunda hüküm vermiştir.¹²¹ Vefatından bir sene önce Hz. Ömer'den (r.a.) “Mecûsîlerden (kendi âdetlerine göre kardeşler arası yahut yeğen-teyze, vb. evliliği olan karı-kocaları birbirinden ayırın!” şeklinde yazılı bir emirnâme geldi. Fakat Ömer (r.a.), Mecûsîlerden cizye almıyordu. Ne zaman ki Abdurrahman b. Avf dan (r.a.) “Rasûlullah'ın (s.a.s.) mecûsîlerden cizye aldığımı" duydu; ondan sonra O da cizye almaya başladı. Bir başka rivâyette ise şu şekilde geçmektedir: Hz. Ömer, mecûsîlerden söz ederek dedi ki: “Onların işlerini nasıl yapayım bilmiyorum?”

118 Zeylâi, *Nasbu'r râye*, IV. 63.

119 Sahâbenin “*hatâ*” sözcüğünü kullanmasına gelince, bu kullanımı *Gazâlî* şu sebeplere bağlamıştır:

- a) Sahâbe, İctihadda hatanın mümkün olduğu kanaatinde olup, içtihatda isabet edenin tek olduğu görüşünü benimsemiş olabilir.
- b) Kendi nefsi açısından, gözden kaçırdığı kesin bir delile muhalefet ettiği endişesine kapılmış olabilir.
- c) Henüz incelemesini tamamlamamış ve konunun hükmü hakkında tüm gücünü harcamamış olabilir.
- d) Kendisinin bu mesele hakkında içtihadta ehil olmadığını düşünmüş olabilir. Tüm bu hususlar hakkında kendisinden emin olduğu halde, bu sözleri, sırf tevazu için ve Allah korkusu sebebiyle söylemiş olabilir. *el-Mustasfâ, II.*

¹²⁰ *Gazâlî*, a.g.e., II, 375.

¹²¹ Muhammed Ebû Şeybe, *Hadis Mudafaası*, I, 349, (trc: Mehmed Görmez, M. Emin Özafşar, Rehber Yay. Ankara, 1990)

Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf (r.a.) da Efendimiz'den (s.a.s.) “*Mecûsî'lere Ehl-i kitaba uyguladığınız hükümleri uygulayın!*”¹²² Hadisini rivâyet etti.

Abdullah b. Mes'ûd'a (r.a.) “Kocası vefat etmiş, fakat kocası tarafından mehiri belirlenmemiş (Mufavvida)¹²³ bir kadının durumu sorulunca, "Ben Rasûlullah'ı (s.a.s.) bu mevzuda bir hüküm verirken görmedim" diye cevap vermiştir. Fakat insanlar bir ay boyunca gidip gelip O'na bu mehir meselesini sordular. Yapılan ısrar karşısında İbn Mes'ûd (r.a.) da kendi re'yi ile içtihad etmek durumunda kaldı ve o yerleşim bölgesinde geçerli genel işleyişe göre böyle bir kadına ne az, ne de fazla kâfi miktarda bir mehr-i mislî verilmesine ve kadının iddet beklemesi gerektiğine ve miras hakkının da bulunduğu hükmetti. Bunun üzerine Ma'kul b. Yesâr da ayağa kalktı ve aynı konumdaki bir kadın hakkında Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) de tıpkı bu şekilde hüküm verdiği şهادette bulundu. İbn Mes'ûd (r.a.), kendi içtihadının Rasûlullah'ın (s.a.s.) hükmüne uygun çıkması karşısında öylesine mutlu oldu ki, İslâm'a girdiğinden beri hiç bu kadar sevinmemiştir.¹²⁴ Sarhoşun cezasını tesbit ve tayin konusunda Hz. Ali Hadd-i Kazif (iftira) cürmünün cezasının aynen uygulanması görüşünü savunmuş, müzakereler sonunda bu suçun cezasının da aynen Hadd-i Şirb olarak da kabûl edilmiş ve bu konuda fikir birliğine varılmıştır, icma' gerçekleşmiştir.¹²⁵ Fetvâ verirken de her birinin kendine âit özellikleri vardı. Meselâ, Hz. Ali'nin metodu, Hz. Ömer'in metodundan farklı olduğu, söylenebilir. Zira Ömer (r.a.), bir konuda durumu aydınlanıncaya kadar bir meselede Sahâbe ile müşâvere ederdi. Ali (r.a.) ise bunun aksine çoğu zamanlarda kendi nefesine güvenirdi. Bu sebeple Hz. Ömer'in çoğunluk hüküm ve fetvâlarına Müslümanlar tâbî olmuşlar ve hüküm ve fetvâlarında şiddet taraftarı olmadığı, kanaatine varmışlardır. İbn Mes'ûd da; “İnsanlar bir vadîde, Ömer de bir vadîde gitse, ben Ömer'i izlerim” demiştir. Hz. Ömer'in en belirgin özelliklerinden biri “hukuk”a son derece önem vermesidir. Esasen Hz. Ali'nin hükümlerinin çoğu Kûfe'de verilmiş, ondan da az bir topluluk ilminden yararlanmıştı. Fetvâlarını da daha çok Şîa mezhebi mensupları toplamış,

¹²² Buhârî, Cizye, 1, Ebû Davud, İmaret, 31, Ahmed b. Hanbel, I. 91.

¹²³ *Mufavvida*; Nikâh işini velîsine veya evleneceği erkeğe tefvîz ve havâle edip mehir den söz etmeyen kadın; mehir verilmemek üzere evlenen kadın. Prof. Dr. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. s. 317.

¹²⁴ Fahrettin Atar, *Usul'u fikh*, s. 351; Serahsî, *El-Mebcut*, XVI. 74; Nesâî, Talak, 57, 68; Ebû Davud, Nikah, 31, 32, Tirmizi, Nikah, 44.

¹²⁵ Ahmed Emin, *Fecru'l islâm*, s. 228.

fakat pekçok değişiklik ve tahrifât yapmışlardır. Binaenaleyh Hz. Ali'den ancak kendi ehl-i Beyti ve Ubeydetu's-Selmânî, Kâdî Şurayh, Ebû Vâil (101/720) ve benzerlerinin rivâyet ettikleri muteber sayılıp kitaplara alınmıştı. Onun reyleri, fetvâları Kûfe'den etrafa ve bilhassa Irak'a yayılmıştır.¹²⁶

Bilhassa Hz. Osman zamanına kadar şûra üyelerinin Medîne'den devamlı ayrılmalarına izin verilmediği için Sahâbî'lerden ileri gelenler halifenin yanında bulunuyorlar, danışmaya katılıyorlardı, bu sebeple yeni meselelerin çoğunda ittifak yani icmâ gerçekleşiyordu. Sonraki dönemlerde hem müçtehitlerin İslâm dünyasına dağıldıkları, hem de ihtilafın sebepleri arasında, hasbi içitihad ve ilim dışında bir takım olumsuz faktörler devreye girdiği için ihtilaf çoğaldı, derinleşti ve bazı müçtehidlere göre imkânsız hale geldi.¹²⁷

2.2.1. Müftü Sahabîler

Hz. Peygamber'in ashabından fetvâ verdikleri sabit olanlar yüz otuz küsürdür, bunlar arasında kadın olanlar da vardı. Bunlar arasında çok fetvâ vermiş olanlar yedi tanedir; Ömer İbnu'l-Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah ibn Mes'ud, Hz. Aişe, Zeyd b. Sabit, Abdullah ibn Abbas ve Abdullah ibn Ömer'dir. Ebû Muhammed ibn Hazm: “Bu yedi fakih sahabinin, her birinin vermiş oldukları fetvâlardan büyük bir kitab oluşturmak mümkündür.” demiştir. Nitekim halife Me'mûn'un torunu Ebû Bekir b. Muhammed, Abdullah ibn Abbas'ın fetvâlarını “yirmi Kitab” içinde toplamıştır. Kendilerinden orta dercede fetvâ rivâyet edilen¹²⁸ sahabîler şunlardır:

- 1-Ebû Bekir es-Sıddık, (13/634)
- 2-Ümmu Seleme (61/680),
- 3-Enes ibn Malik, (93/711)
- 4-Ebû Sa'îd al-Hudrî (64/683)
- 5-Ebû Hureyre, (58 /677)
- 6-Osman bin Affan (35/655),
- 7-Abdullah ibn Amr ibn'l-As (65/ 684),
- 8-Abdullah ibn Zubeyr (73/692),

¹²⁶ İbn u Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkûn*, s. 22-23; M.Esad Kılıçer, *Rey Tarafdârları*, s. 26-27;

¹²⁷ Prof. Dr. Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz yayınları, 1989, s.147; Abdülkerim Zeydan, *Usul-u Fıkh*, Müessesü Kurtuba, Bağdad 1986, s. 192.

¹²⁸ İbn Hazm, *İhkâm fi usul'ul ahkâm*, (thk. Muhammed Hâmid Osman), Kahire, 2005, s. 704.

- 9-Ebû Mûse'l-Aş'arî (42/662),
- 10-Sa'd ibn Ebî Vakkas (55/674),
- 11-Selmânü'l-Fârisi, (36/656)
- 12-Cabir b. Abdillâh (78/697) ve
- 13-Muaz b. Cebel (18/639) dir.

Bu on üç fakih sahabinin her birinin verdiği fetvalarla küçük birer cüz oluşturmak mümkündür. Bu ikinci kısım fakihlere, Talha (36/656), ez-Zübeyr (36/656) Abdurrahman b. Avf, (32/652) İmran b. Husayn (52/672), Ubâdatü'bnü's-Samit (34/654) ve Muâviya ibn Ebi Süfyan (60/679) da ilave edilebilir. Bunlardan başkasının rivâyetleri azdır. Her birinden bir iki mesele rivâyet edilmiştir. Hepsinin fetvâları bir araya getirilse ancak küçük. bir cüz teşkil eder, demektir.¹²⁹

2.2.2. Medîneli Müftüler

Medine, teşrî yani problemlere çözüm arama ve fetvâ faaliyetlerinin yoğun olduğu bir yerdi. Olayların artması nedeniyle Hz. Peygamber (a.s.) de bunlara vahiy ve vahyin prensipleri çerçevesinde çözüm bulmuştur.

Zeyd b. Sâbit (45/666)

Süleyman b. Yesâr (108/727) şöyle nakleder: “Hz. Ömer ve Osman, Zeyd b. Sabit'e kazâ, fetvâ, ferâiz ve kira'atte başka birisini takdîm edip, öne geçirmezlerdi.” O, Medine'de hukuk alanında en önde gelenlerden biriydi. İcmâ gerçekleşen bütün konularda onun da görüşü vardır. Zeyd b. Sâbit'in ölümüne kadar hukukla meşgûl olduğu rivâyet edilir.¹³⁰

Hz. Âişe (58/677)

Hz. Peygamberin eşlerinden biridir. İslâm'la, söz gelimi kadınla, mîrasla ve benzeri dîni ve hukûkî problemleri çözebilecek yani içtihat edebilecek seviyede olan; aynı zamanda hadisler rivâyet eden, yorumlar yapabilen bir sahâbiyedir. Kendisinden Sahâbe ve tabiîler rivâyette bulunmuşlardır. Ondan nakledilen bir hadiste;

¹²⁹ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, s. 19, İbn-i Abdilber, *İstiâb*, I. s.101; Hacevî, *Fıkıh*, s.56.

¹³⁰ Ahmed Emîn, *Fecru'l- İslâm*, s. 171.

“Hz.Peygamber, eğer bir şeyi bilmiyorsa o konuda reyî ile hüküm vermezdi.”¹³¹
Denilmekte ve O’nun indî yani kendiliğinden bir görüş açıklamadığı nakledilmektedir.¹³²

Abdullah b. Ömer (73/693)

En iyi fetvâ veren, isabetli görüşleri olan, gâyet dikkatli hareket eden bir hukukçu, Müftü. “Abâdile”den yanî Abdullah’lardan birisidir. Büyük hukukçulardan “Naff”i yetiştirmiştir. Medine’lilerin, ilmine, şahsına ve fetvâlarına büyük bir itimadı vardı. Fetvâlarını talebeleri tarafından rivâyet edilmiştir. Şûra meclislerine katılır, görüşlerini açıklardı.

Ebû Hureyre (58/678)

Hz.Peygamberden çokça hadis rivâyet etmiş, Medine’ye gelen talebelere hadis ve fıkıh öğretmiştir. Başta ibâdetler olmak üzere diğer konularda fetvâlar vermiştir.¹³³

Muaz b. Cebel (18/639)

Hz. Peygamber "Kur'ân-ı Kerîm'i dört kişiden öğrenin" buyurmuş, onlar arasında Muâz b. Cebel'in adını da zikretmiştir. Dolayısıyla Muâz'ın, helâl ve haram konularını en iyi bilen sahâbîlerden biri olduğu görüşü hâkim olmuştur. Tebûk savaşından sonra Rasûlullah (s.a.) onu Yemen'e göndermiş ve kendisine "hâkimlik, irşâd, Kur'ân öğreticiliği ve oradaki zekât tahsildarlarının topladıkları zekâtı teslim alma" görevlerini vermiştir. Muâz (r.a.) Yemen'de, Rasûlullah'ın irtihâline kadar görev yapmış, Hz. Ebû-Bekir'in hilâfetinde Medîne'ye dönmüştür.¹³⁴ Rasûlullah'ın; "Size, adamlarımın en hayırlısını gönderiyorum" yazısıyla Yemenlilere gönderdiği Mu'âz'ı uğurlarken ona bir takım sorular sormuş ve müsbet cevaplar almıştır. Aşağıda, Hz. Peygamber ile Muâz arasında geçen ve İslâm Hukukunda bir problemi çözme veya fetvâ verme metodunun temel unsurlarını oluşturmaktadır: Rasûlullah, Muâz b. Cebel'e: "Sana bir mesele/problem geldiğinde ne ile hükmedersin?",

¹³¹ Dr. M.Esad. Kılıçer, *Rey Taraftarları*, s. 6. (Zemmü'l-keâm, Cüz I, v. 81 a; dan naklen.) “Bkz., Ebû İsmâîl Abdullah b. Muhammed el-Herevî, 481/1088). Zemmü'l-keâm, Kâtip Çelebi, Keşfuzzunûn, I, 828.

¹³² el-Hudarî, *Târîhi't teşrî*, s. 96;

¹³³ el-Hudarî, a.g.e., s.97

¹³⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, II. s. 425.

Muâz;

–" *Allah'ın Kitabı ile.*" Rasûlüllah,

–" *Ya O'nda bulamazsan?*" , Muâz;

–" *Rasûlü'nün Sünneti ile.*" Rasûlüllah,

–" *Onda da bulamazsan?*" Muâz,

–" *Reyimle içtihat eder, hata yapmamaya gayret ederim.*" Bu cevapa karşı Rasûlüllah,

–"Allah'a hamdolsun ki, Rasûlü'nün elçisini O'nun hoşnut olacağı usûl ve anlayışa muvaffak kılmıştır!"¹³⁵ Bu hukukçulardan başka, başta dört halife olmak üzere Enes b. Mâlik ve Selmân-ı Fârisî (35/656) gibi isimler de eklenebilir.

2.2.3. Mekkeli Müftüler

Abdullah b. Abbas (65/687)

Hz. Peygamber (a.s.) onun hakkında; "*Ya Rabbî! Onu dinde fakîh eyle, O'na te'vili de öğret*"¹³⁶ duasında bulunmuştur. Dört Abdullah'dan birisi olup, fıkıh alanında en önde gelen bir hukukçudur. Tefsîr ve hukukta şöhrete ulaşmıştır. İleriki zamanlarda fetvâlarını Ebû Bekir Muhammed b.Yakûb büyük bir kitapta toplamıştır. Fetvâlarının büyük bir kısmını da Sahavî (558/1164-643/1247) "*Şerhu Elfıyeti'l-Irâkî*" eserinde kaydetmiştir.¹³⁷ İbn Abbas'ın yetiştirdiği birçok talebesinden en meşhuru; kölesi ve hukukçu tabîlerin önde geleni olan İkrime'dir.

Orta durumlu hukukçular arasında Abdullah b. Zübeyr (72/692), Muâviye b.Ebî Süfyân (60/680) da sayılırlar ki, bunların her biri az veya çok fetvâ vermişler, kendilerine müracaat edenlere ilmî yardımlarda bulunmuşlardır¹³⁸.

2.2.4. Kûfe'li Müftüler

Ali b. Ebî Tâlib (40/661)

Ömrünün büyük bir kısmını Medine'de geçirmiş, ilmî faaliyetlerde bulunmuştur. Kûfe'ye geldiğinde de boş durmamış vetvâlar vermişti. Aşırı Şiîler, Şiâ mezhebi taraftarları Hz. Ali'den nakledilen bilgilere yalan katıp, tahrif etikleri için, Sünnet taraftarları, ondan rivâyet edilen hadis ve fetvâlar konusunda titiz davranmışlardır.

¹³⁵ Ebû Dâvûd, Akdiye, 11; Tirmizî, Ahkâm, 3.

¹³⁶ Buharî, Vudû, 10; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 138; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I. 266, 314.

¹³⁷ el-Hacevî, *Fıkhu's-Sâmî*, II. 52.

¹³⁸ İbn u Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, I. 13, 14; E.Kılıçer, *Rey Taraftarları*, s. 24.

Ali (r.a.) politika ile meşgul olmuş, ilimle uğraşmaya fazla zaman ayıramamıştır. Bununla beraber sonraki nesiller ve çağdaşı olanlar ilminden büyük ölçüde yararlanmışlar.¹³⁹

Abdullah b. Mes'ud (32/652)

Dört hukukçu Abdullahdan (Abâdile) birisidir. Bu dört ismi tekrar etmek gerekirse;

1- Abdullah b. Ömer; Medine'de,

2- Abdullah b. Abbâs; Mekke'de,

3- Abdullah b. Amr b. el-Âs, Mısır'da,

4- Abdullah b. Mesûd'ise, Kûfe'de hukukun gelişmesine ve birçok fıkıh bilgininin yetişmesine sebep olmuşlardır. Bu dört Abdullah'a Hadis ve Fıkıh literatüründe "Âbâdile (Abdullahlar)" denir.¹⁴⁰

Hz. Peygamber İbn Mes'ud hakkında; "*Kim Kur'ân-ı öğrenmek isterse Abdullah b. Mesûd'dan öğrensin.*"¹⁴¹ gibi takdîrî sözler söylemişlerdir. Zekâ ve kaabiliyetini gören Hz. Ömer, O'nu Kûfe'ye "*Kur'ân öğretmeni*" olarak göndermiştir. Orada bu görevi yanında Hadis ve Fıkıh ilimlerinin ileri derecede gelişmesine ve bir Ekol haline dönüşmesine sebep olmuştur. Kendisi, uzman olduğu bu ilimleri bizzat Hz. Peygamberden öğrenmiştir. Ondan da Kûfe'nin ileri gelen hukukçularından ve Tâbiî olan Alkame (62/682), Esved (75/695), ve Mesrûk (63/683) gibi Fıkıh alanında yetkili ilim adamları yetişmiştir..¹⁴²

Şurayh b. el-Hâris el-Kîndî (Kâdî Şurayh) (87/707)

Kûfe'nin ileri gelen Müftülerinden biridir. Yaklaşık elli seneyi aşkın Kadılık yapmıştır. Hz. Ömer'in kadı olarak O'nu Kûfe'ye tayininden sonra Haccac'ın Irak valiliğine kadar o makamda görev yapmıştır. Haccac'dan korktuğundan, onun zamanında istîfâ edip, görevden çekilmiştir. Hz. Ömer'in çeşitli vesilelerle emir ve yasaklar konusunda ona gönderdiği mektuplar hukuk ilmi yönünden çok büyük bir

¹³⁹ Ahmed Emin, *Fecru'l İslâm*, s. 179; İbn Kayyim, *I'lâmu'l-muvakkîn*, s. 25.

¹⁴⁰ İbn-i Abdilber, *el- İstîâb*, I. 98.

¹⁴¹ Tirmizî, *Menâkib*, 28.

¹⁴² Ahmed Emin, *Fecru'l İslâm*, s. 179.

değer taşır. Şurayh, Hz. Ömer, Ali ve İbnu Mesûd'dan rivâyetlerde bulunmuş, kendisinden de Kûfe'nin ileri gelen âlimler, rivâyette bulunmuşlardır.¹⁴³

2.2.5. Basralı Müftüler

Basra şehri; 15/636 yılında Hz. Ömer'in emri ile Irak'ta kurulmuştur. Kısa zamanda gelişmiş, Sahâbe ve tabiûnun gayretleri ile ilim merkezi haline gelmiştir. Sahâbeden orada bulunanların en meşhuru Ebû Mûsâ el-Eş'arî (44/665) ve Enes b. Malik (91/709) dir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Enes b. Mâlik de Kur'ân öğretmeni olarak görev yapmışlardır. Hukuk alanında bilgileri normalin üstündeydi. Hasanu'l-Basrî (110/729) ve İbnu Sirîn, onlardan ve diğer hukukçu Sahâbîlerden ders almış hukukçulardır.¹⁴⁴

2.3. Sahâbenin İhtilaf Sebepleri

İslâm'ın ilk günlerinde hukukun uygulanması daha sonraki dönemlerde olduğu gibi, çok sert ve katı değildi. Pek çok konuda aynı, veya farklı hattâ birbirine zıt olan hukuk kurallarına delile dayalı olması şartıyla müsamaha gösterilirdi. Durumun böyle olduğu Hz. Peygamber'in (s.a) vefatından sonra ashâbın ihtilaflarından ve ilk hukukçuların uygulamalarından anlaşılır. Adeta Hz. Peygamber (s.a) genel anlamda emirler vererek veya aynı zamanda yapılan iki zıt fiili geçerli sayarak ihtilaflar için geniş bir alan açmıştır. Çünkü bu dönem, Hz. Peygamberin (s.a) farklı durumlarda sağduyu (ortak bilinç) ve insan aklının faal hale gelebilmesi için elverişli ortamlar sağlamayı amaçlamıştır. Bu dönem, gelecek nesiller için model davranışların gelişmekte olduğu bir dönemdi. Eğer Peygamber (s.a), her problem için ilk ve son olarak çözümler getirmiş olsaydı, gelecek nesiller aklın kullanılmasından, zamanın yorumlanmasına kadar hukuku şekillendirmekten mahrum kalmış olacaktı. Hz. Peygamber (s.a) döneminde iki kişinin aynı mesele hakkında farklı iki yol götmeleri mümkündür.¹⁴⁵

Hz. Peygamber, kendi rahle-i tadrîsinde yetişen yaklaşık “yüz kırk” sahâbî'ye fetvâ verme yetkisini tanıdığı gibi; kendilerine gelen ihtilaflı problemleri de çözüme kavuşturma yeteneğini kazandırmıştır.¹⁴⁶

¹⁴³ el-Hacevî, *Fıkhu's sâmi*, II. 35.

¹⁴⁴ Ahmed Emin, *Fecru'l İslâm*, s. 180.

¹⁴⁵ Ahmet Hasan, *İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi*, (trc: Haluk Songur), İslâmâbâd 1988, s. 40-41.

¹⁴⁶ Buharî, Sulh 5; Tirmizî, Hudûd, 8; İbn Mâce, Hudûd, 7

Hiz. Peygamber döneminde, Allâh Rasûl'ünün bütün sözlerini/hadislerini tam olarak öğrenmeye kimse muvaffak olamamıştır. Allah Rasûl'ü (s.a) bazen konuşuyor, bazen fetvâ veriyor, bazen hüküm veriyor, bazen de bir şeyler yapıyor bunu da ancak onun yanında olanlar işitiyor ve görüyordu. Orada bulunanlar duyduklarını ve gördüklerini kendileri gibi başkalarına aktaracak olanlara tebliğ ediyor, böylece bu ilimler, Sahâbe, Tabiîn ve onlardan sonra gelenlere ulaşıyordu.. Sahâbe ve onlardan sonra gelen âlimler İslâmî ilim ve problemleri kavrama açısından birbirinden farklıydı. Allah Rasûl'ünün hadislerinin tamamını ezbere bilen bir kimsenin olduğunu iddia etmek kesinlikle mümkün değildir. Bunun en güzel örneği ise şudur: Hulafâ-i Râşid'in –özellikle Hiz. Ebû Bekir, çoğu zaman hizada ve seferde Allah Rasûl'ünün yanından ayrılmamış, müslümanların işlerini görüşmek üzere onunla gece sohbeti yapmış biri olmasına rağmen Allah Rasûl'ünün işlerini, yaşayış tarzını en iyi bilen oldukları halde, görmedikleri ve işitmedikleri hadisler de olmuştur. Mesâla Hiz. Ebû Bekir “Kelâle”¹⁴⁷ konusunda Muğîre b. Şu'be ve Muhammed b. Mesleme'den; “*Nineye mîrastan altıda bir pay/hisse verilir.*”¹⁴⁸ Şeklindeki hadisten haberdar olmuştur. Aynı hadisi İmrân b. Husayn de rivâyet etmişti. Bu üç kişi Hulefâ-i Râşid'in gibi olmadıkları halde, bu hadisleri sadece onlar rivâyet etmiş, ümmet de bu hadislerle amel etme konusunda görüş birliğine varmışlardır. Aynı şekilde, Hiz. Ömer de “*Eve girerken izin isteme*” ile ilgili hadisi,¹⁴⁹ Ebû Mûsâ el-Eşârî'den öğrenmişti.¹⁵⁰

Bununla beraber ilk iki halife döneminde içtihat, genellikle şûra yolu ile oluyordu. Bu yüzden Ebû Bekir ve Ömer dönemlerinde fazla ihtilaf çıkmıyordu. İhtilafli görüşler olsa bile, şûra sonucunda bunlar çoğunlukla aza indiriliyor ve böylece uygulamada birlik sağlanıyordu. Hiz. Osman'ın halife olmasıyla birlikte

¹⁴⁷ Kelâle: Baba ve oğul dışında olan akrabalar. Kardeşler. Ölüp, geride baba ya da oğul bırakmayan kimsedir. (Nisâ, 4/12; 176.). *Mu'cemu Luğati'l-Fukahâ*, s. 383, İkinci Baskı, Beyrut, 1988; *Fıkıh ve Hukuk Terimler Sözlüğü*, 241, Prof. Dr. Mehmet Erdoğan, Rağbet, İstanbul 1998.

¹⁴⁸ Ebû Dâvud, Ferâiz, V. (No: 2894)

¹⁴⁹ Buhârî, İsti'zân, 11 (VII, 130). Bir Hadis'e göre; “Hiz. Peygamber'in evlerindeki bir pencereden bir kimse içeri bakmıştı. O sırada Rasûlullah “Midrâ” denilen demir bir tarakla başını tırtıyordu. Rasûlullah O kişiye; “Eğer senin böyle mahrem yere baktığını daha önce bilseydim şu demir tarağı gözüne saplardım” demiş ve “İzin istemek, gözün evin içine bakmamasını mubah kılmak içindir.” Demiştir. Bkz., Buhârî, İsti'zân, 11. (VII, 130).

¹⁵⁰ İbn-i Teymiye, *Ref'u'l-melâm ani'l- eimmeti'l-a'lâm*, Risâletü'l-âmme li idârâti'l-buhûsi'l-ilmîyye, Riyad 1413, s. 10, 11.

Sahâbe gerek cihad ve gerekse tebliğ gibi amaçlarla, genişleyen İslâm coğrafyasının belli başlı merkezlerine dağılmışlardır. Bu da “şûrâ”ya dayalı hüküm verme imkânını ortadan kaldırmış ve çözüm bekleyen problemlerde Sahâbe arasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹⁵¹

Ancak, sahâbîlere göre, ihtilâf konusu olan veya tek bir sahâbînin görüş ve fetvâların şer’î bir delil oluşu hakkında görüş ayrılıkları vardır. İbn-i Kayyim el-Cevziyye (/), sahâbîlerin bu türlü görüş ve fetvâları hakkında şöyle der: “Sahâbî bir söz söylediği veya bir hüküm verdiği zaman, onda, bizde bulunmayan anlayış imkânları vardır. Sahâbî’nin anlayış özelliği Hz. Peygamber’den veya başka bir sahâbî’den işitmiş olma ihtimali vardır. Sahâbî’lerin hal ve yaşayışlarını bilmeyenler, herhangi bir olay hakkında sahâbî’ler bir şey bilselerdi rivâyet ederlerdi, derler. Hâlbuki sahâbîler, Hz. Peygamber’den bir şey rivâyet ederlerken fazla veya eksik yaparız diye endîşe ederlerdi. Onlar, Hz. Peygamber’den işittikleri şeyi defalarca konuştukları halde, onu Peygamber’den işittiklerini belirtmezlerdi.”¹⁵²

Hz. Peygamber ile uzun süre beraber bulunan ve hükümlerin konuluş gerekçesini (hikmet-i teşriyyesini) bilen bu devir hukukçularının fetvâlarındaki farklı görüşlerin bulunması şu sebeplere bağlıdır:

1-Kur’ân-ı Kerîm’i anlayışın muhtelif oluşu, lafızları anlamada her sahâbînin ilmî kudretinin eşit olmayışı.

2-Kitapta hükmü bulunmayan konularda sünnete başvurulduğunda, farklı hadisler rivâyet edilmesi.

3-Kitap ve Sünnette hüküm bulunmayan konularda dinin ruhuna uygun ve halkın yararını göz önünde tutarak fetvâlar vermiş olmaları.¹⁵³

4-Hadisten kastedilen anlamın farklı olduğuna inanmaları.

5-Hadis olduğunda şüphe ettikleri bir sözün, hadis olup olmadığına şüphe ile bakmaları.

6-Hadis nesh olduğu görüşünü benimsemeleri.¹⁵⁴

Bu ihtilaf sebeplerini şu şekilde ele almak yerinde olur:

¹⁵¹ Muhammed Yusuf Musa, *el-Medhal*, s. 49-50.

¹⁵² Abdulkadir Şener, *Kıyas İstihsan İstüşab*, s. 42.

¹⁵³ M. El-Hudârî, *Târihi’t teşri*, s. 120.

¹⁵⁴ İbn-i Teymiye, *Refu’l enâm*, s. 9.

2.3.1. Nasların Tamamını Bilememeleri

Bazılarının sünneti bilmesi, diğer bazılarının ise o konuda bilgisinin olmayışı, aralarında ihtilaflara sebep oluyordu. Bunun açıklamasına gelince; sünnet, bir kimse tarafından bütünüyle ezberlenemediği gibi, tamamıyla tedvin de edilememişti, Müslümanlar arasında yaygın vaziyetteydi. Bazıları, diğer bazılarının bilmediğini bilirdi. Bunun sonucu olarak Rasûlullah (s.a.s.)'ın sünnetini bilen onun hükmüne, sünneti bilmeyen de içtihadın neticesine göre cevap verirdi. İçtihadı, sünnet hükmüne bazan uygun, bazan da aykırı olurdu. Ömer b. el-Hattâb, el parmaklarının diyetini eşit kabul eden sünnet kendisine söylenince içtihadından vaz geçmiştir.¹⁵⁵

İbnu Abbas; kocası ölen gebe kadının bekleme süresini iki iddeti (hamilelik iddeti ile ölüm iddetinin)nin en uzun olanı kadar iddet bekler. Çünkü kendisine daha önce "Sebiatü'l- Eslemiyye olabilir" hakkındaki hadis ulaşmamıştı. O hadisle Nebî (s.a.s.), gebe kadının iddetinin doğumla sona ereceğini belirtmiştir. Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Amr ve başkaları zifaktan önce ve mehir kendisine kararlaştırılmadan kocası ölen kadına mehir verilmeyeceği görüşündeydiler. Zira Berve'a binti Vâşık hakkındaki hadisi bilmiyorlardı. Halbu ki, hadiste mehri misil verileceği kararlaştırılmıştır."¹⁵⁶

Yine Ebû Hüreyre, cünüp olarak sabahlayan kimsenin orucunun sahih olmadığını söylerken, Rasûlullah'ın hanımlarından birinin, bununla ilgili bir hükmü haber vermesi üzerine, bu görüşünden vaz geçmiştir.¹⁵⁷ Abdullah b. Amr'ın kadınlara, gusletmek istediklerinde saç örgülerini çözmelerini emrettiği haberi Hz. Aişe'ye ulaşınca şöyle dedi: "Şu İbn Amr'a da hayret doğrusu! Kadınların guslettiklerinde saç örgülerini açmalarını emrediyor. Oldu olacak kafalarını kazıtmalarını da emretse ya! Ben Rasûlullah ile beraber bir kaptan yıkanıyordum, başımdan üç kere su geçirmekten başka bir şey yaptığım yoktu."¹⁵⁸

155 Mennâu'l-Kattân, *et-Teşri ve'l-fikh fi'l-İslâm*, Müessetü'r-risâle, Beyrut 1989, s. 160, Hacevî, *Fıkhü's sâmi*, II. 43.

156 Ebû Bekir Muhammed b. Ahhmed b. Ebi Sehl es-Serahsî, *Usulü's-Sserahsî*, Dâru Kahraman, İstanbul 1984, I. 135, 136.

157 Buhârî, Sıyâm, 22, Müslim, Sıyâm, 75; İbn-i Abdilber, *el-İstîâb*, I. 74;

158 Müslim, Hayız, 12. Şah Veliyyullah Dihlevî, *el-İnsaf fi beyeni esbâbu'l ihtilaf*, (Ta'lik: Abdulfettâh Ebû Ğudde); Dâru'n nefâis, Beyrut 1983, s. 32.

2.3.2. Hadisin Mana Yönünden Sıhhati Hakkında Şüpheye Düşmeleri

Bütün sahabiler Sünnet'le amel etme konusunda ittifak halinde olmakla beraber, Sahâbeden bazıları arkadaşlarından duydukları Sünnetle mutlak olarak amel etmek cihetine giderken, Hz. Ömer ve Hz. Aişe gibi bazı sahâbiler arkadaşlarının rivâyet ettikleri hadisleri Kur'ân'a, akla, gerçeklere arzeder, ancak bundan sonra kabul ederlerdi. Hz. Ömer ve Hz. Aişe'nin Kur'ân ve akla uymadığı gerekçesiyle reddettikleri bazı hadisler vardır.

Fatıma bt. Kays, Hz. Ömer yanında; "Kendisinin üç talak ile boşanmış olduğu, bunun üzerine Rasulüllah'ın kendisine nafaka ve mesken verilmesine hükmettiği" tarzında bir şهادette bulunmuştu. Hz. Ömer: "Doğru mu yalan mı söylediğini bilemediğimiz bir kadının sözüyle Allah'ın kitabındaki hükmü terk edemem." diyerek bu şahitliği kabul etmemiştir. Hz. Âişe de adı geçen kadına: "Bunu söylerken Allah'tan korkmuyor musun?" diye itirazda bulunmuştur.¹⁵⁹

Yine Hz. Ömer, cünüp olan bir kimsenin su bulamadığı takdirde teyemmüm ile temizlenmiş olacağını kabul etmiyordu. Ammar kendi başından geçen bir olay sebebiyle bunu Rasûlullah'tan öğrendiğini söyledi ise de, rivâyetini kabul ettirememiştir.¹⁶⁰

Abdullah b. Mes'ud'a mehri belirlenmeden evlenmiş ve kocası zifafa girmeden önce ölmüş kadının -ki buna fıkhîta "mufavvıda" adı verilmektedir- durumu sorulmuştu. Abdullah b. Mes'ud, bir ay kendini bu konuya verdi, içtihadî bir sonuca varmaya çalıştı. Sonunda dedi ki: "Bu konuda kendi içtihadıma göre hükmediyorum. Eğer doğruysa bu Allah'tandır, şâyet yanlış ise bu benden ve şeytandandır; Allah ve Rasûlü ondan berîdir: Ben böyle bir kadının, ne eksik ne fazla, kendi emsali kadınlar için takdir edilen mehri misli hak edeceği kanaatindeyim. Bu kadın iddet bekler ve kocasına mirasçı olur." Bunun üzerine Ma'kil b. Sinan el-Eşca'î kalkıp şöyle dedi: "Ben şahidim ki, sen bu konuda Rasûlullah'ın "Birve'a bint'i Vâşık el-Eşca'ıyye"¹⁶¹ hakkında hükmettiği gibi hükmettin". O zaman Abdullah b. Mes'ud, verdiği hükmün Rasûlullah'ın hükmüne uygun olduğunu öğrenmekten ötürü o güne kadar tatmadığı

¹⁵⁹ Muhammed Ali Sâyis, *Neşetü'l fikhî'l ictihâdî ve etvâruhu*, , Mecmû'u'l buhûsî'l islâmiyye, Mısır 1970, s. 47; Buhârî, Talak, 9, 41; Müslim, Talak, 46; Ebû Davud, Talak, 40.

¹⁶⁰ Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, , Mısır 1952, I. 279; Buhârî, Teyemmüm, 7, 8; Müslim, Hayz, 110, 111; Ebû Davud, Taharet 123; Nesai, Taharet, 198

¹⁶¹ Bu isim "Berve'a bint'i Vâşık el-Eşca'ıyye" şeklinde de okunur. Bkz. İbn Mâce, I, 609.

bir sevinci yaşadı.¹⁶² Fakat Hz. Ali bu hadisi reddetmiş, onunla amel etmemiş ve şöyle demiştir: "Topuğuna bevleden bir bedevinin sözü üzerine, Rabb'imizin Kitab'ını bir yana barakamayız." O bu konuda, kadına mehir verilmeyeceği kanaatindeydi. Çünkü bu olayı Kur'ân'da hükme bağlanmış benzeri bir olaya kıyâs ediyordu. Şöyle ki: Bakara-2/236. âyet'de,¹⁶³ mehri tayin edilmemiş ve zifaktan Önce boşanmış kadına "müt'a"¹⁶⁴ dışında bir şey vermek gerekmediği hükme bağlanmıştı. İşte Hz. Ali de, zifaktan önce ölüm sebebiyle ayrılığı, zifaktan önce boşama sebebiyle ayrılığa kıyas ediyor, râviye güveni olmadığı için kıyâsı bu hadise tercih ediyordu. Abdullah b. Mes'ud ise, bu râviye güvendiği ve hadisin sıhhatine kanaat getirdiği için, kendi re'yine göre hüküm çıkardıktan sonra da bu hadisle amel ediyordu. O, söz konusu hadisi daha duymadan kendi içtihadına göre hükmederken, başka kıyası uyguluyordu. Bu olayı, mehri belirlemeden evlenen ve kendisi ile zifafa girilen bir kadın olayına kıyas ediyordu. Bilindiği gibi, böyle bir kadına "*mehr-i misil*" yani kendi emsâline verilen bir mehir verilmesi gerekir. İbn Mes'ud bu kıyası yaparken: Evliliğin hüküm ve sonuçlarını doğurması yönünden ölümü, "zifaf"a benzemektedir.¹⁶⁵

2.3.3. Tespit Hatası Yapmaları

Said b. Cübeyr İbn Abbas'a gelerek, "Rasûlullah'ın ihrama giriş zamanı hakkında sahâbîlerin çeşitli sözler söylemesine şaşır kaldım" demesi üzerine İbn Abbas şu cevabı vermiştir: "Ben bunu herkesten iyi biliyorum. Rasûlullah bir kere haccetmiştir; onların ihtilafı da buradan geliyor. Rasûlullah hac niyetiyle çıktı, Zül-Huleyfe mescidinde iki rek'at namaz kılıp hemen orada Hacc'a niyet edip, "Telbiye"¹⁶⁶ getirdi ve bunu orada bulunanlar da öğrendi. Sonra devesine bindi ve

¹⁶² Ebû Bekir el-Cessâs, *el Fusul fi' - usul*, Dâru'l kütübü'l-ilmîye (Tahr: Muhammed Tâmir) II. 409; Hacevî, Fıkh, II. 42; Nesâî, Talak, 57, 68; Ebû Davud, Nikah, 31; Tirmizî, Nikah (1145); İbn Mâce, Nikah, 18.

¹⁶³ **Bakınız:** "Kadınları boşarsanız, onlarla birleşmemiş ve mehir de belirlememiş olursanız mâlî bir sorumluluğunuz yoktur. Zengin olan gücüne göre, eli darda olan da gücüne göre onlara makul ve gönül alıcı şeyler versin. İyiler için bu bir borçtur." (Bakara, 2/236).

¹⁶⁴ **Müt'a:** Sözlük olarak, yararlanma, zevk alma anlamına gelir. Terim olarak: Mehir kesilmeyen, zifaf ve halvet gerçekleşmeden boşanmış olan kadına verilmesi gereken (vâcib) mal, elbise vb. gibi şeyler. (Bkz, Bakara, 2/236; Ahzâb, 33/49). Prof. Dr. Mehmet ERDOĞAN, Fıkh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1998, s. 349.

¹⁶⁵ Muhammed Yusuf Mûsa, *el-Medhal*, Dâru-l fikru'l arâbiyye, s. 45; Zekiyyüddin Şa'ban, *Usûl- ty* s. 67.

¹⁶⁶ *Telbiye:* Hacda ilâhî çağrıya ecâbette bulunmak: (Lebbeyk Allâhümme Lebbeyk, Lebbeyke Lâşerike Leke Lebbeyk..)

deve hareket edince yine aynı şeyi yaptı, yani “Telbiye” getirdi. Bu sırada gelen bazı kimseler de bunu görüp işittiler; çünkü insanlar, şuradan buradan gruplar halinde geliyorlardı. Sonra Rasûlullah yoluna devam etti. Beydâ'nın zirvesine çıkınca yine “Telbiy”e getirdi. Bazı gruplar da buna yetişip bunu öğrendiler ve "Beydâ” tepesine çıkınca Telbiye getirmiştir." diyorlar. Allah'a yemin ederim ki O, namaz kıldığı yerde, devesi kalkıp hareket edince Beydâ tepesine çıkıp Telbiye getirmiştir.¹⁶⁷

2.3.4. Yanılma Veya Unutmaları

İbn Ömer, Rasûlullah'tan: “*Ölü ailesinin kendisi için ağlamaları yüzünden azap çeker*” hadisini rivâyet ettiğini duyunca Hz. Âişe şöyle demiştir: "O hadisi tam anlayamamış; Rasûlullah daha önce ölen bir yahudi kadının mezarına rastladı ve yakınları onun için ağlaşıyordu. Gördüğü bu olay üzerine Rasûlullah: “*O kabrinde azap çekiyor, bunlar da ona ağlaşıyorlar.*” Dedi. Burada Hz. Peygamber, sadece bir gerçeği dile getirmiş ve tablonun ibret dolu bir durum içerdiğine işaret etmiştir.¹⁶⁸

Allah Rasûlü (s.a.v.) bir gün bir kabrin yanından geçerken: "*Bu kişi, ailesinin kendisine ağlamasından ötürü azâb çekiyor.*"¹⁶⁹ Buyurdular. İbn Ömer'in rivâyet ettiği bu hadis sebebiyle Hz. Âişe (r.ha): “Allah, Ebû Abdurrahman'ı (İbn Ömer'i) affetsin. Kesinlikle O, vehmini söylüyor. Zira bir âyette Cenâbı Allah: “*Hiç kimse bir başkasının günahı yüzünden sorguya çakılmaz.*”¹⁷⁰ buyurmuştur.

Oysa Allah Rasûlü (s.a.v.): “*O zaman kabirdeki şu adam, muhakkak azap çekiyor ve âilesi de ona ağlıyor.*” demiştir. Bu olaydan, Ebû Abdurrahman'ın yani İbn-i Ömer'in, hadisi tam zabtedemediğini ve dolayısıyla buna bağlı olarak verdiği hükümde yanılmış, olabileceği, görüşü ortaya çıkmış oluyor.¹⁷¹

Sahâbe arasında görüş farklılıklarına sebep olan bu tür görüş farklılıklarının doğuşuna örnek olarak şu olayı dile getirebiliriz. Rivâyet edildiğine göre; Abdullah b. Ömer (r.a.) bir zaman: “*Allah Rasûlü (s.a.v.) Recep ayında bir umre yapmıştı*”

167 İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Sebepleri*, MÜİF.Yay., İstanbul 1996, s. 121, 122; Ali Bakkal, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, Rağbet Yay., İstanbul 2008, s. 42; Davud, Menâsik, 21; Ahmet b. Hanbel, 1/260.

168 Hayerttin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayınları, İstanbul 1989, s. 110; Hacevî, a.g.e, II. 61; Müslim, Cenâiz, 16, 18, 19, 25; Buhârî, Cenâiz, 32, 33, 44; Ebû Davud, Cenâiz, 24, 25; Tirmizi, Cenâiz, 22, 24, 25, 3, 14, 15; Muvatta, Cenâiz, 37

169 Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/36, 37, 2/31, 38, 134.

170 İsrâ, 17/15; Fâtır, 35/18.

171 Muvatta, Cenâiz, 37, Buhârî, Cenâiz, 32, 33, 44; Müslim, Cenâiz, 16, 18, 19, 25; Ebû Davud, Cenâiz, 24, 25; Tirmizi, Cenâiz, 22, 24, 25; Nesai Cenâiz, 3, 14, 15.

der. Hz. Âiše (r.ha) de, bu sözü duyar ve İbn Ömer'in bu konuda isâbet edemediğini belirtir.¹⁷²

2.3.5. Anlayış Ve Yaklaşım Farklılıkları

Sahabîler aynı vahye muhatab olmuş, aynı Peygamber'in rahle-i tadrîsinde yetişmiş, aynı mekanda ve aynı kültür içinde birlikte yaşamış insanlar olmakla birlikte, her toplumda olduğu gibi, Sahâbe de şahsi mizac ve tabiat itibariyle farklı özelliklere sahip olmuştur. Bu farklılık, nasları da farklı anlamayı beraberinde getirmiştir. Şüphesiz idrak ve kavrayış bakımından Sahâbenin hepsi aynı seviyede değildi. Bu farklılık bazı durumlarda nasların da farklı anlaşılmasına sebep olabiliyordu.

Söz gelimi, Hz. Ebû Bekir halife olunca, bazı kabilelerin zekât vermeyi kabul etmemeleri üzerine onlara karşı savaş açmaya karar vermişti. Bunun üzerine Hz. Ömer, Rasûlullah'ın; *"Allah'tan başka tanrı yoktur"*, *deyinceye kadar insanlarla savaşmak bana emrolundu; kim Allah'tan başka tanrı yoktur' derse -bu sözün veya İslâm'ın hakkı müstesna- can ve malını benden kurtarmış olur, artık onun hesabı Allah'a aittir."* buyurduğunu ileri sürmüş ve "bunu söyleyen insanlarla nasıl savaşırın?" demişti. Hz. Ebû Bekir de: "Vallâhi namazla zekatı birbirinden ayıranlara karşı savaşırım; zekat da malın hakkıdır. Vallahi Rasûlullah'a verdikleri bir deve yularını dahi bana vermektен çekinirlerse, bu yüzden onlarla savaşırım" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Vallahi bu iş şundan ibarettir ki, Allah onlarla savaşma hususunda Ebû Bekir'in zihnini açmış, ona doğruyu anlama imkanını vermiş, ben de anladım ki, onun dediği doğrudur."¹⁷³ Demiştir.

Benî Kurayza savaşı nedeniyle Hz. Peygamber bazı Sahâbîleri düşman topraklarına gönderdi ve onlardan ikindi namazını hedefe ulaştıktan sonra kılmalarını istedi. Fakat öyle oldu ki, ikindi vakti yolda iken girdi. Bunun üzerine, sahâbe'nin bir kısmı: "Peygamber namazı geciktirmemizi kastetmedi" diyerek namazlarını kıldılar. Diğer bir kısmı da, Rasûlullah'ın emrini lafzen kabul etmeleri gerektiği kanaati ile namazlarını akşam karanlığında ulaşmak istedikleri yere vardıldıktan sonra kıldılar.

¹⁷² Buhârî, Umre, 3; Müslim, Hacc, 219,220; İbn Mâce, Menâsik,47;Tirmizi, Hacc, 91; Ahmed b. Hanbel, III. 73, 129, 154

¹⁷³ Muhammed Ebû Zehrâ, *ed-Da'vetü ile'l islâm*, Dâru'l fikri'l arabiyye, Kâhire 1992, s. 38, Suyûtî, *Târîhu'l Hulefâ*, , Dâru'l Kalem, Beyrut 1986, s. 49; el-Hacevî, *Fıkhu's sâmi*, II. 43; Müslim, İman, 8; Buhârî, Zekat, 1.

Olay Peygamber'e haber verildiğinde, O, bu konuda bir şey söylemedi. Dolayısıyla Sahâbe bunu her iki grubun da görüşlerinin doğru olduğunu, onayladığı anlamına geldiğini kabul ettiler.¹⁷⁴

2.3.6. İleti Farklı Şekilde Tespit Etmeleri

İslâm bilginlerinin bazı konularda görüş ayrılıklarına sahip olmalarının bir diğer sebebi de; hukuk metinlerini (nasları) farklı yorumlamalarıdır. Söz gelimi, "*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler (beklesinler) ...*" Bu âyette "Kurû" kelimesi "el-Kur'u" kelimesinin çoğuludur. Bu kelime dil yönünden Arapça'da hem "temizlik", hem "hayız" anlamında kullanılır. Hukukçuların bir kısmı bu kalimeyi "temizlik", bir kısmı da "hayız" anlamında, kullandığı görüşünü benimsemişlerdir.¹⁷⁵ Dildeki bu anlam farklılığından dolayı, hayızlı bir kadının bekleme süresinin hesabında esas olan; "üç temizlik midir?" Yoksa "üç hayız mıdır?" şeklinde görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır.

Sahâbe, nasların ta'lil edilmesi yani hükümlerin illetlerinin belirlenmesi gerektiği hususunda görüş birliğine varsalar da, nasları her zaman aynı illete yani hükmün gerekçesine dayandıramıyorlardı. Bu da tabîi bir gerçektir.

Söz gelimi, cenaze geçerken ayağa kalkmanın sebep ve illetinde görüş ayrılığı olmuştur. Bazı sahabîler, Rasûlullah'ın (s.a.v.) meleklerle ta'zim için ayağa kalktığı görüşünü ileri sürdüler ve bundan, "mü'min-kâfir her cenaze için ayağa kalkılması gerektiği" şeklinde bir genel hüküm çıkardılar.¹⁷⁶ Diğer bazıları da, 'O'nun (s.a.v.), ölümün dehşetinden dolayı ayağa kalktığını' belirttiler ve aynı şekilde bu hükmü herkes hakkında geçerli bir hüküm saydılar.¹⁷⁷ Bazıları ise; "Allah Rasûlü'nün yanından bir yahudi cenazesi geçti. O (s.a.v.) da bir yahudi cenazesinin kendi başından daha yükseğe kaldırılmasını uygun bulmadığı gerekçesiyle ayağa kalktı."¹⁷⁸ hadisinden hareketle, bu ayağa kalkma konusunu, sadece müşrik olan cenazelere âit olduğunu ifade ettiler.

¹⁷⁴ İbn Hazm, *İhkâm fi Usuli'l-Ahkâm*, s.72, Kahire, 1947, Şevkânî, *İrşâdü'l fuhul*, Dâru'l kütüb, Kâhire 1992, I. 322, 338,

¹⁷⁵ İmam Şâfiî, *er-Risâle*, s. 304; Hacevî, *Fıkh*, II. 47.

¹⁷⁶ Ahmet b.Hanbel, IV. 391; Hacevî, *Fıkh*, II. 63.

¹⁷⁷ Buhârî, *Cenâiz*, 48-49; Müslim, *Cenaiz*, 78; Ebû Davud, *Cenaiz*, 43; Tirmizi, *Cenaiz*, 51.

¹⁷⁸ Nesâî, *Cenaiz*, 47

Hız. Peygamber, önce “Hayber”, sonra da “Evtas” gazâlarında “Müt'a nikâhı”na izin vermiş, sonra bunu yasaklamıştır. İbn Abbas diyor ki: "İzin, bir zarurettir; nehiy ise, bu zaruretin sona ermesinden dolayıdır; hüküm de yine bu temel prensibe göreler.¹⁷⁹ Bu görüşe göre, zaruret sebebiyle her zaman savaş esnasında müt'a nikahına izin verilebilir. Buna mukabil diğer sahabîler bu izni bir mübah kılma, nehiy ise bu izni neshederek mübah hükmünü ibtal etmek şeklinde kabul ettiklerinden, onlara göre müt'a nikahı kıyamete kadar yasaklanmış bulunmaktadır.¹⁸⁰

2.4. Tâbiîn Döneminde Fetvâ

Sahâbe-i Kirâm, yeni fethedilen şehirlerde, kimi yeni ortaya çıkan meseleler için fetvâ veren bir Müftü, kimi davaları çözüme bağlayan bir kadı/hâkim, kimi de kendini ilme adayan bir araştırmacı ilim adamı oldular. Bu sebeple, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Ömer gibi bazı Sahabî'ler Medine'de kalmayı tercih etmişlerdir. Mekke'de, Abdullah b. Abbas; Kûfe'de, Abdullah b. Mesud; Mısır'da, Amrîbnulas; Şam'da, Muaz b. Cebel, Ubâde b. Samit ve Ebû'd Derdâ; Basra'da, Ebû Musa el-Eşârî ve Enes b. Mâlik bulunuyordu. Sahâbe-i Kirâm'ın hepsi ilimde, fıkıhda, Allah Rasulü'nün hadislerini bilmede eşit değildi. Bazıları Nebî (s.a) ile uzun süre bulunmuş, bazıları gazvelere katılmış, bazıları da bunlardan hiçbirini yapmamıştı.¹⁸¹

Sahâbe'nin teşrîf yani hüküm koyma metotları, bilgi birikimlerine göre şekillenip; oluşmuştur. Bunları izleyen Tâbî öğrencileri de, -bazı farklar olmakla birlikte- hemen hemen aynı metotları benimsemişlerdir. Beldelerin örf ve âdetleri, yaşam biçimleri, sosyal ve iktisâdî durumlarının farklı olması, farklı şehirlerde farklı hüküm ve fetvâların doğmasına neden olmuştur. Bu şehirlerde fikhî problemler oluşmaya ve neticeleri apacık görülmeye başlamıştı. Bu farklılığı ifade etmek üzere Iraklı Tabiîn Fakihlerine Irâkıyyûn, Hicaz bölgesinde yaşayan fakihalere ise

¹⁷⁹ Müslim, Nikâh, 27; Tirmizi, Nikâh, 28.

¹⁸⁰ Osman Keskiöğlü, *Fıkıh tarihi ve İslâm Hukuk Tarihi*, TDİB. Yay s. 59; Ahmed Demirci, *Hadis Usûlü*, Kayseri 1996, s. 103; Müslim, Taharet, 62; Ebû Davud, Taharet, 5; Tirmizi, Taharet, 7; İbn-i Mace, Taharet, 18.

¹⁸¹ İbn-i Abdilber, *el-İstîâb*, I. s. 62.

Hicâziyyûn denildi. Emevîlerin sonu ile Abbasî döneminin başlarında Irak ekolüne “Ehl-i rey”; Hicaz ekolüne de “Ehl-i eser” denilmeye başlandı.¹⁸²

Bu muallim Sahâbelerden en çok istifâ edenler “Mevâlî” (Arab olmayan, yabancı) denilen yeni müslüman olmuş kimselerdir. Bu cümleden olarak;

1-Abdullah b.Abbâs (68/687)-talebesi İkrime (107/726),

2-Abdullah b. Ömer talebesi Nâfi (117/736),

3-Enes b. Malik-talebesi Muhammed b. Sirîn (110/729),

4-Ebû Hureyre (58/678)-talebesi Abdurrahman b. Hürmüzi'l-A'rec sayılabilir Sahâbe hadis ve fetvâ rivâyeti bakımından en meşhûr Sahâbe oldukları gibi dört talebede de hukuk bakımından büyük bir üstünlük sahibidirler.¹⁸³

2.4.1. Hicaz Ekolü'nün Fetvâ Metodu

Hicaz bölgesinde yaşayan İslâm bilginleri, kendilerine bir problem sorulduğunda onu önce Kitab'a, sonra Sünnet'e başvururlar; eğer bunlarda da bir çözüm bulmalarsa o takdirde, Sahâbenin içtihatlarına başvururlardı. Eğer onda da bulamazlarsa, kendi rey ve içtihatlarıyla fetvâ veriyorlar, problemlere çözüm getiriyorlardı. Çoğu zaman da böyle bir durumda fetvâ vermekten çekiniyorlardı. Nitekim bir adam, Sâlim b. Abdullah b. Ömer'e bir şey sormuş, O da; "Bu mesele hakkında bir şey duymadım/bilmiyorum." demiştir. Adam o zaman, “Sen kendi görüşünü söyle” deyince de "hayır" demiştir. Sonra adam sorusunu tekrar sormuş ve "Ben senin reyine/görüşüne razıyım." demiştir. Sâlim de: "Belki ben kendi reyimi söylerim, sen gidersin. Sonra da ben başka türlü düşünürüm veya bir başka görüşü benimserim. Fakat bu defa seni bulamam, dedi ve kendi görüşüne göre cevap vermekten çekindi.¹⁸⁴

İbn-i Sîrin'den bir konu hakkında fetvâ istenmiş, O da bu konuda kendi reyimle değil, ancak konu ile ilgili bir âyet varsa onunla; yoksa hadis ile cevap veririm demişti. Aynı şekilde Atâ b. Ebî Rebâh'tan bir konu hakkında görüşü istenmiş O da: “Kendi reyim ile fetvâ vererek yeryüzünde rezil rüsvay olmaktan

¹⁸² Ali Bakkal, *Fıkıh Mezhepleri*, s. 48.

¹⁸³ Muhammed el-Hudârî, *Tarihi't- teşri*, s. 92.

¹⁸⁴ Prof. Dr. Mustafa Uzunpostalcı, *Hukuk ve İslâm Hukuku*, Konya, 1987, II. 82.

Allah'a sığınırım"¹⁸⁵ demiştir." Onların kendi görüşleri ile fetvâ vermekten kaçınmalarının sebebi; Allah'ın haram kıldığı şeye helâl; helâl kıldığı şeye de haram" demekten, korkmalarıdır.

Saîd b. Müseyyeb (94/712) ve arkadaşlarına göre: Fıkıhta en sağlam, en güçlü ve en güvenilir İslâm bilginleri, Hameyn (Mekke ve Medine) bilginleridir. Çünkü onların sahip oldukları bilgi ve görüşlerinin temeli, Hz. Ömer (23/643), Hz. Osman'ın (35/655) hükümlerine; İbn Ömer, Hz. Âişe ve İbn Abbâs'ın fetvâlarına ve Medine kadılarının davalarda verdikleri kararlara dayanıyordu.¹⁸⁶

İşte Hameyn fakihleri, bütün bu hükümleri; Kur'ân ve Sünnet'ten almışlar, zaman zaman da yerine göre içtihat ederek elde etmişlerdir. Sonra verilen fetvâ ve görüşleri bir araya toplayıp, tasnif etmişler ve sonra eleştirel bir bakışla incelemeyi geçirip değerlendirmeye tâbî tutmuşlardır. Elde ettikleri bu birikim sonucunda, Medine fukahâsı'nın üzerinde görüş birliğine vardıkları hüküm ve fetvâları, ciddî anlamda koruyup, sahiplenmişlerdir. İhtilâf ettikleri hüküm ve fetvâların da en sahihlerini tercih ettiler. Böyle bir tercihte bulunurken; ya o fetvâyı benimseyen fukahânın çokluğunu, ya da o nun güçlü bir kıyasa veya Kitap ve Sünnet'ten yapılan açık bir tahrice (çıkarıma) uygun düşmesini ölçü kabul ettiler.¹⁸⁷

2.4.2. Kûfe Ekolü'nün Fetvâ Metodu

Müftüler, Kitap ve sünnetle amel etmek hususunda birinci devir Müftülerine muhalefet etmeyerek mümkün mertebeye fetvâlarını bunlara dayandırmakla beraber İslâm teşriînin ruhu, gayesi ve hikmetinin akıl yoluyla bulunabileceği görüşünde idiler. İlâhî kanun maddelerinin hikmet ve maksatlarını tesbit için başvurulan bir takım kaidelerin varlığını benimserlerdi. Bu usul ve kaidelerin Kitap ve sünnetten anlaşıldığını ve şerîatin bu prensiplere dayandığı kanaatinde oldukları için hakkında nass bulamadıkları mes'elelerde re'y ile vermekten "Hadis Ehli" gibi imtina etmezdi. Şer'î hükümlerin vaz'ında öngörülen gayelerin ve nedenlerin bilinmesini ve

¹⁸⁵ Mustafa Said Hân, *Dirâsetü târihiyye li'l fikhi ve usûlihi*, eş-Şeriketü'l müttehîde, Suriye 1984.

¹⁸⁶ Yusuf Kılıç, *Asr-ı Saâdetten Tabîîn Döneminin Sonuna Kadar İslâm Hukukunun Prensib ve Kaynakları*, İstanbul 1986, s. 73.

¹⁸⁷ Şah Velîyullah Dihlevî, *el-İnsaf fî beyâni esbâbi'l-ihtilâf*, (Ta'lik: Abdulfettâh Ebû Ğudde), Dâru'n nefâis, Beyrut 1983, s. 32.

anlaşılmasını çok arzu ederlerdi. Şeriatın usulüne aykırı buldukları hadîsleri kabul etmezlerdi.¹⁸⁸

İbrahim en-Nehaî ve Ashabına göre: Abdullah İbn Mes'ûd ve ekolündeki fakihler, fıkıh ilminde insanların en sağlam ve en güvenilir olanlarıydı. Nitekim Alkame (62/682) bunu Mesruk'a hitaben söylediği şu sözü ile ifade etmiştir: "Abdullah b. Mes'ûd 'dan dan daha anlayışlı ve daha bilgili biri var mıdır?' Ebû Hanîfe'nin (150/769) Evzâî'ye (176/792) dediği şu söz de aynı meyandadır: "İbrahim en-Nehaî, Sâlim'den daha fakih idi. Şâyet sahabîlik fazileti olmasaydı, 'Alkame, Abdullah b. Ömer'den daha fakihtir' derdim. Abdullah'a gelince, gözardı edilebilecek küçük bir âlim değildir, o da (ilm-ü irfanıyla büyüklüğü müsellemlen olan) o meşhur dev fakihtir yani!" İbrahim Nehaî'nin mezhebinin bilgi kaynakları ise: Abdullah b. Mes'ûd'un ları, Hz. Ali'nin (41/66l) yaptığı içtihadlar ve verdiği hükümler, Kadı Şurayh'ın (78/697) ve diğer Küfe kadılarının kazıyyeleridir. İmam Nehaî, bu hüküm ve lardan Allah'ın kendisine muvaffak kıldığı kadarını bir araya topladı. Sonra bunlar üzerinde, tıpkı Medine ekolünün (İmam Mâlik ve arkadaşlarının), Medinelilerin asarı (söz ve uygulamaları) üzerine yaptıkları çalışmalar gibi gâyet başarılı ve inceden inceye pek çok ilmî çalışmalarda bulundu; aynen onların yaptıkları tahrîcler misilli o da bu birikmiş rivâyetleri, isnadları ile birlikte çıkararak, her bir rivâyetin varsa başka isnadlarını da göstererek en sıhhatlilerini diğerlerinden ayırdı. Bu çalışmaların sonucunda da fıkıhın meselelerini konularına göre bâb bâb bir hülâsa olarak elde etmiş oldu Ayrıca bu dönemde Saîd b. Müseyyeb ve İbrahim Nehâî (96/714) gibi tabîînin büyük imamları, İslâm fikhını bâblarına/konularına göre en kapsamlı şekilde bir araya getirdiler; zira bütün bu bâblann temeli olabilecek mahiyette selef-i sâlihîn'den devşirdikleri bir takım usûllere sahip bulunuyorlardı.¹⁸⁹

2.4.3. Tabîîn Döneminde İhtilaf Sebepleri

Hadisler ve Sahabîlerin fetvâları Irakta fazla olmaması; bunların çoğunun Medine'de olmasından kaynaklanır. Medineliler hadis servetini yanlarında buldular, hükümlerini bunlara dayandırdılar. Iraklı fakihler ise hadis servetinden mahrum kaldıklarından nasların anlaşılması ve manalarının genişletilmesini sağlayacak olan

¹⁸⁸ el-Hudârî, *Târihu'-t teşrî*, s. 93.

¹⁸⁹ Şah Veliyyulah Dihlevî, *Huccetü'llah'il Bâliğa*, (trc: Mehmet Erdoğan), Beyrut 1990, I. 430.

hüküm koyma illetlerini belirlemeye çalışmış olmalarından dolayı ihtilaflar ortaya çıkmıştır.

2.4.4. Selefin Fetvâ Sorma Usûlü

Sahâbîler Hz. Peygamber'e (s.a.v.) çok az soru sorarlardı. Abdullah b. Abbâs (68/687) şöyle der: "Rasûlullah'ın Ashabından daha hayırlı bir topluluk görmedim; Efendimiz'in vefatına kadar on üç mesele dışında O'na hemen hemen hiç bir şey sormadılar. Onların sorduklarının yaklaşık hepsi, Kur'ân-ı Kerim'de bulunmaktadır. Meselâ: "*Sana haram aydan ve onda savaşmanın doğru olup olmadığından soruyorlar...*"¹⁹⁰ "*Bir de sana kadınların ay halini sorarlar...*"¹⁹¹ âyetleri gibi. "¹⁹² Yine O şöyle demişti: Rasûlüllâh'ın Ashâb'ı kendilerine faydası olmayan şeyleri sormazlardı.¹⁹³ Çünkü Allah ¹⁹⁴ ve Rasûl'ü¹⁹⁵ faydası olmayan, zararlı ve boş olan sözlerden men etmiştir. Sahâbîlere, helâl ve haram ile ilgili bir şey sorduğunda renkleri değişir; sanki o, olduğundan farklı biri olurdu.¹⁹⁶ Bunun nedeni ise soran kimse Müftüyü, kendisine Allah katında güvenilir bir delil saymıştır. Bir şey söylediklerinde onu taklid etmiş, herhangi bir delil aramadan onun fetvâsına uymuş, daha da ötesi ona tamamen teslim olmuştur. Bu durumu göz önüne alınca, fetvâ makamı, son derece sorumlu olan bir makam olmuş, fetvâ verme işi de zor bir iş haline gelmiştir.¹⁹⁷

Sahâbe'nin, Rasûlullah'a çok soru sormadıkları, ancak az da olsa sordukları soru sayısı, yaklaşık olarak, Kur'ân'da "*Yes 'elûneke/Sana soruyorlar...*" şeklinde yer alan 15 âyet¹⁹⁸ sayısı kadardır. Sahih Sünnet'te yer alan diğer sorulara gelince, onlar sayılama yacak kadar çoktur. İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye'nin "*İ'lâmu'l-Muvakkîn*" ve benzeri kitapların ilgili yerlerine bakılırsa, Hz. Peygamber'e sorulan fetvâların ne kadar da çok olduğu anlaşılır.¹⁹⁹ "Ben sizi terkettikçe, siz de benim üstüme

¹⁹⁰ Bakara, 2 / 21.

¹⁹¹ Bakara, 2 / 222.

¹⁹² Dârimî, Mukaddime, 18.

¹⁹³ Mansur b. Yunus b. el-Behûfî, *Keşşâfu'l kınâ' an metni'l iknâ*, Tahk: Muhammed Emin Dinnâvî), Âlemü'l kütüb, Beyrut 1997, V. 263.

¹⁹⁴ Mâide, 7 / 101.

¹⁹⁵ Buhârî, Zekât, 53; İstikraz, 19; Müslim, Akdiye, 12, 13.

¹⁹⁶ Hatib el- Bağdadî, *el- Fakih ve'l mütefakkih*, II. 353, 354.

¹⁹⁷ Hatib el- Bağdadî, *el- Fakih ve'l mütefakkih*, II. 354.

¹⁹⁸ Bkz: İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, s. 105 (1057 ???).

¹⁹⁹ Ebû Davud, Sünen, 6. Rasûlüllah: "*En büyük cürüm işleyen, haram olmayan bir şey hakkında soru soran ve soru yüzünden o şeyin haram kılınmasına sebep olan kimsedir.*"

gelmeyiniz. Şüphesiz ki sizden önceki kavimler, mutlaka peygamberlerine fazla soru sormalarından dolayı helak olmuşlardır.

Bununla beraber, Sahâbe, dünya ve âhiret maslahatlarını elde etmek, dinlerini öğrenmek için Allah Rasulü'nden çekinmemişler; aksine birçok konuda; hatta en mahrem konularda dahi ondan fetvâ istemişlerdir.

Buna misal olarak, Ensâr kadınlarından Ümmü Süleym Hz peygambere gelmiş; “Allah gerçeklerden hayâ etmez” diyerek kadınların ihtilam olup olamayacaklarını sormuş; bunu işiten Hz Âişe hayretini gizleyememiş ve şöyle demiştir: “*Ensar kadınları ne iyi kadınlardı, hayâ onların dinlerini öğrenmelerine mani olmadı.*”²⁰⁰ Demiştir. Bir bedevînin gelip Hz. Peygambere soru sorması, ondan fetvâ istemesi sahâbe'nin çok hoşuna giderdi.²⁰¹

Selef âlimlerinin şöhreti ve insanlar tarafından sorulan itikadî soruların cevaplarının zor olmasını bildikleri halde, onların cevaplarını vermelerine mani olmamıştı. Bununla beraber bilmedikleri sorular olduğunda onların cevabı bazen “bilmiyorum” bazen de o meseleyi inceleyip sorunun cevabından emin oluncaya kadar fetvâlarını erteliyorlardı.²⁰² Abdulah b. Mesud her soruyu cevap verenlerden hoşlanmaz; bu tür kişilerin zihinsel özürlü olduklarını söylerdi. Yine bir problem hakkındaki görüşü sorulduğunda O, “Allahın sana helal kıldığı bir şeyi haram kılmaktan veya haram kıldığı bir şeyi helal kılmaktan nefret ederim.” şeklinde cevap vermiştir²⁰³ Sehnun, “Fetvâ konusunda acele eden kimsenin ilmi azdır” demiştir.²⁰⁴

Şâyet onlar, Allah katında ilmi gizlemekten dolayı sorumlu tutulmalarından korkmasalardı, defalarca fetvâ vermeye cüret edemezlerdi. Bu bağlamda ilk dönem bilginlerinin fetvâ verme sorumluluğundan kaçındıklarını gösteren birçok rivâyet gelmiştir.²⁰⁵ Mesela Ebû Hureyre, yeni doğan problemlerin çözümü için çok hadis kullanmış, sahâbenin bazıları da ondan şüphelenmiş, buna rağmen Ebû Hureyre: “Siz

²⁰⁰ Buhârî, İlim, 50.

²⁰¹ Serahsî, *el-Mebsut*, IV, 6.

²⁰² İbnü's Salâh, *a.g.e.*, s.8.

²⁰³ Dârimî, *Mukaddime*, 19.

²⁰⁴ Nevevî, *a.g.e.*, s. 40.

²⁰⁵ Zâhid el-Kevserî, *Makâlâtü'l kevserî*, el -Mektebetü-t tevfiqiyye, Kâhire ty, s. 283

Ebû Hureyre'nin Resûl-i Ekrem'den çok rivâyette bulunduğunu sanıyorsunuz (Allâh Vekil) şâyet Allah'ın kitabındaki: “İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidâyeti Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder.”²⁰⁶ Âyeti olmasaydı, hadis rivâyet etmezdim. Ben yoksul bir kimseydim, boğaz tokluğuna devamlı olarak Resul-i Ekrem'in hizmetinde bulunurdum. Muhacirler sokaklarda alış-veriş için el sıkma ile meşgul, Ensâr ise malları ile meşgul idiler? Müslümin diğer rivâyetinde yine Ebû Hureyre: “İnsanlar, Ebû Hureyre rivâyeti çoğalttı diyorlar, Allah şâhid! “ ne oluyor da, ne Ensar ne de Muhacir onun gibi rivâyet edemiyor” diyorlar. Bunun sebebini ben size anlatayım. Ensar kardeşlerimiz zirâat, muhacir kardeşlerimiz de ticaret ile meşgul, ben ise boğaz tokluğuna Resûl-i Ekrem'in hizmetinde bulunuyordum. Onların duymadıklarını ben duyar, onların ezberleyemediklerini ben ezberlerdim.”²⁰⁷ Şeklinde cevap vermiştir.

Ebû Hanife (150/804): “Şâyet Allah'ın dininin zayi' olacağından korkmasaydım vermezdim. Onlara verdiğim fetvâlar onlar için rahatlama, benim için ise büyük bir sorumluluktur.”²⁰⁸ demiştir.

Bir adam, İmam Mâlik'in hocası Rabîa b. Ebî Abdurrahman hakkında şöyle demiştir: “Rabia'yı ağlarken buldum ve şöyle dedim: “Başına bir musibet mi geldi?” diye sordum. “Hayır! Fakat ilmi olmayan insanlardan fetvâ soruluyor, oldu. Bu İslâm için büyük bir tehlikedir” dedi.

İmam Mâlik'in şöyle dediği nakledilir: “Bana, helâl ve haramla ilgili herhangi bir konu hakkında soru sorulmasından daha ağır gelen birşey yoktur. Çünkü bu, Allah'ın hükmü hakkında kesin yargıda bulunmaktır. Memleketimizdeki ilim adamları ile fakihlere yetiştim, onlardan biri, kendisine bir soru sorulduğu zaman, sanki kendisine ölüm gelmiş gibi olurdu. Zamanımızdaki insanlar ise, bu gibi konularda ve fetvâ vermede çok istekli davranmaktadırlar. Eğer bunlar, yarın bu yüzden ne hale geleceklerini bilselerdi, elbette bu konuda isteksiz davranırlar ve fazla fetvâ

²⁰⁶ Bakara, 2 / 159.

²⁰⁷ Buhârî, İlim, 42; Müslim, Taharet, 5; İbn-i Abdilber, *el- İstîâb*, I. 77; Ahmed Emin, *Fecru'l islâm*, s. 212.

²⁰⁸ Nevevî, *Mecmu*, Dâru'l fikr, ty., I. 41.

vermeye yanaşmazlardı. İşte Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ud, Hz. Ali ve benzeri üstün sahâbîlerin tavrı!... Sahâbîler, Rasûlullah'ın Saâdet asrında gönderilen en hayırlı nesil olmalarına rağmen, kendilerine bir problem arzedildiği zaman, Rasûlullah'ın ashabını toplarlar, onlara durumu arz ederler; belli bir karara vardıldıktan sonra, konu ile ilgili görüşlerini açıklarlardı.²¹⁵

Selef âlimleri, nefsanî duyguların esiri olmuş insanlardan uzak kalmak için fetvâ vermekte acele etmemişlerdi. Bilakis onlar, problemin cevabını iyice araştırmadan fetvâ hakkındaki görüşlerini açıklamazlardı. Kendilerine göre, bir olay hakkındaki doğru cevap, sabahın aydınlığı kadar açık olmadığı sürece, onların cevapları “Bilmiyorum” olurdu. Onların zamanındaki ilim meclisleri gâyet ihtişamlı, heybetli ve vakarlıydı. Onlar, ilim meclislerinde, Hz. Peygamber'in (s.a) meclisinde başında kuş varmış gibi duran Sahâbe'nin durumu gibiydi.²¹⁶

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FIKİH BİLGİNLERİ VE FETVÂ VERME METODLARI

3.1. FIKİH BİLGİNLERİ

Fetvâ verirken kullanılacak usûl ve kaynaklar, fetvâyı veren bilginin; yâni Müftünün ilmî yeterliliğine ve derecesine göre değişmektedir. Meselâ içtihat ehliyetine sahip bir fıkıh bilgini ile bir mukallidin aynı usûl ve kaynakları kullanmaları düşünülemez. Bu sebeple önce fıkıh bilginlerinin derecelerini tesbit etmemiz gerekiyor. Fıkıh bilginlerinin tasnîfi ve her sınıfa giren bilginlerin tesbiti taklîd devirlerinde ele alınmış, mukallid bilginler, kendilerinden üstün olan geçmiş fukahâyı sınıflandırmışlar, çoğu kez değerlendirmeler isâbetli olmamış, tenkidlere uğramıştır.²⁰⁹

İbn-i Kemal Paşa lakabıyla meşhur Allâme Şemsüddin Muhammed İbn-i Süleyman (840/1534) bazı risâlelerinde demiştir ki: Mükallid Müftünün, görüşüyle fetvâ verdiği kimsenin durumunu bilmesi lazımdır (vaciptir). Bu durumdan maksadım, ismini, nesebini veya herhangi bir memlekete mensub olduğunu bilmesini kasetmiyorum. Zira bunları bilmek, fikhî bir görüşü kuvvatlendirmez ve bir ihtiyacı girdermez. Fakat rivâyet durumu, dirâyet derecesini, fukaha tabakalarından hangi tabakada olduğunu bilmesidir ki, birbirine muhalif iki görüş beyan eden fakihin aralarındaki kuvvet farkını seçmede tambir basiret sahibi olmak ve birbirine zıt olan iki görüşün kuvvetlisini tercihte, yeter derecede kudreti olmak için fukahanın durumlarını bilmesi lazımdır.²¹⁰

Taşköprizâde, İbn Kemâl, İbn Âbidin gibi zevatın benimsedikleri ve Hanefilere ait olan tasnîfe göre fıkıh bilginleri yedi tabakadır (sınıf ve derecedir)

3.1.1. Mutlak Müçtehid Olanlar

Dört mezhebin imamları ile usul-i fıkıh kâidelerini tesis hususunda onların yolundan gidenler gibi. Bu zevat başkalarından bu özellikle ayrılırlar.

²⁰⁹ Prof. Dr. Hayreddin Karaman, *İslâmın Işığında Günümüz Meseleleri*, İz Yay., İstanbul 2003, , II. 410.

²¹⁰ İbn-i Abidin, *Resmü'l-Müftî*, I. 11, a.g.m., *Reddü'l muhtâr*, I. 52, 53.

3.1.2. Mezhepte Müçtehid Olanlar

Ebû Yûsuf, Muhammed ve Ebû Hanîfe'nin diğerk ashâbı gibi, bu zevat ahkâm hususunda üstadları Ebû Hanîfe'nin takrir ettiği kaideler gereğince delillerden hükümçikarmaya muktedirler. Velew ki bazı fer'î hükümlerde ona muhâlefet etmiş olsunlar. Lâkin aslî kaidelerde onu taklid ederler. Onlar mezhep muârizlarından bununla ayrılırlar. Mezhep muârizlarından murad; ahkâmda İmam A'zam'a muhâlif, usulde de onu taklit etmeyen Şafiî ve diğerk müçtehidlerdir.

3.1.3. Mezhep Sahibinden Nâss Olmayan Meselelerde İctihad Eden Âlimler

Hassâf, Ebû Caferi Tahavî, Ebû Hasen el-Kerhî. Şem-sü'l-Eimme Hulvânî, Şemsü'l-Eimme Serahsî, Fâhru'l-İslâm Pezdevî, Fahrüddin, Kâdihan ve emsali bunlardandır. Bu zevat usul ve fûru'da, İmam A'zam'a muhâlefet edemezler. Ancak nâss olmayan meselelerde usul ve kavaide göre hüküm çıkarırlar.

3.1.4. Mukallidlerden Ashabı Tahriç

Râzî ve emsali bunlardandır. Böyleleri asla içtihad muktedir değillerdir. Lâkin usulü iyi bildikleri ve me'hazları zabtettikleri için iki vecihli mücmel bir kavli tafsil, mezhep sahibinden veya bir arkadaşından nakledilen iki manâya ihtimalli mübhem bir hükmü emsaline mukayese etmek suretiyle kendi reylerine göre izah edebilirler. "Hidâye" deki Kerhî'nin tahricinde böyledir. Râzî'nin tahricinde bu mesele böyledir, gibi sözler bu kabildendir.

3.1.5. Mukallidlerden Ashabı Tercih

Ebû'l-Hasan Kudurî ve "Hidâye" sahibi gibi zevat bunlardandır. Vazifeleri bazı rivâyetlerin diğerklerinden üstün olduğunu göstermektir. Mesela "Bu evladır, bu daha sahihdir, insanlar için bu daha münâsibdir", gibi sözler söylerler.

3.1.6. Tercih Yapanlar

Mukallitlerden zahir mezhebi, nâdir rivâyetleri, kaviyi, zayıfı, daha kaviyi ayırabilenlerdir. Müteehhirin ulemadan Kenz sahibi, Muhtar sahibi, Vikâye sahibi, el-Mecma' sahibi gibi muteber metin yazarlar bunlardandır. Bunların vazifeleri merdût kavilleri, zayıf rivâyetleri nakletmemektir.

3.1.7. Tam Mukallidler

Bu söylediklerimize iktidarı olmayan mukallitlerdir. Bunlar, kuvvetli ile zayıfı farkedemezler.²¹¹

3.2. Fetvâ Verme Yetkisi

Usûl âlimlerine göre "Müçtehit", "Fakîh" ve "Müftü" kelimeleri eş anlamlıdır. Şu halde bir kimsenin fetvâ verebilmesi, o şahsın müçtehit olmasına bağlıdır. İctihâd yapabilen bir kişiye "Müftü" denilmesi, usulcülere göre mecazîdir. Çünkü bunlar, bir başka müçtehitin görüşünü nakletmek suretiyle verirler. Bunlara bir başka müçtehitin görüşünü nakletmek suretiyle verdikleri için Müftü değil nâkil adı verilir.²¹²

İslâm Hukuku usûlünde; fıkıh kitaplarının özellikle resmü'l-Müftü denilen Müftünün verirken ve müstefinin isterken bilmeleri ve riâyet etmeleri gereken usûl ve kaidelerden oluşan bölümlerinde açıklandığı gibi öyle herkes rastgele veremez. Yani Kitap (Kur'ân), Sünnet (Hadis) ve diğer şer'î delillerden çıkaramaz. Böyle bir kişinin pek çok bilgiler edinmiş olması lazımdır.²¹³

Bu konuda İbnü'l-Hümâm (681/ ?) şunları kaydetmektedir: "Müçtehit, verebilir. Usul âlimlerinin reyî şu kararda birleşmiştir: Müftü, ancak müçtehitdir. Müçtehitlerin görüşlerini ezberleyen ve müçtehit olmayan kimse, Müftü değildir. Böylesinin vazifesi, kendisine sorulduğu zaman, İmam Azam gibi bir müçtehitin görüşün nakil süratiyle zikretmektedir. Böylece anlaşılmiş oluyor ki, bugün zamanımızda mevcut âlimlerin ları, gerçek olmayıp müçtehit Müftülerin larını nakletmekten ibarettir. Bunun için de iki şey gereklidir: Ya kendisinin müçtehit kadar uzanan bir senedi olacak yahut imâm Muhammed'in kitapları gibi bilinen, elden ele dolaşan bir kitaptan olacak..."²¹⁴ Müftü, sözü edilen müçtehit imamların istinbat ettikleri hükümleri delilleriyle bilip verme yetkisine sahip olan kimse demektir. Bu bakımdan Müftüde de bir takım şartlar aranır. Hatta ilim adamlarından bir kısmı, fetvâ vermeye yetkili olanlar, birinci, ikinci ve üçüncü derecedeki müçtehitlerdir. Diğerleri buna yetkili değildir, demişlerdir.²¹⁵ Veren iktidarına göre üç kısma ayrılır:

²¹¹ İbn-i Âbidin, *Reddü'l muhtâr*, ty., I. 52, 53; İbn-i Âbidin, *Ukûd-ü resmi'l Müftü*, I. 11, 12.

²¹² Fahrettin Atar, *Fıkıh Usul*, s. 327.

²¹³ Bilmen, *Kamus*, I. 246.

²¹⁴ İbn-i Âbidin, *Reddü'l muhtâr*, I. 47.

²¹⁵ Celal Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkıhı*, Uysal Kitabevi, Konya 1990, IV. 288.

3.2.1. İctihad Edilerek Verilen Fetvâ

Bunu ancak müçtehit Müftü yapabilir. İctihad dercesine ulaşmış Müftü, hudûs delili gibi aklî delilleri, şer'î delilleri (Kur'ân ve Sünnet), bunların usullerini, delâleti açısından mertebelerini, nâsîhini, mansuhunu, ihtilafı olan meselelerde tercih edilen taraf hususunda bilgisinin bulunması bunlardan hüküm çıkarma yollarını bilmesinin, çıkardığı hükümlerden emin olunabilmesi için âdil, güvenilir (sikâ) biri olması gerekir. Bunun yanında doğruyu öğreten, şer'î hükümlerin bilinmesinde rehber olan, riyâdan, gösterişten, insanların nefretini çektirecek davranışlardan uzak, vakûr, ağır başlı olarak nitelenen bir kişi olmalıdır ki, sözü, işitenler tarafından itibar görsün.²¹⁶ Bu ilimleri kullanarak alıştırmaya yaparak tecrübe kazanmalıdır. Müstakil Müftü için meselelerin büyük çoğunluğunu ezbere bilmesi yeterli olup, bütün meseleleri ezbere bilmesi şart değildir.²¹⁷

3.2.2. Kardâvî'ye Göre Müstakil Bir Müftü'nün Özellikleri:

a-Müstakil Müftü, gözle görülür bir şekilde naslarla çelişen görüşlere itibar etmemeli, sağlam bir isnada dayanmayan delillere tutunmamalıdır. Bazılarının yaptığı gibi, ortaya konan bir görüşün delillerine bakmaksızın herhangi bir şahsın veya mezhebin görüşünü almamalıdır. Delilden kaynaklanmayan ilim, ilim değildir. Hz. Ali'nin dediği gibi "Hak ehlinin kim olduğunu falanca adamlar ile değil, onun kim olduğunu hak ehlinin vasıflarını öğrenerek tanı." demiştir.

b-Allah'ın dininin yeryüzünde uygulanabilmesi ve şer'î nasslara, dinin maksatlarına, insanların maslahatlarına en uygun olanı seçebilmek için, görüşlerin dayandığı aklî, naklî delillere bakarak, farklı görüşler içinden ve delillerin sağlamlığı açısından birbirine denk olan zıt görüşler arasından tercih yapabilme kudretine sahip olmalıdır. Bu iş, arabçayı, şer'î ilimleri, dinin maksadlarını, tefsir, hadis ilimlerini bilen ve bu ilimler arasında mukayese (karşılaştırma) yapabilen için zor değildir.

c-Sabit, umumî bir nass çerçevesinde- şer'î kaynakları da göz önünde bulundurarak- önceki âlimler tarafından hükmü verilmemiş belirli bir meselede,

²¹⁶ Âmidî, *el-İhkâm fi usûl'ül ehkâm*, Dâru'l kütübü'l ilmiye, Beyrut ty., V. 445.

²¹⁷ Nevevî, *El-Mecmû'*, I. s. 42, Bkz: Alâuddin Muhammed b. Abdulhamid es-Semarkandî, *el-Mizân fi usûl'il fikh*, (thk: Yahyâ Murad, Dâru'l kütübü'l ilmiye, Beyrut 2004, s. 415.

benzer meseleler arasından da kıyas yaparak, o mesele hakkında içtihat yapabilme gücüne sahip olmalıdır.²¹⁸

3.2.3. Tahric Yoluyla Verilen Fetvâ

Tahric: mezhebe açıkça bulunamayan bir meselenin hükmünü, tahrice ehil olan zatın, o mezhebin ilgili hükümleriyle diğer ana kaidelerinden çıkarması demektir.²¹⁹ Bunu yapabilmek için:

a- Mensüb olduğu mezheb imamlarının reylerine ve fıkıh kâidelerine, delil ve kaynaklarıyla beraber vakıf olmak.

b- Delil üzerinde tefekkür ve inceleme yapmaya muktedir bulunmak.

c- Toplumun adet ve maslahatlarını bulunduğu asrın ihtiyaçlarını bilmek gerekli bulunmaktadır.²²⁰

3.2.4. Bir Müçtehitin Sözüünü Nakletmek Suretiyle Verilen Fetvâ

Zamanımızda verilen fetvâların başlıcaları bu kısma girer. İbnü'l-Hümmam, Hidâye'nin şerhi olan "Fethü'l-kadir" adlı eserinde "kitab'ul-kadâ" bölümünde ifade ettiği gibi, bu yolla fetvâ verenlerin iki şarta riâyet etmeleri gerekir:

1-Hangi müçtehitin görüşü olduğunu ifade.

2 - Nerden aldığını - kaynak - beyan. Birincisi, hiç olmazsa mukallidin taklid ettiği müçtehitini bilmesini temin, ikincisi ise, muteber olmayan bir kitaba dayanmayı önlemek maksadiyle ileri sürülmüştür.

Sorulan meselede, müçtehitlerin muhtelif görüş ve beyanları varsa, Müftü de, deliller üzerinde inceleme yaparak birini tercih edebilecek durumda ise tercih ederek onu söyler. Eğer tercihe ehil değilse, bazılarının göre, bildiği bütün görüşleri, sıralamak mecburiyetindedir. Bazılarına göre de, mukallid istediği müçtehitini taklid edebileceği için, bir tanesini ifade etse kâfidir. Kendisine muhtelif reyler söylenen

²¹⁸ Yusuf el-Kardâvî, *Fetâvâ muâsıra*, I. 9.

²¹⁹ İbnü's Salah, *Edebü'l-Müftü ve'l-müsteftî*, s. 46.

²²⁰ Prof. Dr. Hayreddin Karaman, *Usûl*, s. 32, 33, el-Hudârî, *Usul-ü fikh*, s. 472.

veya birkaç Müftüden ayrı ayrı cevap alan müstefti de, vicdanına danışarak bunlardan biriyle amel olacaktır.²²¹

Pratikte, her mezheb saliklerinin (Mukallid Müftü'lerin) kendilerine göre iftâ metotları vardır.

3.3. Hanefilerin Fetvâ Verme Metodları

Zâhir yani sağlam rivâyetlerde yer alıp, Hanefî imamlarının kabul ettikleri görüşlerle tereddütsüz fetvâ verilebilir. İmamların ihtilaf ettikleri görüşlere gelince “es-Sirâciye” ve diğer kitaplarda belirtildiği gibi, en sıhhatli görüş şudur: Mutlaka İmam Ebû Hanife'nin içtihadıyla verilir. Daha sonra ikinci imam Ebû Yusuf'un görüşleriyle, daha sonra üçüncü imam Muhammed'in, daha sonra Züfer ve Hasan b. Ziyad'ın görüşleriyle verilir. Fakat “el-Hâvî el-Kudsî” delilin kuvvetliliği bahis konusudur. Yani kimin delili daha kuvvetli görülürse onun görüşü daha öne alınır.²²² Ebû Hanife'nin mutlak surette diğerlerine tercih edilmesinin sebebini İbn-i Mübârek şöyle anlatmaktadır: “Çünkü o ashab-ı kirâmı görmüş, hususunda tabiin'in ulemasına galebe çalmıştır. Onun sözü daha muhkem, daha sağlamdır, zaman ve asrın ihtilâfına dair olmadıkça en kuvvetlidir”.

Buradaki “alel-ıtlak”tan murad, ister Ebû Hanife bir kavilde yalnız başına kalsın, ister kalmasın demektir.²²³

Eğer Müftü delillere bakabilecek kabiliyette ise, hangisinin delili daha kuvvetli ise onu seçer. Aksi takdirde yukarıda belirtilen tertibe uyması lazımdır. Bazı yerlerde âlimler, Ebû Hanifenin talebelerinin sözlerini onun sözlerine tercih etmişlerdir. Nitekim on yedi meselede sadece Züfer'in görüşü bulunan içtihadı İmamın içtihadına tercih etmişlerdir.²²⁴

Ebû Hanife bir tarafta, İmameyn de diğer tarafta ise, Müftü muhayyerdir, dilediği görüşü alabilir. Bu durumda, yine Ebû Hanife'nin görüşünün alınacağını söyleyenler vardır. Ancak, Ebû Hanife ile imameyn arasındaki ihtilaf, zaman

²²¹ Bkz: Bilmen, *Kamus*, VIII. 258; Prof. Dr. Hayreddin Karaman, *Usûl*, s. 33.

²²² İbn-i Âbidin, *Resmü'l-Müftî*, I. 21; Vehbe Zuhayli, *İslâm Ansiklopedisi*, I. 40.

²²³ İbn-i Âbidin, *Reddü'l muhtâr*, I. s. 48.

²²⁴ İmam Şa'ra, *İmamların Fıkhî İhtilafları Niçin Rahmettir*, (trc. Ali Arslan-Mahfuz Aksu), Arslan yay., İstanbul 1981, s. 92.

farkından kaynaklanıyorsa, o takdirde, İmameyn'in kavliyle fetvâ verilmesi gerekir.²²⁵

Ne İmamın ne de talebelerinden hiç kimsenin mesele hakkında içtihadı yoksa, sonradan gelen âlimler o mesele hakkında ittifakla ne demişlerse öylece amel edilir. Eğer ihtilaf etmişlerse, çoğunluğun sına itibar edilir. Ebû Hafıs, Ebû Cafer, Ebû Leys ve Tahavî gibi îtimâda şâyân olan belli başlı büyük âlimler ne tarafta ise o görüş tercih edilir.²²⁶

el-Eşbâh ve'n-Nezâir'in şerhi olan "Nehir" den, Aynî'nin "Şerh'ul Kendî ve Tenvîru'l-Ebsar'ın şerhi "Dürrül Muhtar"dan, yazarının durumu bilinmeyen Menia Miskin'in "Şerh'ul Kenzi", Kühüstânî'nin "Şerhu'n-Nikâye" gibi kitaplardan, yine zayıf sözleri derleyen Zahidî'nin "el-Künye" si gibi kitaplardan vermek caiz olmaz.²²⁷

3.3.1. Hanefi Fıkıh Kitaplarının Dereceleri

Hanefiler, kendilerinin fıkıh kitaplarının ve âlimlerinin meselelerini üç tabakaya ayırmışlardır:²²⁸

1-Mesâilü'l-usûl: Zâhiru'r-rivâye diye bilinir. Bunlar mezhebin birinci asıl sahiplerinden rivâyet edilmiş meselelerdir. Bu zatlar: İmam-ı Ebû Hanife, İmam-ı Ebû Yusuf ve İmam-ı Muhammed'dir.

Zâhiru'r-rivâye:²²⁹ kitapları **İmam-ı Muhammed (189/804)**'indir. Bunlar, İmam Muhammed'den tevâtür ya da şöhret yoluyla sika ravilerin rivâyet ettiği, Hanefî Mezheb'inin birinci derecede temel kaynaklarıdır:

İmam-ı Muhammed'n (189/804) eserleri:

1- el-Asl (el-Mebsût)²³⁰

²²⁵ İbn-i Abidin, *Resmü'l-Müftî*, I. 27.

²²⁶ İbn-i Âbidin, *Reddü'l muhtâr*, I. 48, 49.

²²⁷ a.g.m., *Resmü'l-Müftî*, I. 93.

²²⁸ İbni Abidin, *Hâşiyetü Raddü'l-Muhtar Ale'd-Dürrü'l-Muhtar*, c.8, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000, c. I, s.64; İbni Âbidin, *Resmü'l-Müftî*, s. 16 vd.; Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, s.249, 250.

²²⁹ **Zâhiru'r-rivâye:** İmam Muhammed'den tevâtür veya şöhret yoluyla nakil ve rivâyet edilen görüşlerdir. Prof. Dr. Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1989, s. 219.

- 2-es-Siyeru's-Sağır
- 3-el-Câmi's-Sağır
- 4-el-Câmiu'l-Kebîr
- 5-es-Siyeru'l-Kebîr
- 6- ez-Ziyâdât
- 7- Ziyâdetü'z-ziyâdât.²³¹

2-Mesâil'ün-nevâdir: Zahiru'r-rivaye eserleri dışında İmam Ebû hanife ve öğrencilerinin diğer görüşleri bize tevâtür yoluyla ulaşmamıştır. Bunlara “*Nâdiru'r-Rivâye*” denir.

İmam Ebû Yûsuf'un Eserleri:

- 1-el-Âsâr
- 2-Kitâbü'l-Harâc
- 3-İhtilâfü Ebî Hanîfe ve İbni Ebî Leylâ

İmam Muhammed'in Eserleri:

- 1-el-Âsâr
- 2-Ziyâdatü'z-Ziyâdât
- 3-el-Hucce alê ehli'l-Medine
- 4- el -Keysâniyyât,
- 5- el -Hâruniyyât,
- 6- el -Cürcâniyyât,
- 7- Rakkıyyât.

3-el-Vâk'ât (Vâkıalar): Sonraki müçtehitlerin kendilerine sorulan meselelerde mezhebin ilk âlimlerinin temas etmedikleri konularda sonraki âlimlerin istinbat ettikleri hükümlerdir.

3.3.2. Hanefî Fıkhının Kaynakları

²³⁰ “el-Asl” diye bilinir. İmam-ı Muhammed'in en uzun ve en önemli kitabıdır.

²³¹ Abdü'l-Hay el-Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye*, 1418/1998, Beyrut, s. 268-270; Prof. Dr. Hayyreddin Karaman, age., s. 218-219.

İmam-ı Muhammed'in kitapları Hanefî Fıkhı'nın kaynaklarıdır. Şimdi bunları kısaca açıklayalım:

1-Mebcut: Bu "el-Asl" adıyla da bilinir. İmam-ı Muhammed'in en uzun kitabıdır. Ebû Hanifenin verdiği bazı meseleleri içerir.

2-Câmi'ü's-Sağîr: Bu kitap İmam-ı Muhammed'in Ebû Yusuf'tan aldığı meseleleri ihtiva eder. Onun için kitabın her babı şu ibare ile başlamaktadır: "Muhammed Yakup'tan, o'da Ebû Hanife'den nakleler."

3-Câmi'ü'l-Kebîr: ulemâ, İmamı Muhammed'in bunu Ebû Yusuf'tan rivâyet ettiği konusundan ihtilaf etmiştir. Fakat Ebû Yusuf'tan aldığı bir çok mesele bu kitapta mevcuttur. Aynı zamanda diğer Irak fukahasının meselelerini de ihtiva eder.

4-Siyer'i-Kebîr, Siyer'i-Sağîr: Bu iki kitap ta cihat hükümleri, harpte caiz olmayan şeyler, mütareke hükümleri, bunlar ne zaman bozulabilir, eman verme ahkamı, kimler verebilir, ganimet hükümleri, fidye, harb esirleri vs. gibi harbe ve harb sonrası işlerine ait meseleler ele alınmıştır.

5-Kitâbu'z-Ziyâdât: Bu eser Zahir'ur-Rivaye adı verilen kitapların altıncısıdır. Adları önce geçen kitaplara ilave bazı meseleleri ihtiva eder. Onun için Ziyâdât ismini taşır.

6-el-Red Alâ Ehli Medîne: İmam-ı Muhammed'e aittir. O nakletmiştir. Ebû Hanife'nin Rey'lerini ve Ehl-i Medine reylerini münakaşa eder.

7-Kitâbu'l-Âsâr: İmam-ı Muhammed'e ait olup, bunda Irak fukahasıncı bilinen ve Ebû Hanife'nin rivâyet ettiği hadisleri ve eserleri toplamıştır. Son iki eser, Ebû Hanife'nin Müsned'i sayılır.²³²

3.3.3. Hanefî Fıkhında Kullanılan Bazı Terimler

Mezheb litaratüründe kullanılan terimler birkaç çeşittir. Bunlardan ir kısmı mezheb imamlarıyla, bir kısmı hükümlerle, bir kısmı da bir mesele hakkındaki

²³² İbn Âbidîn, Resmü'l-Müftî, s. 17-19; Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, s. 236-243.

muhtelif fikhî görüşlerden fetvâya daha elverişli olan görüşlerle ilgilidir ki, bu sonuncusuna ‘iftâ alemeti’ denmektedir.²³³

Mezheb imamlarıyla ilgili olup, onları tanıtmak için kullanılan terimler şunlardır:

İmam, Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanife için kullanılmaktadır. *İmâmeym*, Ebû Hanife’nin mezhebinin sağlam yolla sonraki nesillerle nakleden önde giden talebeleri Ebû Yusuf ile İmam Muhammed için kullanılmaktadır. *Sahiheyn*, aynı şekilde Ebû Yusuf ve İmam Muhammed için kullanılmaktadır.²³⁴ *Tarafeyn*, Ebû Hanife ile İmam Muhammed için kullanılmaktadır.²³⁵

Mütekaddimun, önceki Hanefî hukukçular demektir ve Şemsü’l Eimme el-Hulvânî’den (474/1081) önce yaşayan âlimleri ifade eder. *Müteahhirun*, sonraki hukukçular demektir ve Hulvânî’den Hâfızuddîn el-Buhârî’ye kadar olan hukukçuları ifade eder. Buna göre Ebû Zeyd ed-Debbûsî, Pezdevî, Serahsî, ve Kâsânî, bunlar arasındadır.²³⁶

Mezheb fakihlerinin hükümleri ifade etmek için kullandıkları terimler de şunlardır:

Mekruh, haramlığına dair nass bulunmayıp, hem helale hem de harama ihtimali olan konuları ifade eder. Helale yakın olanına *tenzihen mekruh*, harama yakın olanına tahrimen *mekruh* denir. Ancak İmam Muhammed mekruhu, kesin bir nass bulunmayan konularda, haram karşılığı olarak kullanmayı adet edinmiştir. Ebû Hanife ve Ebû Yusuf’a göre ise mekruh, herhalde harama yakın demektir. Çünkü bu, şübhe derecesidir. Şübhe ise harama yakındır.

Lâ be’s, helalîğine dair nass olmayan konularda ruhsat için kullanılmıştır.

Fikhî’de bu terimin, genellikle “terk edilmesi daha uygun (evlâ) olan” konularda, bazen de “mendub/müstehab” olan konularda kullanıldığını ifade etmiştir. Serahsî de, “öncekilerden gelen bilgileri tekid eder ki, lâ be’s terimini kullanan âlim,

²³³ Fahrettin Atar, İslâm Ansiklopedisi, ‘Fetvâ’ mad., XII. s. 487.

²³⁴ Bilmen, *İslâm İlmihali*, Bilmen Yayınevi, (Sad: Ali Fikri Yavuz), s. 40.

²³⁵ Mehmed Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, Sönmez Neşriyat, İstanbul ty.

²³⁶ Ali Bardakoğlu, İslâm Ansiklopedisi, T.D.V. Yay., Hanefî Mezhebi, XII, 10.

bununla umumunu (her iki anlamını) değil, terkinin evlâ olduğunu kasetmiştir. diyerek, genel kullanımı açıklamışken, İbn-ül Hümmam, Hidâye'nin "Devlet başkanın ganimetlerden hediye vermesinde bir beis yoktur (lâ be's)" ifadesini, "yani hediye vermesi müstehabdır şeklinde şerh etmiştir.

Yenbeği, vâcib olur anlamında kullanılmıştır. Nitekim Kudûrî'nin, "İnsanların, Şaban ayının yirmi dokuzunda yeni ayı/hilali gözetmeleri gerekir (yenbeği) şeklindeki ibaresini Haddâdî, her iki şerhi es-Sirâcu'l Vahhac ve el- Cevheretü'n Neyyire'de "yani vacibdir" şeklinde açıklamıştır.²³⁷

Câiz, terimi ise genellikle yapılması dinî bakımdan yasak olmayan ey anlamında kullanılmakla birlikte, bazen bir fiilin sahih olduğunu ifade etme için bazen de mübah karşılığı kullanılmıştır.²³⁸

Zâhiru'r-Rivâye: İmam Muhammed'in (189/805) tevâtür derecesinde nakla edilen kitaplarının içinde yer alan fıkıhla ilgili sağlam bilgiler, demektir. Bu bilgileri içeren kaynaklar, İmam Muhammed'in (189/804) şu eserleridir:

1- el-Asl veyâ el-Mebsût,

2- el-Câmu's-sağîr,

3- el-Câmu'l-Kebîr,

4- es-Siyer's-Sağîr,

5- es-Siyeru'l-Kebîr,

6- ez-Ziyâdât ve

7- Ziyâdetu'z-Ziyâdât.²³⁹

İmâm: Ebû Hanife'dir.(150/767).

Şeyhayn: Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf (182/798)kastedilir.

Tarafeyn: Ebû Hanife ve İmamı muhammed kastedilir.

Sahibeyn (veya İmâmeyn): Ebû Yusuf (182/798) ve İmamı Muhammed(189/804). Kastedilir.

²³⁷ Osman Şahin, *İslâm Hukukunda Fetvâ Usûlü*, Samsun, 2002, s. 169.

²³⁸ Bilmen, *İlmihâl*, s. 52.

²³⁹ Ahmet Özel, *Haneî Fıkıh Âlimleri*, TDV Yay. Ankara 1990, s. 23, 24; Prof. Dr. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1998. 490.

es-Sâni: İmâm Ebû Yusuf (182/798).

es-Sâlis: İmam Muhammed (189/804).

Lehû: Ebû Hanife'nin görüşü.

Lehümê: (*indehümê, mezhebühümê*): Ebû Yusuf ve İmamı Mıhammed'in görüşleridir.

Ashâbünâ: Hanefî mezhebinin meşhur ilk üç imamı: Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'dir

Meşâyih: İmam Ebû Hanife'nin dönemine yetişemeyen âlimler kastedilir.²⁴⁰

Mütûn: “**Metinler-1**” kelimesi ile Hanefî mezhebinde “*Mütûnü erbaa*” yani “*Dört metin*” diye bilinen ve üst seviyede bilimsel değeri olan aşağıdaki “fıkıh metinleri” yani kitapları, kastedilir.²⁴¹

Bunlar:

Müelliflerin ölüm tarihlerine göre şöyledir:

1- *el-Vikâye*, Mahmud b. Ahmed Tâcüşşerî 'a, el-Mahbûbî (672/1273).

2- *el-Muhtâr*, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsîlî el-Hanefî (683/1284).

3- *Mecma'u'l-Bahreyn*, Ahmed b. Ali b. Tağlib el-Bağdâdî, İbnu's-Sââtî (694/1295).²⁴²

4- *el-Kenzü'd-dekâik*, Abdullah b. Ahmed Ebu'l-Berekât en-Neseffî, (710/1310).²⁴³

Mütûn, yani “**Metinler-2**” kelimesi ile aynı zamanda Hanefî mezhebinde üst seviyede bilimsel değeri olan aşağıdaki kaynak kitaplar da kastedilir.

1- *el-Muhtasarü'l-Kudûrî*, Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî (428/1036).

2- *el-Bidâyetü'l-Mübtedî*, Ali b. Ebî Bekr el-Merğînânî (593/1197).

3- *el-Vikâye*, Mahmud b. Ahmed Tâcüşşerî'a, el-Mahbûbî (672/1273).*

4- *el-Muhtâr*, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsîlî el-Hanefî (683/1284).*

5- *el-Kenzü'd-dekâik*, Abdullah b. Ahmed Ebu'l-Berekât en-Neseffî, (710/1310).*²⁴⁴

²⁴⁰ Vehbe Zuhayli, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, Feza Yay., İstanbul 1994, I. 45-47.

²⁴¹ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, Beyrut-Lübnan, 1998, s. 180; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, TDV Yay, Ankara 1990, s. 72.

²⁴² el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 51.

²⁴³ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 172.

6- **en-Nukâye**, Ubeydullâllah b. Mesud Sadru'ş-Şerî'a es-Sânî (el-Asğar) (747/1347).²⁴⁵

7- **Mültekâ'l-ebhur**, Burhânuddîn İbrahim b. Muhammed (956/1594).²⁴⁶

İslâm Hukuk bilginleri, bu metinleri yani kaynakları, “Zâhiru'r-rivâye” ve Hanefî mezhebinde “Güvenilen” görüşleri nakletmek için yazmışlardır.²⁴⁷

Hanefî Hukuk Bilginlerinin Fetvâ Verirken Kullandıkları Bazı Terimler.

1- (*Aleyhi'l-fetvâ*): Fetvâ ancak buna göredir.

2- (*Bihî yüftâ*): Fetvâ ancak buna göre verilir.

3- (*Bihî ne 'huzü*): Biz ancak bunu alırız/tercih ederiz.

4- (*Aleyhi'l-itimâd*): Ancak buna güvenilir/itimad edilir.

5- (*Aleyhi amelü'l-yevm*): Bu günün ameli/ uygulaması buna göredir.

6- (*Aleyhi amelü'l-ümme*): Müslümanların uygulaması buna göredir.

7- (*Hüve's-sahîh*): Bu doğru ve sahih bir hükümdür.

8- (*Hüve'l-esah*): Bu en doğru olanıdır.

9- (*Hüve'l-azhar*): En açık olanı budur.

10- (*Hüve'l-muhtâr fî zamâninâ*): Zamanımızda tercih edilen budur.

11- (*Fetvâ meşâyihinâ*): Fıkıh bilginlerimizin fetvâsı, (görüşü böyledir).

12- (*Hüve'l-eşbeh*): Doğruya en yakın olanıdır.

13- (*Hüve'l-evceh*): En uygun veya en doğru olanı budur.

“Fetvâ” kelimesi; *sahîh*, *esah*, *eşbeh* ve diğerlerinden daha kuvvetli bir terimdir.

“*Bihî yüftâ*” ifadesi,” “*el-fetvâ aleyh*” kelimesinden,

“*Esah*” terimi, *sahîh*” tabirinden,

“*Ehvad*” lafzı da “*ihtiyat*” lafzından daha kuvvetlidir.²⁴⁸

²⁴⁴ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 172. Not, sonunda (*) yıldız işareti olan kitaplar, aynı zamanda “Mütünü erbe'a” yani “Dört metin” grubu içinde de yer alırlar.

²⁴⁵ İbn Âbidîn, *Mecmûatü Resâilî İbni Âbidîn, İkinci Risâle (Ukûdü resmi'l-Müftî)*; Ts., I. 36-37.

²⁴⁶ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 443; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, TDV Yay, Ankara 1990, s. 115.

²⁴⁷ Krş. Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, TDV Yay, Ankara 1990, s. 72.

²⁴⁸ İbn Âbidîn, *Mecmûatü Resâilî İbni Âbidîn, İkinci Risâle (Ukûdü resmi'l-Müftî)*; s. 38. vd. İbn Âbidîn burada ayrıca, fetvâ ile ilgili terimlerin “kuvvetli” veya “zayıf” olup olmamaları yönünden, karşılaştırmasını yapmıştır. s. 38 ve devamı.

3.4. Mâlikî Mezhebi'nde Fetvâ Verme Metodu

Malikî mezhebinde mukallid Müftü'nün fetvâ verme metodu şöyledir. Bu mezhebe hüküm ve görüşler ikiye ayrılır:

1. *Rivâyetler (Rivâyât)*: Bunlar, daha çok İmam Mâlik'e (179/795) nisbet edilen içtihadlardır.

2. *Görüşler (Kaviller)*: Bunlar, Sahâbe görüşleriyle, İmam Mâlik'e (179/795) tâbî olup müçtehit olanların görüşleridir.²⁴⁹

Bu mezhebe, zarûret sebebiyle mezheb imamlarının görüşlerini naklederek fetvâ verecek fakihlerin uyması gereken metot konusunda şu ifadelere yer verilmiştir.²⁵⁰

1. Mukallid fakih fetvâyı, mezheb âlimlerinin ittifak ettiği veya meşhur olan görüşlere göre verir. Aynı şekilde mukallid Müftü, mezhebe ait olduğu kesin olan veya daha öncekilerin tercih ettiği görüşe göre verir.

2. Mukallid Müftü, mezhebe hangi görüşün tercih edildiğini bilmiyorsa, onun ne yapacağı konusunda ihtilâf edilmiş ve bu konuda şu görüşler ileri sürülmüştür:

a. Görüşlerden en zor ve muğlak olanını alarak verir; çünkü bu şekilde verilmesi ihtiyat bakımından daha iyidir.

b. En kolay görüşle verir; çünkü bu İslâm'ın ruhuna ve Rasûlullah'ın sünnetine daha uygundur.

c. İsteddiği görüşle verir; çünkü Müftü olayı daha iyi bildiği için böyle vermesi daha isabetlidir.

d. İmam Mâlik'in "Muvatta"nda yer alan görüşle verir; çünkü bu eser Mâlikî fikhının temel kaynağıdır.

e. "Muvatta"da bulamazsa, O'nun "*el-Müdevvene*" adlı eserine bakar. Bunda O'na ait bir görüş bulursa onunla fetvâ verir. Bu mezhebe, İmam Mâlik'den sonra İbnü'l-Kâsım (191/806) gelmektedir. Şâyet o konuda İmam Mâlik'in görüşünü bulamazsa, İbnü'l-Kâsım'ın görüşüne göre fetvâ verir. Onda da bulamazsa, diğer müçtehitlerin görüşlerini naklederek verir.

²⁴⁹ Fahrettin Atar, *Usûl*, s. 328.

²⁵⁰ Fahrettin Atar, *Usûl*, s. 329.

3.4.1. Mâlikî Mezhebi'nin Furû Kitapları ve Dereceleri

1-*el-Muvatta'*:

İmam Mâlik'in "*el-Muvatta'*" adlı eseri, bir hadis ve fıkıh kaynağı olması ile birlikte, Medîne uygulaması, ashâb ve tâbiûn fetvâları ve İmam Mâlik'in içtihatlarını içine alır. Muvatta' 'ın zamanıza kadar uzanan iki meşhur rivâyeti vardır: Bunlar; İmam Muhammed'in (189/805) rivâyeti ile Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî el-Endülüsî'nin (234/848) rivâyetidir. Bunlardan birincisi, Hindistan'da; ikincisi de Mısır'da basılmıştır.

2- *el-Esedîyye*:

Esed b. Furat, Ebû Hanîfe'nin talebelerinden Irak fikhını (Hanefî fikhını) öğrendikten sonra Mısır'a gitmiş ve İbn el-Kâsım'dan Mâlik'in fikhını –rivâyet yoluyla- alıp zaptetmiştir; işte bu eserine "*el-Esedîyye*" denmiştir.

3- *el-Müdevvene*:

Sehnûn, Kayravan'da, Esed b. Furat'tan "*el-Esedîyye*"yi okumuş ve bunun üzerinde bir takım düzeltme ve ilâveler yapmıştır. Bu eser, "*Esedîyye*"nin yerini alarak "*el-Müdevvene*" adıyla anılmıştır. "*el-Müdevvene*", fıkıh konularına göre düzenlenmiş olup, "**kırk bin mesele**", "**dört bin hadis**" ve "**otuz altı bin eseri**" (**sahâbe ve tâbiûn görüşlerini**) içine alır. Bu eser, Mısır "es-Saâde matbaasında" 1323/1905'de basılmıştır.

4- *el-Vâdiha ve el-Utbiyye*:

Abdumelik b. Habib (238/852), İbnü'l-Kâsım'dan Mâlikî fikhını öğrenerek "*el-Vâdiha*"yı; bunun talebesi Kurtubalı el-Utbî (255/869) de "*el-Utbiyye*" adlı kitabı yazdılar.

5- *el-Mevvâziyye*:

İbn Ferhun'nun (799/1397) ifadesine göre, *İbnü'l-Mevvâz'ın* (269/883) "*el-Mevvâziyye*" adlı eseri, Maliki mezhebinin en güvenilir eserlerinden biridir.²⁵¹

²⁵¹ Prof. Dr. Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul 1999, s. 207-208; Muhammed Ebû Zehra, *Mezhebler Tarihi*, Hisar Yayınevi, İstanbul 1978, s. 302. Muhammed Ebû Zehra, İmam Malik, s. 241, Ahmed Özel, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, XIII, 12-14; Aydın Taş, 'Türkiye Kütüphanelerinde Mâlikî Mezhebiyle ilgili Yazma Eserler', Fırat Üniv., İ.F. Dergisi/13, 2007, s. 45-82.

Bu arada, Mâlikî fakih ve filozof *İbn Rüşd el-Hafid*'in yazdığı “*Bidâyetü'l-Müçtehit ve Nihâyetü'l-Muktesid*” adlı eser, mezhepler arası mukayeseli bir çalışma olup, sadece Malikî mezhebinin değil, aynı zamanda diğer mezheplerin de vazgeçilmez kaynakları arasında yer alır.²⁵²

3.4.2. Mâlikî Mezhebinde Kullanılan Bazı Terimler

Rivâyet, bu terim İmam Mâlik b. Enes'in görüşlerini ifade eder.

Kavl/Akvâl, İmam Malik'in talebelerini ve onlardan sonra gelen tahriç ehli müçtehidlerin görüşlerini ifade etmek için kullanılır.²⁵³

Vech/Evcuh, mezheb müçtehidlerinin, mezheb usûlüne göre tahriç ettikleri görüşlerini ifade eder.²⁵⁴

İttifak, genel olarak mezheb âlimlerinin ittifakını gösterir.²⁵⁵

Fukahâ ise, Medineli meşhur yedi fakih için kullanılmıştır.²⁵⁶

3.4.3. Mâlikî Mezheb'inde Mukallid Müftünün İlk Kaynaklara Göre Fetvâ Vermesi:

1-Mâlikî mezhebine bağlı mukallid Müftülerin uyması gereken genel kurallar şudur: Mezheb bilginlerinin üzerinde birleştikleri, mezhebe ait olduğu kesin olarak bilinen ve daha öncekilerin tercih ettikleri görüşlere göre fetvâ vermeleri gerekir.²⁵⁷ Bunun için Müftü öncelikle İmam Mâlik'in “*Muvatta*”ındaki görüşünü almalıdır. Çünkü bu kitab, İmam Mâlik tarafından bizzat yazılmış, günümüze kadar gelmiş güvenilir bir kaynaktır.

2-İmam Mâlik'in “*Muvatta*”nda konu ile ilgili bir görüş bulunmadığı zaman onun, “*el-Müdevvene*” adlı eserindeki görüşleri alınır.²⁵⁸

3- Bundan sonra *İbn Kâsım*'in İmam Mâlik'ten yaptığı rivâyetleri alınır. Onda da Mâlik'e ait bir görüş bulunamazsa, *İbn Kasım*'ın kendi görüşleri tercih edilir.

²⁵² Ahmed Özel, *İftâ Usûlü*, s. 17.

²⁵³ Prof. Dr. Hayreddin Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, II. 101.

²⁵⁴ Osman Şahin, *İftâ Usûlü*, s.168.

²⁵⁵ Muhammed Ebû Zehra, *Mezhebler Tarihi*, s. 428.

²⁵⁶ Fahrettin Atar, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, “*Fetvâ*” mad., XII. 492.

²⁵⁷ Fahrettin Atar, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, “*Fetvâ*” mad., XII. 492; H. Karaman, a.g.e., II, 101.

²⁵⁸ Fahrettin Atar, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, “*Fetvâ*” mad., XII, s. 492.

Çünkü O, İmam Mâlik'in görüşlerini en iyi bilen öğrencisidir. İbn Kâsım'ın *el-Müdevvene*'deki görüşlerinden sonra, onun diğer temel kitaplarda rivâyet edilen görüşlerine başvurulur. Şâyet *el-Müdevvenede* yoksa *el-Müdevvene*'deki diğer fakihlerin görüşleri alınır. Çünkü bu kitab mezhebin en sağlam kaynağı, olduğu ifade edilir.²⁵⁹

4-Nakledilen görüşlerden, hangisinin tercih edildiği bilinmiyorsa, *Şâtabî*'nin de dediği gibi, fetvâ isteyene iki görüşten birini seç diyerek aynı anda iki görüşle fetvâ verilemez.²⁶⁰

3.5. Şafî Mezhebinde Fetvâ Verme Metodu

Şafî mezhebinde kaviller ve görüşler üç kısma ayrılır:

1. Kaviller (akvâl): Bunlar, İmam Şafî'ye nisbet edilen görüş, içtihad ve hükümlerdir.

2. Vecihler (evcüh): Bunlar, fakihlerin tahric yoluyla istinbat ettikleri hükümlerdir.

3. Tarîkler (turuk): İmam Şafî veya diğer müçtehitlere ait olduğu ihtilafli olan hükümlerdir.²⁶¹

Bu mezhebde, mezhep imamlarının görüşlerini nakletmek suretiyle fetvâ verecek fakihlerin uyması gereken usûl ve metodlar, şöyle ifade edilmiştir:

1. Mukallid fakih, mezhebde ittifakla kabul edilen veya tercih edilen görüşe göre fetvâ verir.

2. Müftü, bir mesele hakkında İmam Şafî'nin iki görüşü varsa, bunlardan birini tercih ederek veremez. Böyle bir durumda ya önceki tahric ehlinin tercihlerine uyar, veya çeşitli rivâyetlerden en doğru olanını alır. İmam Nevevî'ye (676/1277) göre, tercih de bulunamaz.

3. Eğer, meselenin/problemin, müçtehid için birkaç yönü varsa, o zaman önceki müçtehitlerin tercih ettiklerine başvurulur ki, bu da çoğunluğun doğru bulduğu bir metottur. Büveytî'nin, Rebî' b. Süleyman'ın ve el-Müzenî'nin Şafî'den rivâyet ettikleri, başkalarından rivâyet edilenlerden üstün tutulur. İmam Şafî'nin

²⁵⁹ Osman Şahin, *İftâ Usûlü*, s. 176.

²⁶⁰ Osman Şahin, *İftâ Usûlü*, s. 176.

²⁶¹ Muhammed Ebû Zehra, *İmam Şafî*, (trc. Osman Keskiöglü), s. 350.

tercih edilmemiş iki kavlden, diğr mezhep imamlarının görüşlerine uygun olan görüşü tercih edilir.²⁶²

3.5.1. Şafî Mezhebi Furû Kitapları ve Dereceleri

Muhammed b. İdris eş-Şafî (204/820) ilk olarak, usûlü fıkıhla ilgili ilk eser yazandır. *er-Risâle* bu ilmin ilk kitabıdır.²⁶³

Onun görüşlerinin ve bunların dayandığı delillerin yer aldığı en hacimli eseri *el-Ümm*'dür.²⁶⁴ Bu eser, Şafî'nin talebesi Rebi' b. Süleyman el-Murâdî (270/883) tarafından rivâyet edilmiştir.²⁶⁵ Şafî'nin iki meşhur talebesi Yusuf b. Yahya el-Büveytî (231/845) ve İsmail b. Yahyâ el-Müzenî de, hocalarının görüşlerini derledikleri ve zaman zaman kendi görüşlerini ekledikleri "*el-Muhtasar*" adıyla birer eser kaleme almıştır. Daha sonra Ebû'l- Hasen el- Maverdî'nin el-Muhtasarını "*el-Hâvi'l Kebir*" adını verdiği oldukça hacimli eseriyle şerh etmişti. Ebû İshak eş-Şirâzî tarafından yazılmış "*et-Tenbih*" ve "*el-Mühezzeb*", Şafî fıkının iki önemli el kitabı mahiyetindedir. *Nevevî*, mezheb içinde ayrı bir konumdadır.²⁶⁶

3.5.2. Şafî Mezhebinde Kullanılan Terimler

Kavl/Akval, İmam Şafî'ye aidiyetinde ittifak bulunan görüşler için kullanılır. *Vech/Vücüh*, Şafî mezhebindeki müçtehidlerin, mezhebin usûlüne uygun olarak, tahriç yoluyla çıkardıkları görüşler için kullanılır. *Tarik/Turuk*, İmam Şafî'ye ve diğr imamlara âid olduğu konusunda ihtilaf edilen görüşleri ifade eder.²⁶⁷

3.5.3 Mukallid Müftü İçin Fetvâda Öncelik

Şafî mezhebine bağlı olan mukallid müftülerin, öncelikle mezhebte ittifak edilen görüşlerle fetvâ vemeleri esastır.²⁶⁸ Müçtehidler arasında görüş ayrılığı bulunduğu zaman, aşağıdaki kurallara göre tercih yapılır:

²⁶² Muhammed Ebû Zehra, *İmam Şafî*, (trc. Osman Keskiöğlü), s. 357, 358.

²⁶³ Osman Keskiöğlü, *Fıkıh Tarihi ve İslâm hukuku*, DİB. Yay., Ankara ty., s. 121.

²⁶⁴ Ahmed Özel, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, "*Fıkıh*", XIII. 13.

²⁶⁵ Osman Şahin, *İftâ Usûlü*, s. 177.

²⁶⁶ Ahmed Özel, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul "*Fıkıh*", XIII. 18.

²⁶⁷ Muhammed Ebû Zehra, *İmam Şafî*, (trc. Osman Keskiöğlü), s. 350.

²⁶⁸ Muhammed Ebû Zehra A.g.e., s. 35.

1- Şâfiî'nin bir meselede birden fazla görüşü varsa, bunlar arasından bizzat kendisinin tercih ettiğini açıklamamışsa, bu durumda tahriç ehlinin, mezhebin usûlüne göre yaptıkları seçim dikkate alınır.²⁶⁹

2- Bazen Şâfiî Sahâbe müçtehidlerine ait farklı görüşleri nakleder, aralarından birini tercihte bulunmayabilir, bu durumda Müftü de görüşleri, aynen Şâfiî gibi, sadece nakletmekle yetinir.²⁷⁰

3- Mukallid Müftü, mezheb içindeki farklı görüşlerden herhangi birinin tercih edildiğine dair bir bilgiye ulaşmazsa, ulaşıncaya kadar beklemek durumundadır. Bunlardan dilediği biriyle fetvâ veremez.²⁷¹ Zira Şâfiîler böyle tartışmalı olup, hangisinin tercih edildiğine dair bilgi bulunmayan görüşler arasından mukallid Müftüye seçme hakkı tanımamışlar²⁷² her hangi bir delile dayanmaksızın, bu şekilde tercih yapmayı, icmaya aykırı bulmuşlardır.²⁷³

4- Şâfiî'nin, Mısır'a gitmeden önceki mezhebine '*kadim*', Mısır'daki mezhebine ise '*cedid*' adı verilmektedir Bunlar arasında bir tercih söz konusu olacak olursa, mezhepte esas olan, yeni görüşün tercih edilmesidir.²⁷⁴

5- Şâfiî fakihleri, mezhebin usûlüne göre tahriç ettikleri iki vecih arasında ihtilaf olursa, mükallid Müftü, yine dilediğini seçmeyip, tahriç ehlinin tercih ettiği görüşle fetvâ vermelidir.²⁷⁵

3.6. Hanbelî Mezhebinde Fetvâ Verme Usûlü

Bu mezhebde görüşler üç kategoriye ayrılır:

1. Rivâyetler (*Rivâyât*): Bunlar Ahmed b. Hanbel'e nisbet edilen rivâyet, görüş ve hükümlerdir. Tahric ehli, bu rivâyetleri esas alarak tahricde bulunurlar.

2. Tenbihler (*Tenbihât*): Bunlar açık ifadelerle Ahmed b. Hanbel'e nisbet edilmeyen görüşlerdir. Bu tenbihler, mezhebte ayrı ayrı birer (söz, ictihâd) olarak benimsenmiş ve üzerine yeni hükümler bina edilmiştir.

²⁶⁹ Fahrettin Atar, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul "*Fetvâ*", XII. 492.

²⁷⁰ Osman Şahin, *İftâ Usûlü*, s. 178.

²⁷¹ Hayreddin Karaman, *İslâm'ınIşığında Günün Meseleleri*, II. 103.

²⁷² Fahrettin Atar, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul "*Fetvâ*", XII. 492.

²⁷³ Osman Şahin, *İftâ Usûlü*, s. 178

²⁷⁴ Muhammed Ebû Zehra, *İmam Şafiî*, s. 345.

²⁷⁵ Osman Şahin, *İftâ Usûlü*, s. 179.

3. Vecihler (Evcüh): Bunlar, mezhepde **müçtehit** olanlarla **tahrir** ehlinin görüşleridir. Fetvâ vermeye yetkili fakihlerin içtihatları mezhebe nisbet edilir ve mezhepde birer vecih sayılır.²⁷⁶

İbn Kayyim el-Cevziyye (751/1350), Hanbelî mezhebinde fetvânın hangi metodlarla verileceğini geniş bir şekilde izah etmektedir. Bu müellife göre Kur'ân'ın, Sünnet'i Sahâbe kavillerini, istinbat ve tercihi bilen bir fakih, kendisine sorulan bir sorunun cevabını Kur'ân'da, Sünnet'te ve fıkıh kitablarında araştırır ve elinden gelen çabayı sarfettikten sonra bizzat tercih ettiği ve doğruluğuna inandığı görüşe göre fetvâ verir, herhangi bir müçtehitin görüşüyle bağlı kalmaz.

3.6.1. Hanbelî Mezhebi'nin Furû Kitapları ve Dereceleri

Mezhebin kurucusu Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî (241/855), bizzat bir fıkıh kitabı yazmadığı gibi, talebelerine de yazdırmamıştır. Kendisine nisbet edilen ve bugüne kadar ulaşan “*Kitabu's-Salât*” ve “*Kitâbu'l-Eşribe*” gibi küçük hacimli risalelere ek olarak, gerek talebeleri gerekse başkalarının kendisine yönelttiği fıkıh, akâid ve ahlâka âit sorulara verdiği cevaplar bazı talebeleri tarafından “*Mesâil*” adıyla toplanmıştır.²⁷⁷

Ebû'l-Kasım el-Hirakî'nin (334/946) telif ettiği “*el-Muhtasar*”²⁷⁸, ile ondan iki asır sonra **Ebû'l-Hattâb el-Kelvazânî**'nin kaleme aldığı “*el-Hidâye fi'l-Fıkh*” adlı eser, mezhebin güvenilir kitapları arasında yer alır.

Ayrıca **Muvaffakuddin İbn Kudâme**'nin:

“*el-Umde*”,

“*el-Muğni*” ve

“*el-Kâfi*” adıyla telif ettiği üç önemli eseri,

Şemseddin el-Müflih'in (763/1362) “*Kitâbu'l-Furû*”u;

²⁷⁶ Ebû Zehra, *İslâm'da İtikâdî, Siyâsî ve Fıkıhî Mezhepler Tarihi*, (çev: Sıbğatullah Kaya) s. 521.

²⁷⁷ Osman Şahin, *İftâ Usûlü*, s. 180.

²⁷⁸ Abdulkadir İbn-i Bedran, *el-Medhal*, (thk: Abdullah b. el-Mühsin et-türkî), Müessesetü'r risâle, Beyrut 1401, s. 424.

Haccâvî'nin (968/1560) “*el-İknâ li tâlib'l-İntifâ*”¹ ve

Buhûtî'nin (1051/1641) “*el-İknâ*” üzerine yazdığı “*Keşşâfu'l-Kinâ ani'l-İknâ*” adlı şerhi ile yine aynı müellifin kaleme aldığı “*Muntehe'l-İrâdât*” Hanbelî mezhebi'nin önemli kaynaklarından²⁷⁹.

3.6.2. Mezhepte Kullanılan Bazı Terimler:

İmâm: Hanbelî mezhebinde *İmam* kelimesi ile “**Ahmed b. Hanbel**” kastedilir.

Cemaat:

Ebû Talib b. Humeyd (244/858),

Hanbel b. İshak b. Hanbel (263/876),

Salih b. Ahmed b. Hanbel,

Abdülmelik b. Abdilhamid b. Meymun (274/898) ve

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'den meydana gelen grubu ifade eder.

Mütেকaddimûn:

Bu tabirle; *Ahmed b. Hanbel*'den, *Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ*'ya (458/1066) kadar geçen zaman diliminde yaşayan Hanbelî hukukçular kastedilir.

Mütevassitûn:

Bu terimle; *Kâdî Ebû Ya'lâ'dan*, *Burhaneddin İbrahim b. Muhammed b. Müflih*'e (884/1479) kadar geçen Hanbelî hukukçular kastedilir.²⁸⁰

Müteahhirûn:

Alâuddin Ali b. Süleyman el-Merdâvî'den (885/1480),

Muhammed b. Abdillâh Ali el-Âmirî'ye (1295/1878) kadar geçen dönemde yaşayan hukukçular için kullanılır.²⁸¹

²⁷⁹ Ahmed Özel, “*Fıkıh*”, XIII. 19.

²⁸⁰ Osman Şahin, *İftâ Usûlü*, s. 181.

Gerek mezhep imamının, gerekse fakihlerin, hükümleri ifade etmek için kullandıkları terimlere gelince, öncelikle ifade edelim ki, Ahmed b. Hanbel bir konuda “**Bu haramdır**” demişse, söz konusu cümle haramlık konusunda sarihtir, bununla başka bir anlam kastedilmez. Ancak diğer terimler bu kadar açık değildir. Onun,

“*Ekrahu* = **Onu hoş görmüyorum**” sözü ile,

“*Lâ yü’cîbunî* = **hoşuma gitmiyor**” sözü bir şeyi mekruh gördüğünü ifade eder.

“*La yenbağî* = gerekmez” ve “*La yasluhu* = uygun değildir” sözleri ise, aralarında İbn Hamdan’ın da bulunduğu, bazı fakihlere göre kesin haram, bazılarına göre ise tenzihen mekruh anlamına gelir.²⁸²

Yine Ahmed b. Hanbel’in “*La be’sse bi-kezâ* = bunda sakınca yok”,

“*Ercû en-lâ be’sse bih* = umarım onda bir sakınca yoktur” gibi sözleri ise mübahlık ifade eder.²⁸³

Hanbelî Mezhebinde diğer İmamların tercihte yararlanmak üzere kullandıkları bazı terimler de şunlardır:

Rivâyet/ler, Ahmed b. Hanbel’e âid olduğu açık olan söz ve görüşlerdir.

Tenbih/ler, yine İbn Hanbel’in açıkça değil de, işâret yoluyla ortaya koyduğu görüşleri için kullanılır.²⁸⁴

Vecih/ evcüh, terimi, Hanbelî âlimlerinin İmam Ahmed’in sözünden aldıkları veya onun imâ ettiği ya da onun kullandığı delil, o delilin değerlendirilmesi (ta’lîl), sözünün gelişinden çıkarılmış görüş veya tahriçler anlamına gelmektedir.²⁸⁵

²⁸¹ Ferhat Koca, *İslâm Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbelî Mezhebi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002, s. 217.

²⁸² Ferhat Koca, a.g.e., s. 212.

²⁸³ Ferhat Koca, A.g.m., a.g.e., s. 212-214.

²⁸⁴ Abdulkadir İbn Bedran, *Hanbelî Mezhebi*, s. 213.

²⁸⁵ Abdulkadir İbn Bedran, *Hanbelî Mezhebi*, s. 138.

Aynı şekilde bu mezhebe ait literatür içinde yer alan; “*ale’l-esahh, es-sahîh, ez-zâhir, el-azhar, el-meşhur, el-eşher, el-ekvâ*” vb. sözler de Ahmed b. Hanbel veya onun bazı arkadaşlarının görüşlerine delalet eden ifadelerdir.²⁸⁶

3.6.3. Mukallid Müftünün Fetvâsında Öncelik

Zaruret halinde, müçtehitlerin fetvâsını nakletme dışında, mukallid Müftüye fetvâ yetkisi tanımayan Hanbelî mezhebinde, bir soru sorulduğu zaman Müftünün yapması gereken şeyler, yani izleyeceği metod şu şekilde açıklanmıştır:

1-Öncelikle Müftü, kendisine soru soran kimsenin maksadına uygun cevap vermeye çalışmalıdır. Buna göre;

a) “Müstefî” fetvâ soran, gerçekten dinin hükmünü öğrenmek istiyorsa, bu durumda Müftü ancak, kesin olarak bildiği hükmü açıklamak durumundadır.

b) Soru soran, Müftünün taklit ettiği mezhep imamının içtihat ve görüşünü öğrenmek istemişse, Müftü de onu biliyorsa, sorana o görüşü bildirir. Ancak bu durumda, mezhebe mensup imamların yazdıkları kitaplarda görüp öğrendiklerini imama nispet ederek “*İmamın görüşü şudur.*” Şeklinde cevap veremez. Çünkü mezhep imamının görüşleri, sonraki imamların görüş ve tercihlerine karışmıştır ve mezheple ilgili kaynaklardaki her görüş İmam’a ait değildir. Hatta onların birçoğu, İmamın görüşlerine aykırı da olabilir. Bazı görüşler de tahriç yoluyla elde edilmiştir. Dolayısıyla Müftü, İmam’a âit olan görüşün ne olduğunu kesin olarak bilmedikçe “*İmam’ın görüşü şudur*” diyemez.

c) Şâyet müstefî/fetvâ soran kişi, Müftüye güvendiği için bizzat onun tercih ettiği görüşü sormakta ise, Müftü bu durumda bizzat tercih ettiği ve doğruluğuna inandığı görüşle fetvâ vermesi gerekir.²⁸⁷

2-Mezhep İmamından aynı konuda farklı görüşler (kavl) veya rivâyetler nakledilmişse, ister müçtehit isterse mukallit olsun, Müftü bunlardan dilediğini alamaz. Öncelikle her iki görüşü/rivâyeti birleştirmeye çalışmalıdır. Bu mümkün olmaz da görüşlerin tarihleri biliniyorsa veya İmam önceki görüşünden döndüğünü açıklamışsa, o takdirde Müftünün, sonraki fetvâsını alması gerekir. Bu durum bilinmiyorsa; Müftü de müçtehit ise, mezhebin usûl ve kaidelerine en uygun olanı

²⁸⁶ Abdulkadir İbn Bedran, *Hanbeli Mezhebi*, s. 216.

²⁸⁷ Hayreddin Karaman, *İslâm’ın Işığında Günün Meseleleri*, II. 102, 103.

alır. Mukallit müftü ise, bu şekilde tercih yapan mezhep imamlarına dayanarak fetvâ verir.²⁸⁸

3-Tartışmalı meselelerden hangisinin daha sağlam olduğu konusu, tercih yapabilen müçtehitler arasında tartışmalı ise, bu durumda, mukallit Müftü görüş sahiplerinin özelliklerini dikkate alarak tercihte bulunur. Buna göre, sırayla çoğunluğun, sonra daha âlim olanların, sonra da daha takvalı olanların görüşlerini tercih eder. Şâyet ihtilaf eden fakihler, değişik açılardan birbirlerine üstün iseler, bu durumda da bilimsel özellik tercih sebebi olarak kullanılır. Örneğin fıkıh alanındaki bilgisi yüksek seviyede olan bir fakih, müttakî olan bir fakîhe tercih edilir.²⁸⁹

1) Mezhebe ait farklı görüşlerden hangisinin tercih edileceğine dair bir rivâyet bulamıyorsa, o takdirde dört mezhep imamının veya âlimlerin çoğunluğunun uygun bulunduğu görüşler, tercihe değer görüşler olur.²⁹⁰

2) Mukallit Müftü, nakledilerin ihtilafı görüşler arasında, İmamlara ait her hangi bir tercih bulamazsa, bu durumda fetvâ vermekten geri durur.²⁹¹

3) Müftü, yaptığı araştırmalar sonucunda, görüşler arasında tercih edecek bir nokta bulamazsa, yani tartışmalı olan görüşler eşit durumda görünürse, bu takdirde ne yapacağı konusunda ihtilaf edilmiştir.²⁹²

a) Kâdî Ebû Ya'lâ' el-Hanbelî'nin de aralarında bulunduğu bir grup Müftü, ister kendi uygulaması için olsun, ister fetvâ vermek için olsun, bunlardan dilediğini tercih edebilir, demişlerdir.

b) Bazıları Müftünün, müsteftiyi serbest (muhayyer) bırakabileceğine kani olmuşlardır.

c) Bazıları da, iki görüşten ihtiyatlı olanla fetvâ vermesi gerektiğini savunmuşlardır.²⁹³

d) İbnü'l-Kayyim ve Sıddık Hasen Han'a göre, en doğrusu ve en üstün olan görüş, ortaya çıkıncaya kadar Müftünün beklemesi ve fetvâ vermemesi gerekir; çünkü bunlardan biri yanlış olma ihtimali olabilir. Müftünün doğru olduğuna kanaat

²⁸⁸ İbn Hamdan, A.g.e., s. 39, 40, 87, 107.

²⁸⁹ Osman Şahin, a.g.e., s. 183.

²⁹⁰ Osman Şahin, a.g.e., s. 183.

²⁹¹ Osman Şahin, a.g.e., s. 183.

²⁹² İbn Hamdan, a.g.e., s. 107- 113.

²⁹³ Osman Şahin, a.g.e., s. 184.

getiremediği bir görüşle fetvâ vermesi caiz değildir. Bu durumda, soru soranı doğru ve yanlış ikilemi arasında muhayyer bırakması da caiz değildir.²⁹⁴

²⁹⁴ İbn Hamdan, *Medhal*, s. 107-113.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM MÜFTÜ FETVÂ VERME METODU VE FETVÂ SORAN

4.1. Müftü Olmanın Şartları:

Fetvâ, gerçek içtihat şartları ile birlikte başka şartları da kendinde bulunduran müçtehit tarafından verilir. Bu şartlar, fetvâ isteme (İstiftâ) vakiasını bilmek (fetvâ istenilen konuyla ilgili bilgisinin olması), isteyen (müstefti)'in durumunu ve içinde yaşadığı toplumu incelemektir. Böylece Müftü, bunların, isteyen kimse üzerindeki tesirini bilsin; Allah'ın dînini oyuncak etmesin.²⁹⁵

Bunun içindir ki, İslâm bilginleri müftülük için ağır şartlar koymuşlardır.

Ahmed b. Hanbel'den bu konuda şöyle rivâyet edilir: “Bir kimsenin kendisini fetvâ vermeye yetkili görmesi için şu beş şartı haiz olması gerekir:

- 1- İyi niyetli olmak.
- 2- İlim, hilim, vakar ve ciddiyet sahibi olmak.
- 3- Kendinden ve bilgisinden emin olmak.
- 4 - Halka kendi otoritesini kabul ettirmek.
- 6- İnsanları iyice tanımak.”²⁹⁶

İmam Ahmed'in bir Müftü için ileri sürdüğü bu şartlardan anlaşılıyor ki, Müftünün, fetvâ isteyen psikolojik durumunu göz önünde bulundurarak, halk nazarında itibar sahibi, basiretli, verdiği fetvânın sonucunu ve insanlar arasında uyandıracığı tesiri kavrayacak bir görüş sahibi olması gerekmektedir. Dolayısıyla o, vereceği fetvânın kötü bir netice doğuracağını anlarsa vermekten kaçınır; iyi bir netice doğuracağını anlarsa vermekten çekinmez. Bunun yanında müçtehit imamların istinbat, kıyas ve istihsan yolu çıkardıkları hükümleri delilleriyle birlikte bilmesi, kaynak eserleri ve fikhî terimleri yeterince bilmesi, fikhin ana konularını inceleyip, hemen her konu hakkında yeterli bilgiye sahip olması gerekir.²⁹⁷

²⁹⁵ Muhammed Ebû Zehra, *Usûl*, s. 336.

²⁹⁶ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkûn*, s.1006, Ebû Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin el-Ferrâ, *el-Udde fi usûl'ül fikh*, Dâru'l kütübü'l ilmiye, Beyrut 2002, s. 447.

²⁹⁷ Celal Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı*, IV, 288,299, Uysal Kitabevi, Konya,1990.

Fakih Ebülleyis es-Semerkandî'ye göre (373/983) âlimlerde şu vasıflar aranır:

- 1-Haşyet (Allah korkusu),
- 2-Nasihahat,
- 3-Şefkat,
- 4-Katlanmak (Sıkıntı ve belâlara),
- 5-Sabretmek,
- 6-Hilim,
- 7-Tevâzu,
- 8-İnsanların malından uzak durmak,
- 9-Kitab okumağa devam ve insanlardan ayrı durmamak,
- 10-Kapısı herkese, kuvvetliye, zayıfa açık bulunmaktır.²⁹⁸

İmam Şâfiî (r.a) den şöyle nakledilmiştir: “Allah'ın dininde ancak, Allah'ın kitabını bilen, Allah Resûlü'nün hadisine, fasih ve iyi bir şiiire vakıf olan, gerek şiiir ve gerekse lügatten, Allah'ın Kitab'ını ve Rasûlüllah'ın sünnetini anlamasına destek olacak kadar, kültürü olan kimse verebilir. Bunu vermeğe kalkışan bir kimsenin çeşitli memleketlerin dil farklarını bilmesi ve o farkları anlayabilecek bir karihaya sahip olması gerekir. Bu vasıfları hâiz olan bir kimse, helal ve haram konularında yeterli dîni bilgi verebilir. Böyle bir nitelik taşımayan kimseler, maddeten ve manen dîni bilgi vermeğe asla yetkili değildir.”²⁹⁹

4.2. Müftü'nün Vasıfları/Nitelikleri

Fetvâ vermek ancak ilimle mümkün olabilir. İlmi olmayan bir kimsenin fetvâ vermesi asla câiz değildir. Bu bakımdan müftülük gibi son derece önemi hâiz olan bir makama tayin edilecek şahısta bir takım ilmî, ahlâki vb. vasıflar aranır.

Bunun yanında, fetvâ vermek isteyen kimse Kur'ân ilimlerini, sünneti, Sahâbenin, Hz Peygamberden gelen rivâyetlerin sahihlik veya zayıflık yönünden ihtilafa düştükleri konuları bilmeleri gerekir.³⁰⁰ İslâm hukukçuları, Müftülerin bazı vasıflara sahip olması gerektiğini savunurlar.

²⁹⁸ Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fi mevzûâtı'l-ulûm*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, 1985, I. 55.

²⁹⁹ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle*, (Çev:Abdulkadir Şener ve İbrahim Çalışkan), TDV Yay., Ankara 1997, s. 275.

³⁰⁰ İbn Kayyim, a.g.e., s. 45.

Bunlar:

1-İslâm,

2-Adâlet,

3-Akıl,

4-Bülûğ,

5-İlim (Hukuk Bilgisi).

1- İslâm:

İslâm'ı öğretmek dini bir görev olduğu için, onu detaylı bir şekilde şahsın Müslüman olması gerekir. Çünkü o Allah'ın dini hakkında haber veren, onun dinini tebliğ eden ve hükümlerini ortaya çıkan olaylar üzerinde uygulayan kimsedir. Müslüman olmayan bir şahsın bunu anlatması kabul edilemez. Çünkü müslüman olmayan bir şahsın vereceği ilgi ile dini yanlış anlatması muhtemeldir.

Gazâlî (505/1111), “İslâm” şartı müfü için gereken kesin bir şart olduğunu, bu şartın da bütün âlimler tarafından icma ile belirlenmiş bir vasıf olduğunu söylemiştir.³⁰¹

2- Adalet:

Müftünün müslüman olması gerektiği gibi, adâlet vasfına da sahip olmalıdır. Yani Müftü, iffetli, namuslu olmalıdır. Salih ve dindar bir zat olmalıdır. Fasık olmamalıdır. Dîni işler cümlesinden olduğu için fasıkın da fetvâsı kabul edilmez.³⁰²

Bu şart, müçtehitin fetvâsına güvenilmesi içindir; âdil olmayan kimsenin fetvâsı kabul edilmez. Kişinin kendisi açısından ise bu problem söz konusu değildir. Bu durumda adalet, bir bakıma, içtihadın sıhhat şartı değil, fetvânın kabulünün şartı olmaktadır.³⁰³ Çünkü bir kimsenin verdiği haber, doğruluk tarafı ağır bastığı için kabul edilir. Bu zabt, anlayış ve adalet de ancak böyle gerçekleşir. Haberin doğruluk tarafının ağır basması adalet nedeniyledir. Çünkü kişi, dinen haram olduğuna inandığı şeyi yapmaktan vaz geçmeyince yalan söylemekten de vaz geçmez.³⁰⁴ Bazı

³⁰¹ Nevevî, el-Mecmû', Daru İhyâü't-türâsî'l-Arabiyye, I, 74, 1995.(tahk: Muhammed Necib Mutî)

³⁰² İbnü's-Salah, Âdâbu'l-fetvâ ve's-şurûtu'l-Müftî., s. 65, Mektebetü'l-hânicî, 1992 (Tahkik:Rıfat Fevzi); İbn Hamdan, a.g.e., s. 13.

³⁰³ Gazâlî, Mustasfâ, II, 350.

³⁰⁴ Serahsî, el-Mebsût, XVI, 96.

bilginler fesadın yaygın olduğu, adaletin olmadığı durumlarda fâsıkın maslahatın en iyisini elde etme konusunda fâsık'ın fetvâsının kabul edilebileceğini söylemişlerdir

İbn Kayyim el-Cevziyye bununla ilgili şunları söylemiştir: “Yeryüzünün her tarafına fesadlık yayıldığı bir zamanda, fâsid imam reddedilse, verdiği hükümleri, onların şهادetleri ve yönetimleri reddedilse bunun neticesinde hükümler uygulanamasa, ahlâki nizam bozulsa, hakların çoğu ihlal edilse dahi aslolan iyinin en iyisinin sözü itibar edilir. Bu durum kudretin, ihtiyârın olduğu an için geçerlidir. Ancak zaruretlerin baş gösterdiği anda ise Fâsık'ın verdiği fetvâyâ uyulur.”³⁰⁵ Şatibi ‘el-Muvafakat’ adlı eserinde bununla ilgili olarak şunları kaydeder: “Hiç dili sürçmeyen, hata yapmayan ve hiç sözü fiiline ters düşmeyen biri bulunabilir mi? Özellikle de nübüvvet nurundan uzaklaşmış olan son dönemlerde böyle birini bulmak mümkün mü? Hayır! Mutlak anlamda sözü fiiline tam uygunluk arzeden bir kimsenin, bu mertebelere getirilmeyi herkesten önce hakeden biri olduğunda en ufak bir kuşku yoktur. Ancak, öyle birinin bulunmaması halinde, makamının boş kalması ve hiçbir kimse tarafından bu görevi üstlenmenin sahih olmaması gerçekten kabul edilebilir değildir.”³⁰⁶

Müftü, Din’e ters düşmesi halinde, sahip olduğu mevkiin gereğine muhalefet etmiş, fiil, sözü yalanlamış olur. Zira insan fitratı, fiillere tâbi olmaya daha yatkındır. Dolayısıyla âlimin tam anlamıyla örnek alınabilmesi ve ya ehil olması ve verdiği fetvânın bir anlam ifade edebilmesi için mutlaka sözün fiil ile uyum içinde olması gerekmektedir.

3. Akıl-Bâliğ: Müftü olacak şahıs akıllı olmalıdır. Çünkü kalem (sorumluluk) akli olmayandan kaldırılmıştır.³⁰⁷ Hafızası da kuvvetli olmalıdır. Çünkü akıl insanda eşyanın özünü anlayan şuurlu bir varlıktır. Bir kimse bülûğ çağına geldikten sonra Müftü tayin edilebilir.³⁰⁸

³⁰⁵ İbn-i Kayyim, a.g.e., IV, 220.

³⁰⁶ Şâtibî, el-Muvâfakât, IV, 605.

³⁰⁷ Hatib el-Bağdâdî, el-Fakîh ve'l-mütefakkîh, II, 330, Dâru ibni'l- Cevzî, Riyad, 1996.

³⁰⁸ İbn-i Hamdan, Sıfatü'l-fetvâ, s. 3, el-Mektebü'l-İslâmî, 1397 (Tahkik: Muhammed el-Bânî)

Akıllı olmayan kimsenin rivâyet ettiği şey, ne şekil bakımından, ne de anlam bakımından söz olamaz. Haber bir sözdür. Sözdən kastedilen anlam açıklama olup bu, akıl olmadan gerçekleşmeyince haber verenin akıllı olması şarttır.³⁰⁹

5. İlim (Hukuk bilgisi): Müftü, dîni bilgisi yönünden iyi yetişmelidir. Müçtehit olmalıdır. Kur'ân, Sünnet, İcmâ ve Kıyası iyi bilmelidir. Usulcülere göre, Müftü olan şahıs müçtehit demektir. Yani müçtehit olmayan bir şahıs Müftü olamaz. Başka bir müçtehidin görüşü ile veren Müftüye mecazen Müftü denir. Çünkü onlar, müçtehitlerin görüşünü nakilden başka bir fonksiyonları yoktur. Bazı âlimler fetvâ verecek kişi hakkında ağır şartlar ortaya koymuşlardır. Bu insanların fetvâ verme konusunda daha ciddi olmalarını, vermeyi oyuncak hale getirmesinler diye bu şartları koymuşlardır.

Bunlardan biri de İmam Şaffî'dir (150/767). O şunları söylemiştir: Allâh'ın dini hakkında fetvâ veren kimseye, Allâh'ın kitabındaki nâsihi-mansûhu, muhkemi-müteşâbihi, te'vil- tefsiri, mekkîsini-medenîsini ve bunların ne ifade ettiğini bilmeyen kimseye fetvâ vermek helal olmaz. Bundan sonra Allâhın Rasûlü'nün hadislerini nâsihini-mensûhûnu; Kur'ân'dan öğrendiğinin benzerini sünnetten öğrenir, lugâtı bilir, Kur'ân ve Sünnet'in ihtiyaç duyduğu şeyleri öğrenir ve bunları insaf ölçüsünde kullanırsa, o zaman halk nazarında belli bir mevkiye sahib olur. Bundan sonra sezgi gücü artar; işte böyle olduktan sonra ancak din hakkında konuşabilir; helal-haram hakkında fetvâ verebilir. Eğer bu nitelikler o kimsede bulunmazsa veremez.³¹⁰

İlk zamanlardaki Müftüler üstün vasıflı âlim kişilerdi. Onlar müçtehitlik vasıflarını şahıslarında topluyorlardı. Gerçekten onlar İslâm ilimleri alanında derin bir bilgiye sahip birer şahsiyet idiler. Zeyd b. Sabit Medine'de dört halife zamanında miras hukuku (feraiz), kadâ ve Kur'ân ilimlerinin önderiydi. Muaz b. Cebel, helal ve haram hükümlerini en iyi bilen bir sahâbî idi. İbn-i Abbas 'Tercümân'ul-Kur'ân' lakabıyla meşhur idi. Hz. Ali, muhakeme usulü ve adlî idareyi en iyi bilen bir şahsiyetti. Medinede tâbiîn'den olan Said b. Müseyyeb "fakihü'l-fukahâ ve âlimu'l-

³⁰⁹ Serahsî, a.g.e, XVI, 96.

³¹⁰ Hatib el-Bağdâdî, el-Fakih ve'l-mütefakkih, s. 331-332, Dâru İbni'l-cevzi. Riyad 1996. Âdil b. Yusuf, İbn-i Kayyim, a.g.e, s, 47.

ulemâ” lakabıyla anılıyordu.³¹¹ Hz Osman ve Abdullah b. Ömer hacc ibâdetine, helal-haram konusunu çok iyi bilenlerden idiler.³¹²

Ashab fetvâ verecek ehliyet ve vasıflara sahip olduğu halde, yine de vermekten çekinirlerdi. Çünkü onların sorumluluklarının ne kadar ağır olduğunu biliyorlardı. Abdurrahman b. Ebî Leylâ (83/702), bu konuyu çok veciz bir biçimde anlatmaktadır. İbn Ebî Leylâ ben Hz. Peygamberin ashabından “yüzyirmi kişiye” yetiştim. Herhangi bir kimse onlardan birinden fetvâ istiyor fakat o fetvâ vermiyor, başkasına gönderiyordu. Neticede istediği ilk kimseye geliyordu.³¹³

Tabiînden olan Mesruk şöyle diyor: “Hz. Muhammed (s.a)’in Sahâbîleriyle sohbet ettim. Onları bil göl gibi buldum, gölün bir adamı suya kandırması, iki adamı suya kandırması, on adamı suya kandırması, yüz adamı suya kandırması olduğu gibi; yeryüzündeki bütün insanlar etrafına geldikleri takdirde onları suya kandırması da vardır. O’nun (s.a) in Sahâbîlerini kokladım sınıdım, bunların bilgilerinin altı kişide toplandığını gördüm. Bunlar: Ömer, Ali, Abdullah b. Mes'ud, Muaz b. Cebel, Ebû'd-Derdâ ve Zeyd b. Sabit'tir.³¹⁴ Bunların bilgilerinin de Ali ile Abdullah b. Mes'ud'da son bulduğunu gördüm.” Sahâbeden altı veya yedi zat ilimleri ile tanınarak bilgi konusunda birinci tabakadan sayıldılar. Onları sayanlar, bazıları hususunda ihtilaf edip, sıralarını değiştirmişlerdir. Bu zatlar şunlardır: Ömer, Ali, İbni Mes'ud, İbni Ömer, İbn-i Abbas, Zeyd bin Sâbit ve Aişe. Bunlardan İbn Mes'ud ile Zeyd'den başkası Kureyş'tendir. İbn Mes'ud ise, Huzeli kabilesindedir.³¹⁵

4.2.1. Müftünün Gözönünde Bulundurması Gereken Hususlar

İnsanları zorluğa itmenin; bütün işlerinde hayrı gerçekleştirecek, zaman ve çevre şartlarına uygun düşecek çözümleri bulma hususunda sıkıntıya yol açma ihtimalini bile bile, kaza ve fetvâda, onları zorluğa itmenin dinde hiçbir yeri yoktur. Şârî, dinini samimi bir şekilde yaşamak isteyen tüm insanlara belirli bir şahıs veya

³¹¹ Muhammed b. Alevî b. Abbas, a.g.e, 109, Fahrettin Atar, a.g.e., 124.

³¹² İbn-i Kayyim, a.g.e, s. 26.

³¹³ Cassâs, Usulü'l-fikh, II, 239, İbn-i Kayyim, a.g.e, s. 35.

³¹⁴ İbn Sa'd, et-Tabakâtu'l-Kübrâ, IV, 159, Dâru Sadr, Beyrut, ty.

³¹⁵ Ahmed Emin, Fecru'l-İslâm, s.145, İbn-i Kayyim, a.g.e., 22, Muhammed Zahid el-Kevserî, el-Fıkhu ve Usulü'l-fikh s. 283, Dâru'l-kitâbu'l-ilmîye, Beyrut, 2004. (Tahk: Muhammed Ebû Ğudde), Muhammed b. Alevî, a.g.e, 10,11.

mezheple sınırlamaksızın ilim ehline başvurmayı³¹⁶ ve onlara sormayı emretmiştir. Çünkü bütün fıkıh mezhepleri tek bir kökten gelmiştir, hepsinin kaynağı birdir. O da “Kitap” ve “Sünnet”; yani ilahî vahiydir.

Bunun içindir ki İslâm bilginleri Müftülük makamında bulunacak kişi için ağır şartlar koymuşlardır. Buna göre fetvâ ehliyetine sahip Müftü'nün bazı hususları gözönünde bulundurması gerekir. Bunları kısaca şöyle sırayabiliriz:

*1-Müftü'nün verdiği fetvâ nasslara aykırı olmamalıdır.*³¹⁷

2-Müftü, delillerini tam olarak bildiği konuda fetvâ vermeli, diğer konularda kesin bir bilgi sahibi oluncaya kadar susmalıdır. Allah ve Rasûlü'nün helal, haram, mübah, mekruh demediği bir konuda Allah ve Rasûlü'nü şahid tutarak: “İşte bu helaldir, bu haramdır, şu mubahtır, şu mekruhtur” demesi caiz değildir. Selef-i sâlih'inden birçokları şöyle demişlerdir: “Sizden biriniz Allah şunu helal, şunu haram kıldı” demekten sakınsın. Eğer böyle yaparsa Allah ona “sen yalan söyledin” ben bunu ne helal ne de haram kılmadım.”der.³¹⁸ Sahih-i Müslim'de, Bureyde b. Hasib'den şu şekilde rivâyet edilmiştir: Bir kal'a halkını muhasara eder de, senden kendilerine Allah'ın hükmünü tatbik etmeni isterlerse onlara Allah'ın hükmünü uygulama! Fakat onlara kendi hükmünü uygula! Zîrâ Allah'ın onlar hakkındaki hükmüne isabet edip etmeyeceğini bilemezsin!”³¹⁹

Meselâ; birçok imamlar, sorulan bir kısım meseleler hakkında "bilmiyorum" diye cevap vermişlerdir. İmam Mâlik, yaklaşık otuz altı soruya "bilmiyorum" sözüyle cevap vermiştir; çünkü o, bu meselelerin dayandığı delilleri o zaman incelememişti. Bununla beraber O'nun imamlık ve müçtehitlik sıfatı gitmemiştir. Yine de O, Hicret Yurdunun İmamıdır.³²⁰

Ömer b. Yezîd bunun nedenini sormuş İmam Mâlik şunları söylemiştir: "Şamlılar Şamlılara, Iraklılar Irak'lılara, Mısırlılar Mısır'lılara dönerler. Sonra ben

³¹⁶ Nahl, 4/43.

³¹⁷ İbn Kayyim, a.g.e, s.1036.

³¹⁸ Yusuf el-Kardâvî, *Fetâva muâsara*, I. 23.

³¹⁹ Kardâvî, *Fetâva muâsara*, I. 23; Müslim, *Kitâbu's siyer ve'l-Cihad*, 2.

³²⁰ Muhammed Ebû Zehra, *Usulü'l-fikh*, Dâru'l fikri'l arâbiyye, Kahire 1998, s. 348; Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, IV, 634.

belki de onlara verdiğim fetvadan rücû ederim (fakat onlar bunu öğrenemezler ve öyle gider)" Ben bunu el-Leys'e söyledim. Bunun üzerine o ağladı ve: "Mâlik, vallahi el-Leys'den daha güçlüdür" dedi ya da buna benzer birşey söyledi.³²¹

Aynı şekilde Şafî, hatta sahabiler nice meseleler hususunda kararsız kalmış cevap verememişlerdir. Öyleyse Müftü için şart olan, verdiği konuda basiret üzere olması; bildiği konuda fetvâ vermesi; bilmediğini bilmesi; bildiği ile bilmediğinin arasını ayırabilmesi; bilemediği konularda susup, bildiği konularda fetvâ vermesidir.³²² Müftü acele fetvâ vermekten son derece sakınmalıdır. Çünkü Allah Rasûlü (s.a) bundan nehyetmiş ve: "*Sizin fetvâ vermeye cüret edeniniz, cehenneme girmeye en çok cüret edeninizdir.*"³²³ Buyurmuştur. Hz. Peygamber kendi döneminde fetvâ vermekte acele edenleri şiddetle yadırgamıştı. Çünkü onlar, yaralı olan birisinin cünüp olması üzerine, yarasını dikkate almadan, kendisine gusül alması yönünde fetvâ vermişler ve ölümüne sebep olmuşlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: "*Onu öldürdüler, Allah da onların canını alsın! Madem bilmiyorlardı, o halde sorsolardı. Bilgisizliğin şifası sormaktır. Söz konusu kişinin teyemmüm yapması yeterliydi ...*"³²⁴ İşte bak, Hz. Peygamber onların fetvâsını o adamı öldürme sebebi saymış ve "*Allah da onların canını alsın*" diyerek onlara beddua etmiş! O zaman bilgisiz kişinin fetvâsı bazen öldürür, bazen de mahveder.³²⁵

İbn Mesud şöyle demiştir: "İnsanların kendisine sordukları her soruya cevap veren delidir!"³²⁶ Hz. Ebû Bekir, Allah'ın kitabında olmayan bir konuda fetvâ istendiğinde fetvâ vermeden önce çok düşünür; yanlış fetvâ vermekten son derece korkardı. Böyle durumlarda şunu söylerdi: "Allah'ın kitabında olmayan bir şeyi söylediğim zaman beni hangi semâ gölgeler, hangi yer üzerinde barındırır!"³²⁷

Bütün bunlar, fetvânın riskli bir iş olduğunu, derin bilgi ve geniş ufuk sahibi olarak o konuda ehil olmanın zorunluluğunu ve vermek için kendi nefsinin ve

³²¹ Şâtîbî, *a.g.e.*, IV. s. 635.

³²² Gazâlî, *Mustasfâ*, II. 354.

³²³ Dârimî, *Mukaddime*, 20

³²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I. 330; Ebû Davud, *Taharet*, 125.

³²⁵ Yusuf el-Kardâvî, *Fi fikh'l evleviyât*, s.53, Mektebetü vehbe, Kâhire 2005; İbn-i Teymiye, *Ref'ul menâm*, s. 40.

³²⁶ Nevevî, *El-Mecmû'* I. 40.

³²⁷ Cessâs, *Usûl*, II. s. 410.

başkalarının heva ve heveslerine uymaktan koruyan bir takvaya sahip olmak gerektiğini göstermektedir.

Bu yüzden İbn Kayyim, Allah'ın dini hususunda bilgisizce vermenin haram olduğu konusunda icma bulunduğunu nakletmiş ve bu gibi kişileri, "...*Ve Allah, hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır*"³²⁸ âyetinin kapsamına dahil etmişlerdir.³²⁹

3- *Örf ile fetvâ veren Müftü, zamanın şartlarını, o beldede yaşayan insanların durumunu, örfün hususî ve umumî olup olmadığını bilmesi gerekir.* Yani Müftünün maslahata göre fetvâ vermesi gerekir. Şâyet örfün şer'î yönünü dikkate almaz ve halkın içinde bulunduğu hallerini bilmezse; o, halkı yanlış yola sürükleyeceği gibi dinî esaslara aykırı birçok hüküm ve fetvâlar da verebilir.³³⁰

İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye (751/1350), bu konunun çok önemli olduğuna işaret ederek şöyle der: "Bu, oldukça ciddî bir konudur. Bunu idrak etmemek, Dîne göre büyük bir hatadır. Öyleki bu, bir takım zorluklar ve güç yetirilemeyecek sorumluluklar doğurabilir. Hâlbuki İslâm, dünya ve âhirette hikmete ve kulların maslahatları üzerine kurulmuş bir sistemdir. O, serâpâ adâlet, rahmet, maslahat ve hikmet kaynağıdır. Bir şey bunların aksine cereyan edecek olursa, İslâm'ın bununla asla alakası yoktur; ondan sayılamaz."³³¹ O halde Şârî'in maksadını, hükümlerin illetlerini iyi bilmek gerekir.

Bununla ilgili olarak İslâm fâkihleri "Örfde geçerli olan şey, şart kılınmış gibidir",³³² "Adet hakem kılınır."³³³ kâidesini koymuşlardır. Yani şer'î hükmü isbat için örf ve adet hakem kılınır. İster umumî, ister has olsun taraflar arasında bir anlaşmazlık çıktığı zaman, birçok meselede örfe müracaat edilir. Çünkü örf ve adet, üzerine hükmün bina edildiği bir delildir. Fukahaya göre, hâkim ve Müftünün örf ve âdeti terk ederek mezhebin zahirine göre hüküm vermeleri caiz olmaz. Örf ve adet,

³²⁸ A'raf, 7/33

³²⁹ İbn-i Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkûn*, s. 40.

³³⁰ İbn Âbidin, *Resmü'l-Müftî*, I. 129.

³³¹ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkûn*, s. 598, 599, Mustafa Ahmed Zerka, *el-Medhal*, Dımaşk 1968, II. 939; Prof. Dr. Mehmet Şener, *İslâm Hukukunda Örf*, s. 143.

³³² Ali Himmet Berki, *Açıklamalı Mecelle*, Hikmet Yay., İstanbul 1982, s. 43.

³³³ Ahmet Himmet Berki, *Mecelle*, 36, s. 22.

hakkında nass bulunmayan bir meselede delil olur. Şâyet o mesele hakkında nass varsa, nass terk edilip örfle amel edilmez. Çünkü nass her zaman örften daha kuvvetlidir.³³⁴

Malumdur ki, hükümlerin örf ve âdetle sıkı bağlantısı vardır. Söylenen söz örf çerçevesinde anlaşılır ve bir mana ifade eder. Dolısıyla sorulan soruya ve soru için kullanılan kelimeyi fetvâ isteyen, örf ve âdet dâhilinde değerlendirmesi gerekir. Müftü, müstefî'nin kullandığı kelimedenden kendisinin ve onun aynı manayı anlayıp anlamadığını bimerlidir.

Meselâ: “Ben yemin ettim, ne yapayım” diye sorana hemen “Keffaretini ver!” dememelidir. Müftü, biraz araştırınca, nasıl yemin ettin anlat bakalım, deyince fetvâ isteyen hangi manada kullandığı ortaya çıkar. Çoğunlukla yemin kelimesi talak manasına gelmektedir. Şâyet fetvâ isteyen boşama manasında kullanınca yemin kefareti işi çözmeyecek ve hüküm farklı olacaktır.³³⁵ Bu görüşün fetvâ usûlünde çok önemli bir yeri olduğunu, ancak fetvâ verenlerin bu durumu, fetvâ verirken göz ardı ettiklerini düşünüyoruz.

Bu duruma örnek olarak doğu bölgelerinde kişinin hanımını boşamak istediğinde kinayeli olarak ona; “sen artık benim anam gibisin” gibi sözler sarfetmesi yaygındır. Bu cümlenin örfî anlamda kullanımı göz ardı edilip, fıkıh kitaplarında hükümleri anlatılan “zihar” konusuna bakıldıktan sonra “sen hanımınla zihar yapmışsın” diyerek ona ziharın hükümlerini uygulamak oldukça yanlış bir netice doğuracaktır. Çünkü gerçek manası insanlar tarafından terk edilmiş, farklı bir anlamda kullanılır hale gelmiştir. Artık bu örf ve âdete göre kullanılır hale gelmiş tabî ki, hüküm de buna göre olacaktır. Oysa bu cümlenin âdeten tamamen boşama anlamında kullanıldığı dikkate alınırsa, bâin/kesin bir boşama kabul edilmeli ve onun

³³⁴İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, 598, 599, Mustafa Ahmed Zerka, *el-Medhal*, Dimaşk 1968, II. 939, Prof. Dr. Mehmet Şener, *Örf*, s. 143.

³³⁵Orhan Çeker, S.Ü.İ.Fak. Dergisi, “*İftâ ve Bir Fetvâ Defteri Örneği*” Sayı, 6, Konya 1996, s. 9

hükümleri uygulanmalıdır.³³⁶ Bu da Mecelle’de ifade edilen “*Kelâmın hakikî anlamı âdetin delâletiyle terk edilir.*”³³⁷ kâidesinden başka bir şey değildir.

İbn Abbas, kendisine soru soran bir şahsın Mısırlı olduğunu öğrenince, o kişinin memleketini dikkate alarak şöyle demiştir: Sizin memlekette “İbn Hüceyre” gibi bir âlim varken bana bir şey sormayınız.”³³⁸ İbn-i Abbas’ın bu davranışın sebebi insanların yaşadığı çevre faktörünü göz önünde bulundurmasından; yani onların yaşadıkları çevreden, yaşam biçiminden bilgileri olmadığı için, insanlara yanlış fetvâ vererek şaşırtmaktan korkmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Müftü zaman ve mekânı göz önünde bulundurmalıdır. Hz. Peygamber (s.a) “*Seferde (savaştta) hırsızın eli kesilmez*”³³⁹ buyurarak hırsızın elinin neden kesilmeyeceğini açıklamamıştır. Zeyd b. Sabit bu hadisin illetini/gerekçesini şöyle açıklamıştır: “Bu ceza uygulandığında, suçluların gayret ve öfkelerinin artmasıyla düşmana katılmalarından korkulduğu için dârü'l-harbte hadler/cezâlar uygulanmaz.” Savaştta kalkan çalan bir adam, Büsr b. Ertât’a getirildi ve: “*Rasûlullâh’ın (s.a) hadisini işitmeseydim elini keserdim*” dedi.³⁴⁰

Hz Ömer, kıtlık ve kuraklık yılında zamanın şartlarını da göz önünde bulundurarak had cezalarını uygulamamış, aynı zamanda onlardan zekât almayı geciktirmiştir. Buna binâen, Hz. Ömer, açlık ve kuraklık yılında (Âmu’r-ramâde)³⁴¹ iki önemli hüküm ihdas etmiştir.

A-Kıtlık ve kuraklık ortadan kalkıncaya kadar, deve, inek, koyun gibi büyükbaş hayvanlardan alınan vergilerin geciktirilmesi. Ebû Ubeyde, İbn-i Ebû Diyeb’den şöyle rivâyet etmiştir: Ömer, kıtlık ve kuraklık yılında zekâtı toplamayı erteledi. Ne zaman ki yağmur yağdı; insanlar kıtlıktan, kuraklıktan kurtuldu, o zaman insanlardan vergi toplamam için şu direktifi vererek beni görevlendirdi: “*Onların*

³³⁶ Mustafa Bülent Dadaş, *Mecelle’de Bulunan Hukuk-Dil İlişkisine Yönelik Külli Kaidelerin Çözümlemeleri*, (Y.L. Tezi), Şanlıurfa, 2005, s. 90, (Yayımlanmadı).

³³⁷ “*Âdetin delâletiyle manâ-yı hakikî terk olunur.*” Mecelle, Madde, 40. = Arapçası; (el-Hakikatü tüt’rakü bi-delâti’l-âdeti) Mecelle, Madde, 40; Ali Himmet Berki, *Mecelle*, s. 22; İbn-i Âbidin, *Resmü’l-Müftî*, I. 44.

³³⁸ Fahrettin Atar, *İslâm Hukuk Teşkilatı*, s. 126.

³³⁹ Ebû Dâvûd, Hudûd, 18 (19); Tirmizî, Hudûd, 20 (No: 1450).

³⁴⁰ Ebû Dâvûd, Hudûd, 18 (19); Tirmizî, Hudûd, 20 (No: 1450).İbnü’l-Kayyim, *İ’lâmu’l-muvakkûin*, 601.

³⁴¹ Âmu’r-ramâde; Hz. Ömer zamanında kıtlıktan, İnsanların ve malların helâk olduğu yıldır. Kâmus, IV, 1148.

mallarından iki yıllık zekâtlarını al! Ancak bir yıllık zekâtlarını onlara bırak, diğer bir yıllık zekâtlarını ise bana getir.” dedi.

*B-Kıtlık ve kuraklık yılında hırsızlık yapanların elinin kesilmemesi.*³⁴²

Bu, Hz. Ömer’in fikhının inceliğini, hükümlerin hikmet-i teşrîyesini ne kadar güzel idrak ettiğinin, râiyyesine/tebeasına karşı ne kadar şefkatli olduğunun bir göstergesidir. O, zekâtı insanlardan düşürmemiş, insanlara zulmetmemek, zorda bırakmamak için zekâtlarını geciktirmiştir.

Aynı şekilde Müftü, Rasûlüllâhı’nın (s.a) yaptığı gibi, muhatabın durumunu göz önünde bulundurup fetvâyı ona göre vermelidir. Rasûlüllâh’a (s.a); “Hangi amel daha güzeldir.” diye sorulduğunda sırasıyla O: “*Anne ve babana bakman... Vaktinde namaz kılınan... Allah için hacc etmen... Allâh yolunda cihad etmelidir...*” gibi cevâplar vermesi, O’nun (s.a) muhatabının durumunu gözönünde bulundurmasındandır. Çünkü birinci soranın yaşlı annesi-babasının olması; ikincisi çok yaşlı kimse olması; üçüncüsünün kadın olması, dördüncünün de genç olmasından dolayı bu cevapları vermiştir.³⁴³

Bununla ilgili olarak Taşköprîzâde, *Miftâhu’s-saâde* adlı kitabında şu ifadelere yer verir: “Müftünün izleyeceği metodlardan biri de; dînî konularda ve dine aykırı davrananlara çok fazla taviz vermemeleri, onların psikolojik ve ahlâkî düzeylerine göre tavır takınmalı. Bunun gibi, her birine ne tamamen gevşek davranma ve ne de dinden soğutacak derecede katı ve sertlik göstermemelidir. Bunlar, kişilere karşı gösterilecek zorunlu ve olumlu davranışlar yanında; kişinin psiko-sosyolojik yapısına da uygun olmalıdır.

Abdullah ibni Abbas’a: “Adam öldürenin tevbesi kabul olur mu? Diye sorduklarında: “Hayır olmaz” dedi. Bir başkası aynı soruyu sorduğunda, ona ise: ‘Evet, olur’ buyurdu. Kendisine, iki ayrı şekilde cevap vermesinin sebebini sordukları zaman, ‘Birinci soranın gözlerinden, adam öldürmeğe niyetli olduğunu

³⁴² Yusuf el-Kardâvî, *el-Medhal li dirâseti’ş-şerâti’l-İslâmiyye*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1997, s. 196-7.

³⁴³ İz b. Abdüsselâm, *Kavâidü’l ahkâm fi mesâlihi-l enâm*, el-Mektebetü-t ticâriyyeti-l kübrâ, Kâhire ty., I. 62.

anladım ve onu men ettim. Ama ikinci soranın halinden, adam öldürdüğünü ve pişman olduğunu anladım. Onun ümidini kırmayıp, böyle cevap verdim.”³⁴⁴

*4-Müftü kendisinin, doğru yolu gösteren bir kılavuz olduğunu ve vereceği fetvânın da insanları islâh etmek için bir sebep teşkil edeceğini bilmelidir. İmam Şâtıbî, bu konuda şöyle der: “Üstün bir dereceye ulaşmış olan Müftü, insanları doğruluğa ve itidale sevkeden, halka doğru yolu gösteren kimsedir. O, insanları güçlüğe düşürmez ve gevşekliğe de sürüklemey. Zira müsteftî/fetvâ soran, sıkıntı ve meşakkatle karşılaşması halinde dinden nefret eder ve soğur. Oysaki Din, insanları heva ve heveslerinin esiri olmaktan kurtarmak için gelmiştir. Nefsânî arzuların peşinden gidilmesi, kişinin hayatını çekilmez hale gelmesinin biricik sebebi olur.”*³⁴⁵

Bu yüzdendir ki, Allah ve Rasûl’ü (s.a) orta yoldan çıkan ve aşırılığa sebep olan görüşleri yermiş ve iyi karşılamamıştır. Bununla ilgili olarak şu hadisleri örnek verebiliriz:

Muâz b. Cebel (r.a), cemaatle namaz kıldırırken çok uzatmış ve bu yüzden şikâyete konu olmuştu. Bunun üzerine Rasûlullah kendisine: "Muâz! Sen fitneci misin?" diye ağır uyarıda bulunmuş ve: "İçinizde dinden nefret ettirenler var!" demişti.³⁴⁶ Rasûlullâh: "Amellerden güç yetirebileceğiniz şeyleri yapmaya çalışınız. Çünkü siz usanmadıkça Allah sevap vermekten asla usanmaz."³⁴⁷

Hiz. Peygamber'in fetvâda kolay, davette de müjdeleyici olanı tercih ederdi. Nitekim O, Ebû Musa el-Eşarî ile Muaz b. Cebel'i Yemen'e göndermiş ve onlara şöyle bir tavsiyede bulunmuştu: "*Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin nefret ettirmeyin ve uyumlu olun, muhalif olmayın.*"³⁴⁸ Enes'ten gelen rivâyette de: "*Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin*"³⁴⁹ buyurmuştur. Bu

³⁴⁴ Kardâvî, *el-Medhal*, s. 201, Nevevî, *El-Mecmû'*, I. s. 50.

³⁴⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, (th: İbrahim Ramazan), Dâru'l-mârifet, Beyrut 1994, IV. 607.

³⁴⁶ Buhârî, Edeb, 74.

³⁴⁷ Müslim, Sıyâm, 177.

³⁴⁸ Buhârî, Cihad, 164, Ahkâm, 22, Edeb, 80; Müslim, Cihad, 1.

³⁴⁹ Buhârî, Meğâzi, 60; Müslim, Cihad, 7.

bağlamda Hz. Peygamber, Sahâbîlerin “*Visal orucunu*” tutmalarına izin vermemiştir.
350

Bu yüzden âlim, bazen takvâ ve azim sahibi dindar kimselere daha ihtiyatlı görüş yönünde fetvâ vermelidir. Fakat insanların geneli için en iyisi kolay olanı tercih etmektir.³⁵¹ *Amr b. İshak*'ın da bu konu ile ilgili ve Sahâbe'nin karakterini belîğ bir ifade ile yansıtan şöyle bir sözü vardır: “*Rasûlullah'ın ashabından hayattayken gördüklerim, yetişemediklerimden daha çoktur. Ben, dini yaşamada onlar kadar kolaylaştırıcı, müsamahakâr ve mülayim davranan ve de onlar kadar az öfkelenen bir başka topluluk görmedim.*”³⁵² Demiştir. Buna benzer itidali isteyen, ifrat ve tefriti kötü gören daha pek çok örnek vardır.

5-Müftünün fetvâsı yasaklardan caydırıcı olmalıdır. Bununla ilgili olarak İbnu'l-Hümâm es-Sîvâsînî (681/1282), *Fethu'l- Kadir* isimli eserinin “*Kazâ ve Keffâret*” bölümünde şu bilgiler yer alır: “Şâyet bir kimse dişleri arasında ‘kalan eti’ yerse orucu İmam Ebû Yusuf'a (182/798) göre bozulmaz; eğer et çok ise bozulur. İmam Züfer (158/775) her iki durumda da bozulur, demiştir.³⁵³ Buna göre Müftü, orucu bozan kişinin önce fizîki konumuna bakar, fiili işleyen konumu, keffâret orucunu tutmaya uygun değilse İmam Ebû Yûsuf'a göre fetvâ verir; uygun ise İmam Züfer'e (158/775) göre fetvâ verir. Mâlikî bilginleri, Ramazanda bile orucunu bozan Sultan'nın iki ay peşpeşe oruç tutması gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü keffâretten maksad, yasaklara manî olmaktır. Sultanın bir köle âzad etmesi ve on fakiri doyurması kolaydır. Bunlarla zecr hâsıl olmaz.³⁵⁴

Buradan çıkarılan sonuç şudur: Din, insanların orta yoldan (itidâl) gitmesini sağlar. Mutlak anlamda hafifletme yoluna gitmek değildir. Aksi takdirde bundan teklifin tümünden ortadan kalkması gibi bir sonuç doğar. Zira teklif haddizatında bir yük, sıkıntı ve nefsin arzularına aykırı hareket etmektir. Din, zorlaştırma yoluna girmek de değildir. Bu sebeple Müftü fetvâ vereceği zaman, bu ve benzeri konularda çok dikkatli olmalıdır.

³⁵⁰ Buhârî, Rikâk, 18. “*Visâl orucu; Nâfile orucu peş peşe, kesintisiz tutmak.*”

³⁵¹ Kardâvî, *Fî fikh'l- evleviyât*, s. 73.

³⁵² Dârimî, Mukaddime, 18.

³⁵³ İbnu'l-Hümâm es-Sîvâsî, *Fethu'l-kadir*, Mısır (Ofset), 1319/1901, II, 258.

³⁵⁴ İbn Âbidin, *Resmü'l-Müftî*, I. 46, 130; Gazâlî, *Mustasfa*, I. 285.

6-Buna göre, İslâm hukukunu esas alarak kanun yapacak olan yasama organlarının (Hukukçuların) belirli bir mezhep ile bağımlı kalması câiz değildir. Aksine, bütünü itibariyle İslâm hukukunu temsil eden fıkıh mezheplerinin görüşleri arasında zamanın ve çevrenin şartlarına uygun olan hükmü seçmeleri gerekir. İslâm dininin engin tolerans anlayışına ve kolaylık prensibine uygun düşen tutumun bu olduğu şüphe götürmez. Zira din kolaylık demektir, zorluk demek değildir. Bir âyette; “Allah, sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.”³⁵⁵ Buyurulmuştur.³⁵⁶

Müftünün önünde ruhsat kapısı da açıktır. O, azîmete göre fetvâ verdiği zaman güçlük ve sıkıntıya sebep olacağını anlarsa, insanların durumuna göre ruhsat yönünü tercih edebilir. Allah, nasıl azimetlerinin yerine getirilmesini seviyorsa; ruhsatlarına uyulmasını da sever. Azîmetin güçlüğü yol açtığı hallerde ruhsata uyulması, Allah katında daha sevimlidir. Yukarıda da belirtildiği gibi, “Allah, kulları için kolaylık ister, zorluk istemez. Nitekim Ömer b. Abdülaziz, “Sahâbîlerin ihtilâfi beni son derecede sevindiriyor... Onlar bir görüş üzerinde birleşselerdi insanlar sıkıntıya düşerlerdi.”³⁵⁷ Demiştir. Fakat bu durumda onun şu üç şarta bağlı kalması gerekir:

a- Müftü, fetvâ soran kimsenin, başkasının delillerini öğrenince kendisinden almış olduğu fetvâdan vazgeçeceği zayıf bir delili tercih etmemelidir.

b- Seçtiği görüş, insanların yararına olmalı ve onları ne şiddete, ne de gevşekliğe sürüklemelidir.

c- Tercih ettiği görüş, iyi niyete dayanmalı, Allah'ın gazap ve rızâsı unutulmuş, en üst seviyede olan idareciyi memnun veya insanların keyfî arzularını tatmin etmek için olmamalıdır. Müftü, fetvâ vermeden önce devlet başkanlarının amaçlarını bilip onlara uygun, fakat hakka aykırı fetvâ verenlerden olmamalıdır.³⁵⁸

4.2.2 Müftü İle İlgili Hükümler

1) Müftü için erkeklik ve hürriyet şart değildir.³⁵⁹ Müftü fetvâ verirken, herhangi bir yakınlık, düşmanlık duyguları, menfaat elde etme, zararı defetme gibi düşünceler onun fetvâsına etki etmemelidir. Çünkü Müftü, din konusunda hüküm

³⁵⁵ Bakara, 2 / 185.

³⁵⁶ Gazâlî, *el-Mustasfa*, II. 387; Zekiyüddin Şa'ban, *Usûlu - fikh*, s. 419.

³⁵⁷ Şâtıbî, *el-İ'tisam*, , Reşid Rızâ, Neşri, Kâhire ty., III. 11.

³⁵⁸ Muhammed Ebû Zehra, *Usûlu'l-fikh*, Dâru'l fikri-l Arabiyye, Kahire 1997, s. 351.

³⁵⁹ Zerkeşî, *Bahru'l muhit*, Dâru's safve, Kuveyt 1992, VI. 306.

verendir. Bu duygularda şahsîdir; fetvâyâ etkisi yoktur. O, sanki râvi gibidir, şahid gibi değildir. Müftü'nin verdiği fetvâ, Kadı'nın verdiği hüküm gibi bağlayıcı değildir.³⁶⁰

2) Müstakil Müftü de olsa fâsık bir Müftünün fetvâsı kabul olmaz. Bununla beraber kendisi ile ilgili konularda fetvâ verebilir, başkasına fetvâ veremez. Ancak fasık olduğu bilinmez ise o zahir olarak adaleti bilinir, batınî adaleti bilinmez ise şahitliğinde olduğu gibi, bu durumda da fetvâsı kabul edilmez. En doğrusu ise, fetvâsının kabul edilmesidir. Çünkü batinî adaletin bilinmesi zordur, bunu da hâkimden başkası bilemez. Müsteftî, fetvâ soracağı kişi hakkında adaletli olup olmadığını araştırmalıdır.³⁶¹

3) Kadı fetvâ ehlerinden ise, Müftü gibi fetvâ verebilir. Ebû Bekir Münzir Kadı'nın hükümler konusunda fetvâ vermesini hoş görmemiştir. Ancak taharet, ibâdetler gibi konularda fetvâ verebilir demiştir. Kâdı Şurayh kendisine hapis meselesi sorulunca: Ben hüküm veririm ama fetvâ vermem demiştir.³⁶² İbn-i Salah şöyle demiştir: Ebû Hâmid el-İsferâyî'nin notlarında kâdı'nın hükümle ilgili olmayan ibâdet konularında fetvâ verebileceğini söylemiştir. Kâdı'nın hükümle ilgili konularda fetvâ verip vermeme konusunda ashabımızdan iki görüş vardır. Bazıları hüküm konusunda vermez demişlerdir. Çünkü insanlar, kâdı'nın fetvâsında kendilerine bir çıkış yolu bulabilir demişlerdir. Bazıları da kâdı fetvâ ehlerinden ise verebilir, demişlerdir.

4) Çevrede kendisinden başka fetvâ verecek Müftü yoksa, soruyu cevaplamak onun görevidir. Aynı yerde iki Müftü olup ikisinden de fetvâ istenirse ikisinden birinin fetvâ vermesi yeterlidir. Bu durumda farzı kifâye yerine gelmiş olur.³⁶³

5) Müftü, belirli bir mezhebe göre fetvâ verse, sonra verdiği fetvâ kesinlikle mezhebine aykırı olursa, fetvâsını değiştirmesi gerekir. Çünkü mezhebinin kendisi hakkındaki nassı müstakil müçtehit Müftünün üzerindeki şârinin nassı gibidir.³⁶⁴ Ebû Hanife'nin talebesi Hasen b. Ziyad bir mesele hakkında fetvâ vermiş, verdiği fetvâyı kime verdiğini bilmediğinden ücretle bir münâdi tutmuş; münâdi çarşılarda fetvâ

³⁶⁰ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-Müftî*, s. 44.

³⁶¹ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, VI. 309.

³⁶² Serahsî, *el-El-Mebsut*, XVI. 74.

³⁶³ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, Dâru'l-kütüb, Kâhire 1992, II. 305.

³⁶⁴ Nevevî, *El-Mecmû'* I, 45.

veren Hasan b. Ebi Ziyad'ın adını, hangi gün ve hangi mesele hakkında fetvâ verdiğini söyleyerek fetvâ alanların tekrar ona gitmesini ilan etmişti. Hasan b. Ziyad fetvâsında yanıldığı günden itibaren o kişi bulununcaya kadar fetvâ vermemiş; o kişi bulunup gelince yeni fetvâsını o kişiye söylemiştir.³⁶⁵

6) Müftü, her durumda fetvâ veremez. Bazan ahlâkı ve kalbi bozulabilir. Sinirlilik, açlık, susuzluk, hüznün, uykusuzluk, aşırı sevinç, rahatsız edici sıcak ve soğuk, hastalık gibi durumlarda sağlam bir yorum yapamadığından fetvâsında yanılmış olabilir. Kişi kendini iyi bildiği için her ne zaman bu durumda olur ise fetvâ vermekten uzak durmalıdır. Eğer bu durumda fetvâ verirse, fetvâsının isâbetli olup olmadığını bilemeye bilir.³⁶⁶

7) Müftü'nün yeminler ve ölçü birimleriyle ilgili fetvâ vermesi caiz değildir. Ancak kendisi o beldenin örfünü bildiği ve dilini konuştuğu takdirde yahut kavramların ne anlama geldiğini iyi bilirse; o takdirde fetvâ verebilir.³⁶⁷

8) Müftü, mezhep imamının fetvâlarından naklediyorsa, naklettiği kitaplar güvenilir kaynaklar olmalıdır.³⁶⁸

9) Müftü bir olay hakkında fetvâ verse sonra aynı olay tekrar meydana gelse ilk verdiği fetvânın delillerini (kaynaklarını) hatırlarsa ister müstakil müftü olarak, ister ise mensub olduğu mezhebe göre önceki fetvâsını aynen verebilir.³⁶⁹ Müftü, fetvâsından döndüğü takdirde fetvâ verdiği kişiye haber vermesi yerinde olur.

10) Eğer Müftü'nün verdiği fetvâ Kur'an ve Sünnete aykırı olursa fetvâsından dönmelidir. İmam Şafîî şöyle demiştir: "Eğer kitabımda Rasulüllâh'ın sözlerine aykırı bir söz bulunursa, bunları terk edip, Rasulüllah'ın sünnetine uyun."³⁷⁰

11) Şafîî mezhebine mensub bir Müftü'nün, başka bir mezhebe göre fetvâ vermesi konusu tartışmalıdır. Şöyleki:

a) Eğer Müftü içtihat ehli ise içtihadı farklı mezhebe götürürse, içtihadına göre amel eder.

b) Mukayyed bir müçtehit ise, eğer müsteffî, şafîî mezhebine mensub olsa,

³⁶⁵ İbnü's-Salah, *Edebü'l-Müftî*, s. 45.

³⁶⁶ İbnü's-Salah, *Edebü'l-Müftî*, s. 46.

³⁶⁷ Nevevî, *El-Mecmû'*, I, 46.

³⁶⁸ İbnü's-Salah, *Edebü'l-Müftî*, s. 59.

³⁶⁹ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, II. 340, Âmidî, *İhkâm*, IV. 454, 455; Zerkeşî, *Bahru'l-muhit*, VI. 302; Yusuf el-Cezîrî, *Mirâcü'l-minhâc şerhu minhâcu'l-vusul ile ilmi'l-usûl*, (thk: Câbir Feyyâz Alvânî Matbatü'l-hüseyn el- İslâmiyye, Kâhire 1993, II. 297.

³⁷⁰ İbnü's-Salah, *Edebü'l-Müftî*, s. 53.

müsteftînin mensub olduğu şafî mezhebenine göre fetvâyı söyler, daha sonra tercih ettiği görüş, diğer müçtehit imamlarından birinin görüşü ise onu mutlaka belirtmesi gerekir.³⁷¹

12) Eğer bir mesele hakkında iki görüş olsa, Müftü de şafî mezhebinden değil ise iki görüşten birini tercih eder ve onunla amel eder veya dilediği ile fetvâ verir. Şâyet verilmiş iki fetvâdan hangisinin önce veya sonra verildiğini bilir ise, zaman olarak en son verilen fetvâyâ göre verir. Çünkü ilk verilen fetvâ son verilen fetvâ ile nesh olmuştur. Şâyet İmam Şafi iki görüş hakkında delilleri bütün yönleriyle ortaya koysa fakat hangisini tercih ettiğini söylememiş ise Müftü bu takdirde Şafî'nin fetvâ usulüne uygun olanı seçer. Şâyet iki görüşü aralarında cem etme yolu var ise cem eder. Eğer Tahriç Ehli'den olup, mezhebinde müçtehid bir Müftü, bu konu hakkında bir görüş ortaya konulmamış ise, o zaman şafî mezhebinin usûlüne göre diğer mezheblerin kaidelerini aşmaksızın, ikisinden birini tercih eder. Eğer, Tahriç ehli'den değil ise, dört mezhebden herhangi birinde tahriç ehli olan birinden nakleder. Bu dört mezhebe de bulamaz ise o konuda fetvâ vermez.³⁷²

13) Müftü, âlime verdiği fetvânın kaynağını söylemesi gerekir; avama söylemesi gerekmez.³⁷³

14) Müftünün kapalı, elastikî ve muğlâk/kapalı cevablardan sakınması gerekir.
374

4.2.3. Fetvâ Vermenin Edepleri.

İlk dönem âlimleri, fetvâ vermek, Müftü olmak yolunu câiz görmemişlerdir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a): “*Sizin Cehenneme girmeğe cür’et edenleriniz, fetvâda acele edenlerinizdir. Mal, kan ve çirkin günahlarda helal ve haram demesi sebebiyle, Müftünün sırtı, halkı Cehenneme ulaştıran köprüdür.*”³⁷⁵ Buyurmuştur. Yani herbirinde çok şeye, helal iken haram, haram iken helal diyerek verir. Soran cahil, gerçekten gâfil ve bilgisiz olduğundan, onun fetvâsına güven, sözüne inanıp, amel eder ve cehenneme girer. Sanki onun sırtından geçip Cehenneme gider. Gönülden

³⁷¹ Zerkeşî, *Bahru'l-muhît*, VI. 307.

³⁷² İbn-ü's Salah, *Edebü'l-Müftî*, s. 60.

³⁷³ Nevevî, *el-Mecmû'*, I. 52.

³⁷⁴ Taşköprüzâde, *Miftâhu's-saâde*, I. 54.

³⁷⁵ Dârimî, *Mukaddime*, 4.

seve seve ve isteyerek Müftülüğü kabul etmemek sünnettir.³⁷⁶ İbn-i Uyeyne şöyle demiştir: “İnsanların en bilgini fetvâ konusunda susandır; fetvâ konusunda en çok konuşan ise insanların en cahilidir.”³⁷⁷

Fetvâ vermede hırslı olmayanlar meselelerin çoğunda fetvâ vermeye muvaffak olmuşlardır. Fetvâ vermede atılğan davrananlar ise, fetvâlarında başarıları çok az olmuş, işlerinde sıkıntı yaşamışlardır. Fetvâ makamına istemeyerek gelen, bundan da kaçış yolu bulamayan; meseleler arasında kıyas yapabilen bir kimse ise o zaman Allah'ın yardımı ona çok olur; bu takdirde onun fetvâsı ve cevabı çoğu zaman isâbetli olur. Bununla ilgili olarak Allah Rasûl'ü (s.a) Abdurrahman b. Semûre'ye şöyle demişti: “Ey Abdurrahman! Emirlik arzulama! İstekli olmandan dolayı bu emirlik sana verilir ise, sen onu tek başına üstlenmiş olursun (sana işlerinde yardım eden bulamazsın). Şâyet bu emirlik istemeksizin verilir ise, sana yardım edilir.”³⁷⁸

Fetvâ Verirken Uyulması Gereken Bazı Prensipler:

1-Müftü, soruyu cevaplarırken kapalı bir nokta kalmayacak şekilde cevaplamalıdır. Fetvâyı kendi dili ile açıklamalı; eğer müsteffînin dilini bilmiyor ise, tercüman yoluyla açıklamalı ki, bu onun için en güzel bir yoldur.³⁷⁹ İnsanların konuştukları dille konuşmalı, kullanılmayan, zor kelime ve terimlerden sakınmalı; kolay ve akıcı bir üslup kullanılmalı.³⁸⁰

2-Sorulan konuda izah edilmesi gereken yerler var ise açıklanmalı; mutlak olarak fetvâyı vermemelidir. Eğer fetvâ isteyen Müftünün yanında ise Müftü ayrıntılı olarak soruyu yazar ve soruyu kâğıda geçirir; sonra cevabını ona verir.³⁸¹

3- Fetvâ isteyeninin söyledikleri anlaşılıyor ise Müftü, onu anlamak ve sorusunu güzel bir şekilde cevaplamak için sabırla ve dikkatle dinlemelidir.³⁸²

³⁷⁶ Taşköprizâde, *Miftâhu's saâde*, I. 52.

³⁷⁷ Hatib el-Bağdadî, *el-Fakih ve'l mütefakkih*, II, 350.

³⁷⁸ Hatib el-Bağdadî, *el-Fakih ve'l mütefakkih*, II, 350, 351; Bkz. Taşköprizâde, *Mevzûâtu'l ulûm*, I. 52.

³⁷⁹ Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 47; Hatib *el-Fakih ve'l mütefakkih*, II. 72.

³⁸⁰ Kardâvî, *Fetâva'l muâsıra*, I. 13.

³⁸¹ İbnü-s Salah, *Edebü'l-Müftû*, s. 7, Nevevî, *el-Mecmû'*, I. 48.

³⁸² İbnü-s Salah, *Edebü'l-Müftû*, 73; Nevevî, *el-Mecmû'*, I. 48.

4-Soru kâğıdında yazılan kelimeleri çok iyi düşünmelidir; çünkü problem, soru kağıdının sonunda tek bir kelime ile yazılmış olabilir; dolayısıyla bu Müftü'nün dikkatiden kaçmış olabilir.³⁸³

5-Müftü, verdiği fetvâyı, bereket olsun diye Allah Rasûlü ve Selefî Salihin'in yaptığı gibi fetvâ verme yetkisi olan ilim adamlarının huzurunda okuması, onlarla istişâre etmesi; eğer fetvâ vermeye yetkili bir ilim adamı olmaz ise talebeleri ile istişâre etmesi yerinde bir davranış olur.³⁸⁴

6-Müftü, halkın doğru anlaması, bunu okuyacak ilim erbabının doğru idrak edebilmesi için cevabı açık ve net yazmalı; yazısı ne çok ince ve ne de çok kalın olmamalı, satır aralıklarını da düzgün ayarlamalıdır.³⁸⁵

7-Müftü, fetvâsını yazarken besmele çekmeli, Allah'a hamd etmeli, Rasûlün'e salâtü selam getirmeli, "Rabbim! Gönlüme ferahlık ver, işimi bana kolaylaştır, Dilimdeki tutukluğu çöz ki sözümü anlasınlar."³⁸⁶ v.b. dualar etmeli, bitirirken de Allah'tan muvâffakiyet dilemelidir.³⁸⁷

4.2.4. Müsteftinin (Fetvâ Soran) Sıfatları, Hükümleri ve Edepleri

1- Fetvâ soran (Müsteftî), Müftünün derecesine ulaşamayan, şerî hükümler hakkında Müftü'ye soru soran, sorduğu kimseyi taklid eden kimsedir. O, soru sorduğu Müftü'nin görüşüne hatalı da olsa Müftü'nin verdiği fetvâ ile amel etmesi caizdir. Fetvâ soran, karşılaştığı olayların hükmünü sorup öğrenmesi vaciptir.³⁸⁸

2- Fetvâ soran (Müsteftî), sorusunu bir ihtiyaca bağlı olarak iyi niyetli olarak sormalıdır. Zaten herhangi bir dinî veya hukukî mesele hakkında soru sormanın gayesi, o konuda bilgi edinip, o konudaki görevini layıkıyla yerine getirmeye çalışmalıdır. Böyle bir amaç olmaksızın; yani başkasının ilmini denemek, bilgisizliğini ortaya çıkarmak, elde edilecek bilgiyi art niyetle kullanmak, gereksiz

³⁸³ İbnü-s Salah, *Edebü'l-Müftî*, s. 74.

³⁸⁴ İbnü-s Salah, *Edebü'l-Müftî*, 74.

³⁸⁵ Nevevî, *El-Mecmû'*, I. 48.

³⁸⁶ Tâ-hâ, 20 / 26, 27, 28.

³⁸⁷ İbnü's Salah, *Edebü'l-Müftî*, s. 76; Nevevî, *El-Mecmû'*, I.49; Bkz, Hatib el-Bağdâdî, *el-Fakih ve'l mütefakkih*, II. 263.

³⁸⁸ İbnü's Salah, *Edebü'l-Müftî*, s. 85.

tartışmalarda bulunmak düşüncesiyle soru sorup fetvâ istemek erdemli bir davranış değildir. Böyle meşrû bir maksada dayanmayan sorular, soranlar hakkında manevi bir sorumluluk gerektirir.³⁸⁹

3-Fetvâ isteyen, müftülük vasıflarını taşıyan bir Müftüden fetvâ istemelidir.³⁹⁰ Fetvâ isteyen ancak adâlet ve ilim sahibi kimseden fetvâ istemesi caizdir. Müftünün adaletli olduğu bilinir ama içtihat ehli olup olmadığı bilinmese, tercih edilen görüşe göre o Müftüye fetvâ sorulmaz. Çünkü fetvâ soranın Müftünün içtihat ehli olduğunu bilmesi fetvânın kabul şartındandır.³⁹¹

Fetvâ isteyen bir olayla karşılaşsa ve bu olayın hükmünü öğrenmek istese, yaşadığı beldede bir Müftü varsa ona gidip olayın hükmünü öğrenmesi vacip olur. Şâyet o beldede birden fazla Müftü var ise onlardan herhangi birinden fetvâ isteyebilir. Fetvâ isteyen kişi, daha sonra Müftülerden en takvâli, en dindar ve en bilgili olanının fetvâsı tercih eder ve onun fetvâsını uygular.³⁹²

4-Fetvâ soran kimse, Müftü'ye soru sorarken saygı göstermelidir.³⁹³

5-İnsanlar arasında çok iyi tanınan, fetvâ vermeye ehil olan, kendini ilme vermiş her ilim adamından fetvâ sorabilir. Müsteffî toplumdan her hangi birini görüşünü itibar etmez. Çünkü insanlara Müftü hakkında doğru olmayan bilgiler de gelebilir.³⁹⁴ Müsteffî, fetvâ veren Müftünün çok olması durumunda en bilgili, en müttakî ve en güvenilir olana tâbî olmalıdır.³⁹⁵

6-İki Müftünün görüşünde ihtilaf var ise fetvânın daha ağır olanı alır; çünkü hak daha ağırdır. Bunu da yapmaz ise, başka bir Müftüye sorup onun görüşüyle amel edebilir.³⁹⁶

7-Fetvâ soran, Müftüye şüpheye düştüğü konu ile ilgili bir soru sorsa, Müftünün verdiği fetvâ onu bağlar.

³⁸⁹ Bilmen, *Kamus*, I. 251.

³⁹⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, I. 54.

³⁹¹ el-Hudarî, *Tarihu't teşri*, s. 471.

³⁹² Âmidî, *İhkâm*, IV. 457; Zerkeşi, *Bahru'l muhit*, VI. 311.

³⁹³ İbnü's Salah, *Edebü'l-Müftî*, s. 91; İbn-i Hamdan, *Edebü'l-Müftî*, 307.

³⁹⁴ İbnü's Salah, *Edebü'l-Müftî*, 86.

³⁹⁵ Nevevî, *el-Mecmû'*, I. 55; İbnü's Salah, *Edebü'l-Müftî*, s. 87.

³⁹⁶ İbnü's Salah, *Edebü'l-Müftî*, 89.

8-Müsteffî, kalbi tatmin olması için dilerse hükmün delilini Müftüden isteyebilir. O takdirde âlim delilini göstermesi gerekir.³⁹⁷

4.2.5. Fetvânın Bağlayıcılığı

Her Müftü fetvâsında hürdür. Bir problemin çözümü için dilediği şekilde şahsî görüşüyle fetvâ verme imkânına sahiptir. Zaten içtihat ederek fetvâ verme işi Hz. Peygamber (s.a) tarafından övülmüş bir metoddur. Resulüllah'ın sorusuna Muaz'ın; “Kur'ân ve Sünnetten sonra rey ve içtihadımla hüküm veririm” şeklinde verdiği cevaba Hz. Peygamber çok memnun olmuştur³⁹⁸ Resûlullah'ın Amr b. As ve Ukbe b. Âmir'e içtihad hakkında bilgi verirken; “Eğer içtihat eder ve içtihadınızda isabet ederseniz, Allah size iki mükâfaat verir; eğer içtihat eder de yanılırsanız içtihat ettiğiniz için bir sevap alırsınız”³⁹⁹ demişti.

Hz. Peygamber ilâhi vahiyle hüküm veriyor, kendisine getirilen bir davada, o davanın çözümü için herhangi bir vahiy gelmemişse kendi fetvâsıyla hükmediyordu.⁴⁰⁰

Müftü olan Sahâbîler halifelerin işinde daima yardımcı, onların yanında halkın müşküllerini çözücü, fetvâlar verirlerdi. Sahâbenin verdiği fetvâlar, hâkimin verdiği hükümler gibi bir resmiyet taşımazdı. Fetvâlar hâkimin hükmünden daha kapsamlı idi. Fetvâ almak için halk istediği hukukçu Sahâbeye gitmekte serbestti. Fetvâ veren, hukukî faaliyette bulunan Sahâbeden bazısı, diğer bazı sahâbîden zaman zaman fetvâ istemiştir. Zira hukukun bazı konularında özel ihtisası olan Sahâbe mevcuttu. Bu cümleden olarak; Ali b. Ebî Tâlib, Ubey b. Ka'b ve Ebû Musa el-Eş'arî gibi sahâbîler birbirinden fetvâ sormuşlardır.⁴⁰¹

Müftü olan Sahâbîler, re'ye başvurup onunla hareket ettiklerinde, hiçbir zaman Allah'ın hükmüne ulaştırıcı yollardan ayrılmazlardı. Hepsi de şöyle derdi; “*Şu görüşüm doğru ise o, Allah'dandır; hatalıysa bendendir, Allah ve Rasûlü hatadan*

³⁹⁷ Zerkeşî, *Bahru'l-muhit*, VI. 310.

³⁹⁸ Ebû Dâvûd, Akdiye, 11 ; Tirmizî, Ahkâm, 3 ; Nesâî, Kudât, 11.

³⁹⁹ İbn Hanbel, II. 187; V. 205.

⁴⁰⁰ Abdülğani Abdulhâlik, *Sünnet ve Dindeki Yeri*, (çev: Mehmet Erdoğan), İstanbul 1992, s. 153.

⁴⁰¹ İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkûn*, s. 5; M. Y. Musa, *el-Muhâdarât*, s. 35.

beridir.” Bu söz, Ebû Bekir, Ömer, Abdullah b. Mes’ud gibi Müftü Sahâbîlerin birçoğundan rivâyet edilmiştir. Hatta Hz. Ömer’in kâtibi; “*Şu Allah’ın, şu da Ömer’in görüşüdür.*” şeklinde yazmak istedi. Halife Ömer hemen buna müdahale etti ve: “*Ne kötü söyledin, şu şekilde yaz; Ömer’in görüşü olan şey doğruysa Allah’tandır; hatalıysa Ömer’denir*” dedi.⁴⁰²

Ashab-ı Kiram Kur’ân ve sünnette olmayan zannî konularda kesin hüküm vermezlerdi. Hz. Ebû Bekir “*Kelâle*” konusunda fetvâ verirken; “*Doğruysa Allah’tandır; yanlışsa benden ve şeytandandır.*” demiştir.⁴⁰³

Abdullah b. Abbas, Zeyd b. Sabit’e Allah’ın Kitabında, “*sülüs-ü mâ yebkâ (kalanın üçte biri)*” diye bir miras payı var mı? diye sorduğu zaman Zeyd b Sabit: “*Ben görüşümle hükmederim, sen de görüşünle hükmedersin*” demişti. Hz. Ömer’den rivâyet edildiğine göre; daha önce kendisine dini bir mesele hakkında soru soran adama, daha sonra rastladığında ne yaptın? diye sorunca adam: “Hz. Ali ve Hz. Zeyd b. Sabit bana şöyle cevap verdiler.” diye cevap verir. Bunun üzerine Hz. Ömer ona: diyor ki: “*Eğer sorduğun mesele hakkında Allah’ın Kitabında veya Hz. Peygamberin sünnetinde açık bir hüküm bulmuş olsaydım, seni ona döndürürdüm. Fakat ben yine re’yime göre verdim. Çünkü re’y müsterektir.*” Demiştir.

Hz. Ömer, “*Herkes içtihad edebilir, içtihad etme yetkisine sahiptir. Kimse kimseyi içtihad etmekten men edemez, herkesin verdiği içtihada saygı duyulur. O halde Hz Ali ve Zeydin verdiği hükmü bozamaz*” demiştir. Görüldüğü gibi Hz. Ömer bu iki zatın verdiği fetvâyı, geçersiz saymamıştır.⁴⁰⁴ Başkası açısından ise, müçtehitin verdiği sonuç bağlayıcı bir hüccet değildir, hiç kimsenin ona uyması ve görüşü ile amel etmesi zorunlu değildir. Çünkü müçtehidin verdiği sonuç, zann-ı galibe dayanmaktadır, hatalı olma ihtimali vardır. Hata ihtimaline açık olan şey ile amel etmek vacip değildir. Binaenaleyh bu hüküm, hangi asırda olursa olsun içtihat

⁴⁰² Abdülkerim Zeydan, *el-Medhal li- dirâseti’ş-şerîati’l-İslâmiyye*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2006, s. 120; İbnu’l-Kayyim, *İ’lâmu’l-muvakkûn*, s. 40; Gazâlî, *el-Mustasfa*, II. 375; Ebû Bekir Cessâs, *Usulu’l-Cessâs (el fusul fi’l-usul)*, (thr. Muhammed Tâmir), Dâru’l-kütübü’l ilmiye, Beyrut 2000, II. 409; Muhammed Ali es-Sâyis, *Neş’etü’l-fikhi’l- icthâdiyyi ve etvârihi*, Mecmeu’l-buhusi’l-İslâmiyye, Mısır 1970, s. 40.

⁴⁰³ Zeylâî, *Nasbu’r-râye*, IV. 63.

⁴⁰⁴ el-Hudârî, *Tarihü’t-teşrî’l-İslâmî*, s. 75, Abulvahhab Hallaf, *Masâdiru’t-teşrî’l-İslâmiyyi fîmâ lâ nassa fihi*, Daru’l-Kalem, Kuveyt, 1982, s. 12; Muhammed Ali es-Sayis, *Neşetü’l-fikh*, s. 42.

ehliyetini hâiz olan herkesin, hatta daha önce o hükmü vermiş olan müçtehidin içtihadına açıktır.⁴⁰⁵

Dede ve kardeşin mirasçılığı, avliye meselesi, haram meselesi ve gerek miras gerekse bunun dışında ihtilaf konusu olan diğer konularda farklı görüş sahiplerine tepki gösterilmeyeceği konusunda Sahâbenin ittifakı vardır. Sahâbe, birbirleriyle istişâre ediyor, sonra ihtilaf ederek dağılıyorlar, birbirlerine itiraz etmiyorlar, birbirlerini, halka fetvâ vermekten men etmedikleri gibi, halkı da onları taklid etmekten men etmiyorlardı. Yine, birbirlerinin, kendi içtihadına göre hüküm vermesine karışmıyorlardı. Bu husus, kuşku götürmez biçimde tevatürle sabittir. Hâlbuki Sahâbe, diğer yandan, haricileri, zekât vermekten kaçınanları, Kureyş dışından devlet başkanı (imam) atayanları ya da iki devlet başkanını aynı anda atayanları sert bir biçimde eleştiriyorlardı. Hattâ birisi, namazın, orucun vacipliğini; zina ve hırsızlığın haramlığını inkâr edecek olsaydı, bu noktada da, aşırı duyarlık gösterip, şiddetle karşı çıkar ve bunun günah olduğunu söylerlerdi; çünkü bu konularda kesin deliller vardır. İşte içtihadı konular da şâyet böyle olmuş olsaydı, Sahâbe bu konularda da duyarlık göstererek buna karşı çıkar ve günahlığını belirtirdi.⁴⁰⁶

Sahâbe devrinde ve onlardan sonraki devirlerde mukallidler belirli bir bilgin veya mezheple sınırlı olmaksızın rastladıkları bilginlere soragelmişlerdir. Bu durum, Öylesine yayılmış ve tekerrür etmiştir ki, -hiçbir devirde bilginlerin itirazı ile de karşılaşmadığından-müçtehit olmayan kişi için belirli bir imamı takild etmenin ve karşılaştığı bütün meselelerde hep aynı mezhebe uymanın vacip olmadığı hususunda âdetâ icmâ oluşmuştur. Şuna da dikkat etmek gerekir ki, müçtehitlerin amelî hükümlerdeki görüş ayrılıkları, Yüce Allah'ın kullarına rahmetinin eseridir; bu, Allah'ın onlara sağladığı bir genişliktir. Müçtehit olmayan kişinin belirli bir imam veya mezhebin görüşü ile amel etmeye mecbur kılınması, cezalandırma ve sıkıntıya itme anlamı taşır.⁴⁰⁷

Bu yüzdendir ki, İmam Mâlik, “*Muvatta*” isimli eserini beğenen Abbasî Halifelerinden Ebû Cafer veya Reşîd, bu eseri şehirlere dağıtma, kılıç zoru ile bile olsa, herkesi onu uygulamaya ve ona aykırı tavırları terketmeye zorlama teklifini

⁴⁰⁵ Zekiyyüddîn Şa'aban, *Usulü'l-fikh*, s. 418.

⁴⁰⁶ Gazâlî, a.g.e., II. 363, Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, Beyrut, 1322; Cassâs, *Usulü'l-Cassâs*, II. 387.

⁴⁰⁷ Zekiyyüddîn Şa'aban, *Usûl*, s. 423.

kabul etmemiş, şöyle diyerek onu bu işten alıkoymuştur: “*Ey Mü'minlerin Emîri! Bunu yapma! Zira Sahâbe değişik yerlere dağılmışlardır. Onlar benim delîl olarak dayandığım Hicaz hadislerinden başka hadisler rivâyet etmişler, insanlar da bunları uygulamaya koymuşlardır. Onları kendi bilginleri vasıtasıyla ulaşan hadislere göre yaptıkları uygulama ile başbaşa bırak. Şüphesiz Allah bu ümmetin furû hükümlerdeki ihtilâfını rahmet saymıştır.*”⁴⁰⁸

Hz. Ömer, Kâdî Şureyh, Ebû Musa el-Eşârî ve Habis b. Sa'd et-Tâî'ye gönderdiği direktifte içtihat hususuna temas ederek, onun meşrû ve mekbul bir hüküm ve mesned olduğunu belirtmişler ve bu hususta onları serbest bırakmışlardır. Bu serbestlik sebebiyledir ki, içtihatlarında değişme dahi bahis konusu olmuştur. Hz. Ömer, aynı hadisede iki ayrı içtihatla bulunmuştur. Kendisine önceki yıl aynı hadisede değişik bir hüküm verdiğini hatırlatan kimselere, Hz. Ömer: “*O geçen sene vermiş olduğumuz bir hüküm ve içtihatdı, bu ise ondan daha değişik bir ortamda verilmiş bir hüküm ve yapılmış bir içtihadıdır*” demiştir.⁴⁰⁹

4.3. Fetvânın Değişmesi

İslâm Hukukunda zamana bağlı olarak değişen sebep (illet) ve durumların içtihadı açık şer'î hükümlerin çoğunda etkisi çöktür. Bu hükümler adâletin ikâme edilmesi, maslahatların elde edilmesi, mefsedetlerin ortadan kaldırılmasına yönelik ortaya konulmuş düzenlemelerdir. Nice hükümler vardır ki, belirli bir zamanda bir durum için şifa olmuş, bir veya birkaç nesil sonra ondan elde edilen maksatlar durumların, sebeplerin (illet) ve ahlâkın değişmesiyle elde edilemez hale gelmiştir. Bundan dolayı Mütetâhîrûn âlimler, “*Ezmanın teğayyuru ile ahkâmın teğayyürü inkâr edilemez*”⁴¹⁰ kuralına göre, önceki İmamların vermiş oldukları fetvâların aksi yönünde fetvâ vermişlerdir.⁴¹¹

İbn Haldûn şöyle derken ne kadar haklıdır: “Cihanın ve milletlerin hal, âdet ve mezhepleri tek çizgi üzerinde ve sabit bir yoldan devam edip gitmez. Bunlar zaman

⁴⁰⁸ İbn-i Âbidin, *Reddu'l muhtâr*, I. 47; M.Y. Musa, *Muhâdarat*; s. 35 ?.

⁴⁰⁹ Prof. Dr. Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, s. 110.

⁴¹⁰ Mecelle, Madde, 39.

⁴¹¹ İbn Âbidin, *Resmü'l-Müftî*, II. 128; Mustafa Ahmed Zerkâ, *el-Medhal fikhî'l-âmm*, Dimaşk 1968, I. 924.

içinde bir halden diğerine değişip dururlar... Allah'ın kulları üzerinde, öteden beri kanunu budur.”⁴¹²

Mustafa Ahmed ez-Zerka'ya göre ise, “Ahkâmın değişmesinden maksat, Şâri'in gayesine ulaştırarak vesile ve yolların değişmesidir, bundan başka bir şey değildir.” M. Abdusselam Medkur ise, sahasını da belirleyerek bir tarif yapmaktadır: Ona göre değişme (tebdil) den maksat: “Taabbudî ve miktarlarla ilgili olmayan bir hükümden, ortaya çıkan maslahatı gerçekleştirecek başka bir hükme intikal etmek” demektir. Nizamuddin Abdulhamid ise, muhtemelen değişme ile eş tuttuğu gelişmeyi (tatavvur) tarif ederken şöyle demiştir: “Hakkında nass bulunmayan olayların zaman ve mekânın değişmesi ile farklı hükümlere vurulmasıdır.” Başka bir ifade ile “Bu tür olayların, kendilerine ait olan hükümleri, daha öncekilerden farklı olan yenileri ile değiştirmeyi kabullenmelerine”⁴¹³ denir.

Verilen fetvâ ve hükümlerin kişiye, çevreye, maslahata v.b. şekillere bağlı olarak değişmesi, Hz. Peygamber (s.a) döneminde başlamıştır. Hz. Peygamber Sahâbîlerin yaptığı herhangi bir şeyden dolayı bazılarında razı olmuş, bazılarında olmamış; mescide bevl eden bedevî adama gösterdiği musamahayı, şehirde yaşayanlara göstermemiştir.⁴¹⁴

Bu davranışı, Onun (s.a.), muhatabının durumunu gözeterek nasıl davranılması gerektiği gösteren en güzel bir örnektir. Çünkü bu bedevî, mescidin Allah'ın evi ve ibâdet yeri olduğunu, bundan dolayı da içine bevl edilmeyeceğini bilmiyordu. Buna binâen Hz. Peygamber, birşey bilmeyen insanlara nasıl davranılacağını Sahâbîlere öğretmiş, bedevîyi de bu yolla terbiye etmiştir.

Sahâbîlerin yönetimde bulunmaları, Hz. Peygamberin yönetici vasfını ve bu vasfiyle ortaya koyduğu birçok tasarufunu (fetvâ, kazâ, imâmet vb.) daha sağlıklı bir şekilde anlamalarına imkan vermiş, dolayısıyla bu konuda onlar da, şartlara ve ihtiyaçlara göre daha serbest hareket edebilmişlerdir. Hükümün kendisinden beklenen

⁴¹² Prof. Dr. Hayreddin Karaman, “Yeni Gelişmeler Karşısında İslâm Hukuku” İz Yayınları (Bkz. Hükümlerin teşrî, sebep ve hikmetini bilmek).

⁴¹³ Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, MÜİF Yay., İstanbul 2000, s. 88,

⁴¹⁴ Buhârî, Vudu', 57, 58, Edeb, 35, Ebû Dâvud, Tahâret, 136; Darimî, Vudu', 62; Muvatta, Taharet, 111.

mashalatı tam olarak gerçekleştirememesi halinde nassın uygulama şeklini değiştirmiş, ona ya yeni bir şekil vermişler ya da bazı ilavelerde bulunmuşlardır.

Sahâbe-i Kirâm, meselelere gâyet geniş bir perspektiften yaklaşmışlar, genel prensiplerle hareket etmişler ve daima geniş düşünmüşlerdir. “Özellikle ilk halifeler, bilhassa Hz. Ömer (r.a), Kur’ân’ın da, Hz. Peygamberin de neyi, niçin, nasıl gerçekleştirmek istediğinin şuûruna varmışlar, oradan da İslâmî bir dünya görüşüne ulaşmışlardı. Hiç şüphe yok ki onları böyle bir dünya görüşüne sahip kılan da, Hz. Peygamberin onlara verdiği eğitim idi. Hz. Peygamber onları sadece kendisini adım adım izleyen, ama bunu bilinçsizce ve şekilci bir zihniyetle yapan fertler olarak değil, gerek Kur’ân’ın öğretilerinden, gerek kendisinin sünnet (model)’inden ilham alarak bir dünya görüşüne ulaşan kimseler olarak yetiştirmiştir.” Özellikle, Hz. Ömer’in Hz. Peygamberin sünnetinin şeklinden ziyade, ruhuna sadık kalarak karşılaşılan yeni meselelere getirdiği çözümlerdeki isabeti de, sahip olduğu bu dünya görüşünün bir ürünüdür.⁴¹⁵

Bilindiğine göre, Sahâbenin fetvâlarında içki içenler için uygulanan had cezası farklı olmuştur. Hz. Ebû Bekir dönemindeki uygulama da Hz. Peygamber döneminden farklıdır. Hz. Ömer döneminde de, Hz. Ebû Bekir döneminden farklıdır. Bir takım insanlar, içki konusunda ısrar ettikleri zaman, Hz. Ömer de ceza konusunda ısrar etmiş ve cezayı uygulamıştır. O’nun bundaki amacı, insanların harama yaklaşmalarına engel olmaktır. Bu, Halife Ömer b. Abdülaziz’in de benimsediği bir uygulamadır. Suçlar arttıkça, buna paralel olarak cezalar da artar.⁴¹⁶

Allah Rasûlü zamanında belirli bir had cezası belirlenmemiş, zecr yani meşrû bir şekilde zorlama, ta’zir şeklinde olmuştur. Buhârî, Utbe b. Hâris’ten şöyle rivâyet etmiştir. “Hz. Peygamber’e İbn Nuaymân sarhoş olarak getirilmiş, onun hali Rasûlüllah’ı üzümüştü. Hz. Peygamber evde olanlara pabucla ve hurma dallarıyla ona vurulmasını emretti. Ben de ona vuranlardandım.”⁴¹⁷

⁴¹⁵ Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yay., Ankara 2000, s. 464.

⁴¹⁶ Yusuf el-Kardâvî, *el-Medhal*, s. 75; Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul 2000, MÜİF. Yay., s. 179,

⁴¹⁷ Buhârî, Hudûd, 4, 5; Müslim, Hudûd, 36; Ebû Dâvud, Hudûd, 35; İbn-i Mâce, Hudûd, 16. Yusuf el-Kardâvî, *el-Medhal*, s. 187.

Abdurrazzâk Musannif'inde Ma'mer ve İbn-i Cüreyc'den şöyle rivâyet etmiştir. "İbn-i Şihâb'a, Rasûlüllâh zamanında içki içenler hakkında had cezasının kaç celde olduğu soruldu. Rasûlüllâh (s.a) içki içenler için, herhangi bir had/ceza belirlemedi. Yanında olanlara "Bırakın" deyinceye kadar elleriyle ve pabuclarıyla vurmalarını emrederdi.⁴¹⁸

Hz. Ebû Bekir zamanında içki cezası "kırk kırbaç" olarak belirlenmiş ve ömrünün sonuna kadar uygulanmıştır. Hz. Ömer zamanında içki içenler çoğalmıştı. Bir defasında Halid b. Velid (21/641) Hz. Ömer'e bir mektup yazarak: "İnsanlar içkiye düştüler, had ve cezayı küçümsemeye başladılar. Hz. Peygamber'in (s.a.) ashabı yanında durumu onlara arzet." demişti. Hz. Ömer de yanında bulunan ilk muhacirlere durumu açtı ve gereğini sordu. Onlar da içki içenlere "seksen sopa" vurulmasını kararlaştırdılar.⁴¹⁹

Sonraki âlimlerden, aralarında yakın bir zaman dilimi olmasına rağmen, çağ ve zamanın değişmesi sebebiyle, onlar, pek çok içtihat ve fetvâlarını değiştirmiştir. Hatta âlimlerin bizzat kendileri, yaşlanma, olgunluk, zaman ve diğer faktörler ebebiyle görüşlerinin pek çoğunu değiştirmişlerdir. Hatta İmam Şafii'nin, Mısır'a yerleşmeden önce "kadim" diye, Mısır'a yerleştikten sonra da "cedid" diye bilenen iki ayrı mezhebi olmuştur. Bunun sebebi, Mısır'a gittikten sonra daha önce duymadıklarını duymuş ve görmediklerini görmüş olmasıdır. İmam Ahmed' den de bir meselede birbirine zıt pek çok görüş nakledilmiştir. Bunun sebebi de, onun verdiği fetvâların şartlara ve durumlara göre değişiklik arz etmesidir.⁴²⁰

Onlar nassın olmadığı durumlarda verdiği fetvâlarda birbirlerini tekfir etmemiş ve birbirlerine mani olmamışlardı. Çünkü onlar, kendi görüşlerini, Allah'ın murad ettiği hükmün, sadece kendi görüşlerinin olduğunu düşünmüyorlardı. Onların her birinin kendine göre birbirine benzeyen metodları vardı. Fetvâ gerektiren olaylarda

⁴¹⁸ Yusuf el-Kardâvî, *el-Medhal*, s. 189.

⁴¹⁹ Ebû Davud, Hudûd, 36; Mehmet Erdoğan, *Ahkâmın Değişmesi*, s. 178.

⁴²⁰ Yusuf el-Kardâvî, *Fi fikhî'l evleviyât*, s. 61-2.

birbirlerine musamahalı davranıyor; her müçtehit Müftü kendi içtihatının gereğini yapıyordu.⁴²¹

Ömer b. Hattab bir olayın hükmünü verir. Sonra olay hakkındaki içtihatı değiştirir, ama ilk verdiği hükmü bozmazdı. Bunun gibi olan bir olay hakkında ikinci içtihatın sonucu olan hüküme göre hükmetmiş ve şöyle demiştir. O, verdiğimiz hükme uygundu, bu da vereceğimiz hükme uygundur! Hz. Ebû Bekir birçok meselelerde hükümler vermiş ve sonra Hz. Ömer onlarda ona muhalefet etmiş, ama onun hükmünü bozmamıştır.⁴²² İşte Hz. Ömer, Ebû Musa'l- Eş'arî'yi kadı/hâkim tayin ederken ona söylediği söz buna göre anlaşılmalıdır. Bugün verdiği hükmü onu tekrar gözden geçirip doğrusunu bulduğun takdirde, Hakka dönmekten seni alıkoymasın. Hakka yönelmek haksızlıkta ısrardan daha iyidir."⁴²³

Kadı Şüreyh, Ömer ve Ali (ra) dönemlerinde yargıçtı. O kendi görüşüyle hükmeder, doğru bildiği konularda, Ömer ve Ali (ra)'nin görüşlerine başvurmazdı. O bir hüküm verdikten sonra verdiği hükmün yanlış olduğu kanaatine varırsa ondan dönerdi. Ömer ve Ali (r.a.) onun içtihat etmesini caiz görmüşlerdi. Ali (r.a.) ona "Ey kul, sen de bildiğini söyle, sen düşünmüyor musun" derdi. İbn Abbas (r.a.) da çocuğun boğazlanması konusunda (tâbiînden olan) Mesruk (ra.)'un görüşüne dönmüştür.⁴²⁴

Şam, Irak ve diğer memleketler fethedilince Hz. Ömer buralara kitap ve sünneti öğretmek üzere öğrtmenler göndermişti. Bu arada Irak'a 'Abdullah b. Mes'ud da gitmişti. İbn Mes'ud o sırada Irak'ta bulunan ashabın en önde geleni idi. Bununla beraber her Medine'ye gelişinde buradaki âlimlere verdiği fetvalardan bahseder ve fikirlerini alırdı. Bazen bunların verdiği bilgilerle fetfalarından döndüğü olurdu.

Nitekim hanımların anneleri (kayınvalideler) ile ilgili fetvâsından bu şekilde dönmüştür. İbn Mes'ud, üvey kıza ait olan şartı anaya da şamil zannetmişti.

⁴²¹ Cassâs, *Usûl*, II. 287.

⁴²² Yusuf el-Kardâvî, *el-Medhal*, s. 189; Abdülvahhap Hallâf, *İlmu Usul-ü fikh*, Kahire 1947, s. 180.

⁴²³ Serahsî, *el-El-Mebcut*, XVI, el-Kardâvî, *Fetâvâ Muâsarâ*, I. 491.

⁴²⁴ Serahsî, *el-El-Mebcut*, s. 75.

Medine'ye gelince Sahâbe âlimleri bu şartın kayınvalideyi kapsamadığını haber verince daha önce geçen fetvâsından vazgeçti.⁴²⁵

Muhammed Ebû Zehra “Ahvâlü’ş-şahsiyye” adlı eserinde şu cümlelere yer vermiştir: Bugün Mısır’da bazı konularda Ebû Hanife’nin görüşlerine göre amel edilirse, birçok sorun çıkacaktır. Çünkü Ebû Hanife’nin seneler öncesi verdiği fetvâlar bu günün problemlerine cevap veremediğinden, bunun dışındaki mezheplerin uygun olan görüşleriyle amel etmek asrın ruhuna daha uygun olacaktır. Bundan maksadımız, Ebû Hanîfe, ve arkadaşlarını (ashâbını) tenkit etmek değildir. Çünkü onlar, yaşadıkları asrı etkileyen, müçtehid âlimlerdir. Nassa dayanmayan fetvâlar, çoğu zaman yerleşik olan (örfi) hükümlerden kaynaklanabilir. İctihat ise bir reydir. Rey ise, doğru da olabilir yanlış da.⁴²⁶

Burada Muhammed Ebû Zehra, Allah’ın dinini asrın idrâkine sunulmasını, insanların hayrına olan görüşlerin alınmasını; işlevini yitirmiş olan fetvâların değiştirilip yerine sadra şifa olacak fetvâların tercih edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü din kolaylık üzerine bina edilmiştir.⁴²⁷

4.3.1. Maslahatın Gerçekleştirilmesine Yönelik Fetvâ

Hiz. Peygamber (a.s) fitır sadakasını veriyor ve onun bayram günü sabah namazından sonra, bayram namazından önce verilmesini emreliyordu.”⁴²⁸ Toplumun hacminin küçük olması, halkın birbirini tanması, ihtiyaç sahiplerinin bilinmesi ve evlerinin yakın olması gibi gerekçelerle ona lâayık olan kimselere çıkarıp ulaştırmak için zaman yeterli idi ve bunda herhangi bir problem de yoktu.

Fakat daha Sahâbe asrında, toplum genişleyip, evler uzaklaşıp, fertler çoğalıp da araya yeni unsurlar girince fitır sadakasını verebilmek için sabah namazıyla bayram namazı arasındaki bu vakit yeterli gelmemeye başladı. İşte Sahâbenin fikhin inceliklerini kavramış olmaları sebebiyle, onu bayramdan bir veya iki gün önce vermeye başlamışlardı.⁴²⁹ Müçtehit fakihlerden kendilerine uyulan imamlar devrinde ise toplum daha da genişledi ve zorluklar biraz daha artmış oldu. Bu sebeple Hanbelî

⁴²⁵ Prof. Dr. Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, DİB, Ankara 1975, s. 58.

⁴²⁶ Muhammed Ebû Zehra, *Ahvâlü’ş-şahsiyye*, Dâru’l fikril arabiyi, Kâhire 2005, s. 11

⁴²⁷ Mâide, 5/69.

⁴²⁸ Buhârî, Zekât, 76; Malik, Muvatta, Zekât, 29.

⁴²⁹ Buhârî, Zekât, 77.

mezhebinde olduğu gibi Ramazan'ın yarısından, hatta Şâfi mezhebinde olduğu gibi, Ramazan'ın başından itibaren verilmesini câiz gördüler.

Yine sünnette belirtilen yiyecekler üzerinde takılıp kalmayıp, her bölgenin genelinde yediklerini onlar üzerine kıyas ettiler ve onlardan da vermeyi câiz gördüler. Dahası onlardan bazıları, özellikle fakir için daha faydalı olduğunda sadaka yerine onun kıymetinin verilmesinin caiz olduğunu da ilave ettiler. Bunlar ise Ebû Hanîfe ve ashabıdır. Çünkü sadakadan maksat böylesi kutsal bir günde fakirlerin ihtiyaçlarını gidermektir. Bu ise yiyeceklerle telâfi edilebildiği gibi, onun değerini vermekle de gerçekleşebilir.⁴³⁰

Yine bunun gibi, İslâm bilginleri, “Zamanın değişmesi ile hükümlerin değişebileceği inkâr edilemez.”⁴³¹ Genel kuralını buna dayandırmışlardır. Bu kâidenin örneklerinden biri, Hz. Ömer'in, zekât gelirlerinden “müellefe-i kulûb”un hisselerini kaldırdığı, rivâyetidir. Bunlar, “Sadakalar, yalnız fakirlere, yoksullara, tahsildarlarına, kalbleri İslâm'a ısındırılmak istenenlere, âzad edilecek esirlere, borçlulara, Allah yolunda olanlara ve yolda kalanlardır.”⁴³² âyetine uyarak, Rasûlullah'ın (s.a.v.), imanları zayıf olduğu için gönüllerini İslâm'a ısındırmak için kendilerine zekât mallarından hisse verdiği kimselerdi. Hz. Ömer bu hisseyi kaldırma düşüncesini, illetin yokluğuna dayandırmıştır. İlet, İslâm'ın ilk dönemlerinde, İslâm'a yardım etmek idi. Hâlbuki Hz. Ömer zamanında İslâm devleti kuvvet kazanınca, artık sözü edilen illet ortadan kalkmıştır.⁴³³

Kaybolmuş develer hakkında soru soran bir kişiye Hz. Peygamber (sav) şöyle demiştir: “*Deveyle senin ne işin var. Onun su deposu gibi bir yeri ve sağlam ayakları vardır. Sahibi onu buluncaya kadar suya da gelir, otunu da bulur.*” Bu cevaptan anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber, kayıp develerin yakalanıp alıkonmasını yasaklamış bulunuyordu. Hz. Ömer devrinde de durum böyle devam etti. Hz. Osman, hilafeti zamanında ahlak bozulmaya yüz tuttu. Bu sebeple, serbest dolaşan kayıp develerin, haksız olarak el konup zayî olacağını düşünerek, bunların ilan

⁴³⁰ Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (çev: Bünyamin Erul), Dâru'l vefâ, Mısır 1990, s. 211.

⁴³¹ Ali Himmet Berki, *Mecelle*, 39, s. 22.

⁴³² Tevbe, 9 / 61.

⁴³³ Râzi el-Cassâs, *Ahkâmu-l Kur'ân*, Dâru'l-kütübü'l-ilmiye, Beyrut ty., III. 160- 1.

edildikten sonra satılmasını ön görmüşlerdir. Sahibi çıkınca parasının ona verilmesini emretti. Hz Ali kendi döneminde kayıp develerin serbest bırakılmaması içtihadında Hz. Osman'a uymuştur. Bunların satılması, deve sahibinin aleyhine olabileceği için önlemiştir. Bunlar için bir ahır yaptırmış, sahipleri bulununcaya kadar masraflarının beytülmalden karşılanmasını emretmiştir. Hz. Osman ve Ali, şartların değişmesiyle kayıp develerin serbest bırakılması hükmünde değişiklik yaparak, onların satılması veya Beytül maldan beslenmesi yolunu tercih etmişlerdir.⁴³⁴

Hz. Ömer (r.a)'in halifeliği döneminde Suriye, Irak ve diğer ülkeler fethedildiği zaman bütün ashop bu ülkeler arazisinin beşte biri çıkarıldıktan sonra geriye kalan beşte dördünün askerlere dağıtılmasının gerektiği görüşünde idiler. Ashab bu görüşlerinde Kur'ân'a ve Sünnet'e dayanıyorlardı. "Bilin ki, ele geçirdiğiniz ganimetlerin beşte biri Allah'a, Peygambere, onun yakınlarına, öksüzlere, yoksullara ve yolcuya âittir."⁴³⁵ Yani beşte dördü de savaşan askerlerindir. Hz. Peygamber (s.a) de Hayber'i aldığı zaman arazisinin beşte birini çıkardıktan sonra, gerisini askerlere dağıtıyordu. Fakat Hz. Ömer (r.a) görüşü böyle değildi. Bazı sahâbeler, arazinin âyette belirtilen şekliyle ve Rasûlüllâh'ın yaptığı gibi yapılmasını istemiş, Hz Ömer'e karşı çıkmışlardı. O şöyle demişti: "Bizden sonraki müslümanlar, gözlerini hayata açtıklarında araziye dağıtılmış ve babalarından miras olarak gelip belli kişilerin tekeline girmiş ve sınırlandırılmış görünce ne yapacaklardır." Hayır hayır! Sizin bu görüşünüz görüş değil! "Hz. Ömer (r.a) , bu arazinin eski sahipleri elinde haraç karşılığında bırakılmasını uygun görüyordu ki, bu haraçlar her devirde ve dünya kaldıkça devletin gerekli masrafları için bir kaynağı olsun.

Ebû Yûsuf, Hz Ömer'in Kur'âdan ilham alarak, araziye ganimet olarak dağıtmaktan çekinmesini, Allah'ın kendisine verdiği büyük bir başarı ve İslâm'a yapılmış büyük bir hizmet olarak görmüştür. Ona göre, Hz. Peygamber (s.a)

⁴³⁴Bâcî, *el-Müntekâ şerhü Muvatta*, Mısır 1331, VI. 142; Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (çev: Hanifi Akın), Nidâ Yay., İstanbul 2008, s. 314; Muvatta, Akdiye, 20.

⁴³⁵ Enfal, 8/41.

dönemindeki şartlar değişmiş ve Hz. Ömer'in bu tasarrufu, İslâmın genel yararına uygun düşmüştür.”⁴³⁶

Hz. Osman (r.a) Kur'ân-ı Kerîm'i bir harf (lehçe) üzere yazıp, çoğaltarak bölgelere gönderip diğer mushafı imha etti. Cuma namazı için ilk ezanı ilave etti. Ölüm hastalığında hanımını mirastan mahrum etmek amacıyla üç talakla boşayan kocanın, bu niyetini aleyhine çevirerek hanımını ona varis kıldı. Ve buna “Fırar talakı/Talâkı fâr” adını verdi.⁴³⁷

4.3.2. Seddi Zerâyi'e Yönelik Fetvâ

Hazret-i Peygamber (s.a.v.), kadınların koku sürünmeden, açılıp-saçılmadan kendilerine yaraşır şekilde (geceleyin) mescide gitmelerine izin vermiştir. Daha sonra: Hz. Âişe (r.a.) ve Abdullah İbn Ömer'in oğlu Vâkîd (diğer adı Bilâl), zamanla kadınların tessettüre riâyetsizlik gibi, fitnenin doğmasına sebep olabilecek bazı davranışlar sergilediklerini görünce, onların mescide gitmelerini hoş görmemişler ve buna mani olmuşlardır. Hatta Hz. Âişe: “Eğer Rasûlullah (s.a.v.), kadınların bu hallerini görseydi İsrailoğullarının kadınlarının (mescidden) men edildikleri gibi, onların mescide gitmelerine engel olurdu.” demiştir. Bu mes'elede, Hz. Aîşe ve İbn Ömer'in oğlu Vâkîd, “izin nassı'nı (hadisini)” kabul etmekle beraber, hükme tesir eden illete bakarak, İslâm'ın esas gâyesi olan maslahatı yâni fitne ve fesadı önlemek gâyesiyle, onların mescide gitmelerine mani olmuşlar ve bu yönde hüküm vermişlerdir.⁴³⁸

Müşrik kadınlarla evlenmenin yasaklanması hükmü nasla sabittir. “Allah'a eş koşan kadınlarla onlar imana gelinceye kadar evlenmeyin. İnanan bir cariye, hoşunuza gitse de putperest bir kadından daha iyidir.”⁴³⁹ İslâm bilginleri müşrik kadınlarla evlenmenin haram olduğu konusunda hemfikirdirler.⁴⁴⁰

Hz. Ömer (ra), ilk önce ona bir kaç defa mektup yazdı. Son yazdığı bir mektupta şöyle demişti. “Bu mektubumu kaldırıp bir kenara koymamanı diliyorum.

⁴³⁶ M.Y. Musa, el- Medhal, s.41, Yusuf el- Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s.313, Cessâs, *Usulü'l- cassâs*, I, 230; İbrahim Kâfi Dönmez, *İslâm Hukuku'nda İctihad ve İctihad Metodu*, M.Ü.İ. Fak. İslâm. Arş. Dergisi, s. 102, 2008.

⁴³⁷ Muhammed Ebû Zehrâ, *Usûlü fikh*, s. 238, Dâru'l-fikri'l-arâbiyye, Kâhire, 1997.

⁴³⁸ Mehmet Şener, *İslâm Hukukunda Örf*, s. 146.

⁴³⁹ Bakara, 2/221.

⁴⁴⁰ Kardavî, *Fetâvâ muâsıra*, I. 490.

Müslümanların sana uyup da sırf güzellikleri için ehl-i kitap kadınlarıyla evlenmeyi tercih etmelerinden korkuyorum. Bu da, müslüman kadınlar içinde fitne çıkmasına sebep olur.”⁴⁴¹

Bunun nedeni, Kur’ân’ın ğayr-i müslimlerle evlenme kaydı olarak koyduğu iffet⁴⁴² şartında müsamaha gösterip ğayr-i müslim kadınlardan ebedsiz olanlarla evlenmelerinden korkmasıdır.⁴⁴³

4.3.3. Zararı Önlemeye Yönelik Fetvâ

Kur’ân-ı Kerim müminlerden, eşlerini boşamaya ancak çare olarak başvurmalarını istediği gibi,⁴⁴⁴ bunun da üç talak hakkını bir defada kullanarak yapılmaması gerektiğine işaret ediyor.⁴⁴⁵ Bununla birlikte Hz. Peygamber (sav) bir defada verilen üç talakı bir sayıyordu. Bu husus Hz. Ebû Bekir devriyle Hz. Ömer devrinin ikinci yılına kadar böylece devam etmiştir. Hz. Ömer bu müsamahayı halkın kötüye kullandığını, eşine kızan her erkeğin onu bir talak ile boşamak varken- üç talak ile boşadığını, bunun da cahiliyye devrinde olduğu gibi talakın yaygın hale gelmesine sebep olduğunu görerek yaptığı istişare sonunda, bir defada verilen üç talakı bir değıL, üç talak saymıştır.⁴⁴⁶

4.3.4. Sûüstimâli Önlemeye Yönelik Fetvâ

Hz. Ömer devrine kadar herhangi bir sebeple zayı olan mallar, zanaatkârlarda emanet duygusunun hâkim olması ve sözlerine itimat edilmesinden ödettirilmezdi. Zamanla halkın eşyasına göz koyan zanaatkârların bu ödetmeme hükmünü kötüye kullanmaları, halkın zarar görmesine yol açtı. Bu sebeple Hz. Ömer, zanaatkârlar nezdinde, kaçınılması mümkün bir sebeple zayı olan eşyanın ödettirilmesi hükmünü

⁴⁴¹ Kardâvî, *Fetâvâ muâsıra*, I. 501.

⁴⁴² Mâide, 5/5; Nisâ, 4/25.

⁴⁴³ Kardâvî, *Fetâvâ muâsıra*, I. 502.

⁴⁴⁴ Nisâ/34-35

⁴⁴⁵ Bakara, 2/229.

⁴⁴⁶ Bkz. Müslim, Talak, 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I. 314; Mehmet Erdoğan, *Ahkâmın Değışmesi*, s. 172.

uygulamaya başladı. Aynı uygulamayı benimseyen Hz. Ali de “Halk için en uygun yol budur” demiştir.⁴⁴⁷

Zanaatkârların emanet konusundaki ihmalkârlıkları onlardan emanet hükmünün kaldırılmasına sebep olmuştur.

4.3.5. Örf ve Âdetlerin Değişmesiyle Değişen Fetvâ

Ebû Yusuf kendi zamanındaki âdete bakarak arpa ile buğdayı mevzunâttan; yani satım ve değişimi tartı ile olan maddelerden kabul etmiştir. Hâlbuki bu içtihat, Hz. Peygamber zamanındaki örf ve âdete göre arpa ile buğdayı mekîlâttan; yani satışı ölçü ile yapılan maddelerden kabul eden hadise aykırıdır.⁴⁴⁸

Bu örnekler ile benzerlerinde, şer’î hükmün, üzerine kurulduğu illet veya âdetin değişmesine tâbî olarak değiştiği görülmektedir. Böylece sosyal ihtiyaçların ve bunları karşılayan çarelerin değişmesiyle, amelî, fikhî içtihatların bir kısmı değiştiği gibi, hukuk ile alâkalı birçok nassın yorumu da değişmiştir. Bunun tek çaresi, dinin ruhunu anlamak, illet ve şartları bulununca hükümleri uygulamak; sözü edilen illet ve şartlar ortadan kalkınca hükümleri değiştirmekten ibarettir.

Değişik çevre ve örflerin sebebi ile fetvâların değiştiği bir gerçektir. Ömer b. Abdülaziz Medine’de bir kişinin şahitliği ile hükmederken, Şam’a gittikten sonra: Biz, Medine’de bununla hükmederdik. Şam’da bununla hükmedilmediğini görünce, biz de artık iki erkeğin veyahut bir erkek ile iki kadının şahitliği ile hükmederiz” demiştir.⁴⁴⁹

Bu esasa göre verilmiş farklı hükümler vardır. Mesela Ebû Hanîfe’ye göre zâhirdeki “adalet ile iktifa edilir; kısas ve hadd cezalarıyla ilgili şâhidliklerin dışında, şâhidlerin gizlice tedkîk ve tezkiyesi şart değildir. Çünkü onun devrinde insanlarda hâkim vasıf, dürüst davranmaları idi. Fakat Ebû Yûsuf ve Muhammed devrinde ise yalancılık çoğalmış, zahirî adâlete göre hüküm verilmiş, bu da mefsedete ve hakların zâyî olmasına sebep olmuştur. Onun için bu iki İmam şâhidlerin tezkiye edilme

⁴⁴⁷ Merğımanî, *Hidâye*, Dâru’l erkâm, Beyrut ty; III. 240; M. Yusuf Musa, *el-Medhal*, s. 43; Prof. Dr. Hayreddin Karaman, *Usûl*, s. 75, Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s. 449, Mehmet Erdoğın, *Ahkâmın Değişmesi*, s. 171.

⁴⁴⁸ İbn-i Âbidin, *Redü’l muhtâr*, (çev. Mehmet Şavaş), Şâmil yayınevi, İstanbul 1985, XI. 137,

⁴⁴⁹ M.Y. Musa, *Muhâdarat*, s. 180.

şartını gerekli görmüşlerdir. Ebû Hanife ile iki talebesi arasındaki bu görüş farkı hakkında fakihler; “bu ihtilaf, delilden kaynaklanan ihtilaf değil, zamandan kaynaklanan bir ihtilaftır,” demişlerdir.⁴⁵⁰

⁴⁵⁰Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l hukkâm şerhi mecelleti'l-ahkâm*, İstanbul 1330, 101; Serahsi, *El-Mebcut*, XVI, s. 76.

SONUÇ

Sahabe karşılaştıkları olaylar karşısında, Allah'ın hükmünü Hz peygamber'e sormuşlar, Hz peygamber onlara bir âyetle veya ayetlerle fetvâ vermiştir. Eğer bu konuda âyet inmemiş ise kendi görüşü ile onlara fetvâ vermiştir. Bu yönüyle Hz. Peygamber, âlimler tarafından, mecâzen de olsa şârî olarak değerlendirilmiştir. Sahabe, ilim, idrak açısından birbirlerine eşit değildir. Bazısı, bazı konularda ehil olmasına karşın diğer konularda ehil olmayabiliyordu. Ashâb, Allah Rasûlü'ne soru sormaya imkân bulamadıkları durumlarda fetvâyı birbirlerine sormuşlardır.

Hız. Peygamberin dünyadan irtihal etmesi, İslâm coğrafyasının sınırları fetihlerle genişlemesi birçok sorunu beraberinde getirmiştir. İnsanların sahip oldukları kabiliyet ve imkânlar, onların dinî hüküm ve esaslara ayrıntılı şekilde vâkıf olmalarına ve kendi hayatlarını buna göre düzenlemesine imkân vermesi mümkün değildir. Bu durumlarda dinlerini yaşamak isteyen insanlar, sorunların çözülmesi için yaşadıkları yerlerde bulunan ilmî yeterliliğe sahip olan müftülere problemlerini arz etmişlerdir. Bunun neticesinde müftülerin göstermiş olduğu ilmî çalışmalar ile ortaya koydukları fetvâlar, İslâm Hukuku'nun gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bu çabalar, İslâm Hukuku'nun canlılığında ve gelişmesinde önemli ölçüde pay sahibi olmuş, sonraki asırlarda ortaya çıkan yeni problemlere cevap verilebilmesini de kolaylaştırmıştır.

Kadılar hüküm verirken, verilmiş fetvâlardan faydalanmışlar, yeri geldiğinde müftüler ile istişarede bulunmak suretiyle onların fetvâlarından yararlanmışlardır. Böylelikle adaletin toplum üzerinde yansımada müftülerin de katkısının olduğunu söyleyebiliriz. Ortaya konulmuş olan bütün bu fetvâlar, hem insanların dinlerini rahat bir şekilde yaşamalarına imkân sağlamış, hem de halkın dinî konularda aydınlatılmasına hizmet etmiştir.

İlk defa hicrî dördüncü asırda Müslümanların ihtiyaçlarının sonucu olarak ortaya çıkan, müftü ile müsteftî arasındaki ilişkiyi düzenleyen fetvâ usulünün, bu gün dahî geçerliliğini koruduğu kanaatindeyiz. Fetvâ usûlüne ait literatür, ortaya çıkmaya başladığı dördüncü asırdan günümüze kadar, fetvâ ve kazâ faaliyetinin disipline alınması konusunda büyük bir başarıya ulaşmıştır.

Fetvâ veren müftünün dikkat etmesi gereken bir takım kurallar vardır. Bunlar; problemin tespiti, problemin çözümünde kullanılacak metod ve müftünün göz önünde bulundurması gereken noktalardır. Fetvâ verirken göz önünde bulundurulması gereken noktaların başında, fetvânın sağlam şer'î ve hukûkî delillere dayandırılması, fetvânın Şarî'in maksadına uygun olması, fetvâ isteyen kimsenin durumu dikkate alınarak cevabın ortaya konulmaya çalışılmasıdır. Fetvâ isteyen kişi, fetvâ istediği kimsenin durumunu araştırması gerekmektedir. Aksi takdirde ondan fetvâ sorması hoş karşılanmamıştır. Bununla birlikte, fetvâ isteyen kişinin, sürekli bir müftüye bağlanma zorunluluğu olmadan, ehil olan her müftüden fetvâ sorabileceği vurgulanmıştır.

Fetvâ isteyen kişi ile müftü arasındaki iletişim esnasında iki taraf arasındaki ilişkinin sağlıklı olması için bazı esaslar belirlenmiştir. Bunlar arasında, fetvâ isteyen, problemini açık ve doğru şekilde ifade etmesi veya yazmak suretiyle ortaya koyması, soru soranın fetvâyı aldıktan sonra bir de vicdanına danışması dikkat çekmektedir. Bunun yanında fetvâ veren kimsenin fetvâyı verirken, ister yazılı olsun, isterse sözlü olsun, cevabın açık ve anlaşılır olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Aynı şekilde müftünün fetvânın delilini, istenildiğinde ortaya koyması gerektiği de ifade edilmiştir.

KAYNAKÇA

- ABDULBÂKÎ**, Muhammed Fuad,
el-Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'an, Dâru'l hadis, Kahire 1996.
- ABDÛLĜANÎ** Abdulhâlik,
Sünnet ve Dindeki Yeri, (çev. Mehmet Erdoğan), İstanbul 1992.
- AHMED** b. Hanbel (ö. 241/855),
Müsned, Beyrût, Mektebetü'l-islâmî, 1985.
- AHMED** Emin, (1374/1954),
Fecru'l-İslâm, Dâru-l kütübü'l ilmiye, Beyrut 2006.
- AHTERÎ**, Mustafa Şemseddin Karahisârî (ö. 968/1560),
Ahteri Kebir, Dâru ihyâü' t türâsü'l arabiyye, Beyrut ty.
- AKYÛZ**, Vecdi,
Bütün Yönleriyle Asrı Saâdette İslâm, Beyan Yay., İstanbul 1995.
- ALEVÎ**, Muhammed b. (ö. 2004)
Şeriatüllahi'l-hâlîde, Metâbiu'r reşid, Medine 1992.
- ALÎ** Haydar Efendi (1355/1936),
Dürerü'l-hukkâm şerhi mecelleti'l-ahkâm, İstanbul 1330,
- ÂMİDÎ**, Seyfüddîn Ali b. Muhammed, (ö.631/1234),
el-İhkâm fi usûlü'l-ahkâm, Dâru'l kütübü'l ilmiye, Beyrut ty.
- ARMAĜAN**, Servet,
Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku, Akademi Yay., 2009.
- ATAR**, Fahrettin,
Fıkıh Usûlü, M.Ü.İ Fak. Yay., İstanbul 1998.
- ATAR**, Fahrettin,
İslâm Adliye Teşkilatı, DİB. Yay., Ankara 1979.
- ATAR**, Fahrettin,
İslâm Ansiklopedisi, Fetvâ'mad., TDV. Yay., 1995, XII. 487.
- BÂCÎ**, Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef (ö. 474/1081),
el-Müntekâ şerhü'l-Muvatta', Mısır 1331.
- BAKKAL**, Ali,
İslâm Fıkıh Mezhepleri, Raĝbet Yay., İstanbul 2008.

- BARDAKOĞLU**, Ali,
 İslam Ansiklopedisi, T.D.V. Yay., “Hanefî Mezhebi”.
- BEHÛTÎ**, Mansur b.Yunus (ö. 1051/1641),
 Keşşâfu’l-kınâ’ an metni’l-iknâ, (thk: Muhammed Emin Dinnâvî),
 Âlemü’l- kütüb, Beyrut 1997.
- BERKÎ**, Ahmet Himmet (ö. 1396/1976),
 Açıklamalı Mecelle, Hikmet Yay., İstanbul 1982.
- BERKÎ**, Ali Himmet,
 İslâm Hukukunda Kaza Tarihi ve İfta müessesesi, Ankara, 1962.
- BERKÎ**, Ali Himmet,
 İslamda Kaza Hüküm ve Hâkimlik ve Tevâbii, Yargıçoğlu Matbaası,
 Ankara 1962.
- BİLMEN**, Ömer Nasûhî (ö. 1391/1971),
 İslâm İlmihali, Bilmen Yayınevi, (Sad: Ali Fikri Yavuz)
- BUHARÎ**, Abdulaziz b. Ahmed (ö.256/870),
 Sahihu’l-Buhârî, Matbaai Âmire, Âsitâne, 1315.
- CASSÂS**, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzi (ö. 370/980),
 Ahkâmu-l-Kur’an, Dâru’l-kütübü’l-ilmîye, Beyrut ty.
- CASSÂS**, Ebu Bekir,
 Usulu’l-cessâs (el fusul fi’l-usûl), (thr. Muhammed Tâmir), Dâru’l-kütübü’l-
 ilmîye, Beyrut 2000.
- CEZÎRÎ**, Yusuf,
 Mirâcü’l minhâc şerhu minhâcu’l vusul ile ilmi’l usûl, (thk: Câbir Feyyâz
 Alvânî Matbatü’l-hüseyn el-islâmiyyü, Kâhire 1993.
- CÛRCÂNÎ**, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed (816/1413),
 Kitâbu-t- ta’rifât, Dâru-n-Nefâis, Beyrut 2007.
- ÇAKAN**, İsmail Lütfi,
 Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Sebepleri, MÜİF.Yay., İstanbul 1996, s.
 121, 122;
- ÇEKER**, Orhan, S.Ü.İ.Fak. Dergisi,
 “İftâ ve Bir Fetvâ Defteri Örneği” Sayı, 6, Konya 1996.
- DADAŞ**, Mustafa Bülent,

- Mecelle'de Bulunan Hukuk-Dil İlişkinine Yönelik Külli Kaidelerin Çözümlemeleri**, (Y.L.Tezi), Şanlıurfa 2005, s. 90, (Yayınlanmadı).
- DÂRİMÎ**, Ebu Muhammed Abdullah b.Abdirrahman (255/868),
Sünenu'd-Dârimî, Dâru'l-hadis, Kâhire, 2000, (thk.Seyyid İbrahim, Ali Muhammed Ali).
- DEHLEVÎ**, Şah Veliyyulah b. Abdirrahîm (ö. 1181/1767),
Hucetullah'il-bâliğa, (trc: Mehmet Erdoğan), Beyrut 1990.
- DEHLEVÎ**, Şah Veliyyullah,
el-İnsâf fi beyen-i-esbâbu'l-ihtilaf, (Ta'lik.Abdulfettâh Ebu Ğudde); Dâru'n nefâis, Beyrut 1983.
- DÖNDÜREN**, Hamdi,
Delilleriyle Âile İlmihali, Erkam Yay., 2009.
- DÖNMEZ**, İbrahim Kâfi,
“İslam Hukuku'nda İctihad ve İctihad Metodu”, M.Ü.İ.Fak. İsl. Arş. Dergisi, 2008, s.102.
- EBU DÂVUD**, Süleyman b. el-Eş'as (ö. 275/888), (thk.Adil Seyyid),
Sünen, I-V, Suriye, 1388/1969.
- EBU ŞEYBE**, Muhammed,
Hadis Mudafaası, (trc.Mehmed Görmez, M. Emin Özafşar, Rehber Yay. Ankara, 1990)
- EBU ZEHRÂ**, Muhammed,
ed-Da'vetü ile'l-islâm, Dâru'l fikri'l arabiyye, Kâhire 1992.
- EBU ZEHRÂ**, Muhammed,
el-Ahvâlü'ş-şahsiyye, Dâru'l fikril arabiyyi, Kâhire 2005.
- EBU ZEHRÂ**, Muhammed,
İmam Şafiî, DİB. Yay. 293-294 (çev: Osman Keskioglu)
- EBU ZEHRÂ**, Muhammed,
Mezhebler Tarihi, Hisar Yayınevi , İstanbul 1978, (çev.Abdulkadir Şener).
- EBU ZEHRÂ**, Muhammed,
Usul-u-fikh, , Dâru'l fikri'l arâbiyye, Kahire 1998..
- EL-FERRÂ**, Ebi Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin,

- el-Udde fi usûl'il-fikh**, Dâru'l kütübü'l ilmiye, Beyrut 2002.
- ENSARÎ**, Nizamuddin,
Fevâtihu'r-Rahamût Şerhu Musellemetu's-Subût, (tsh. Muhammed Mahmud Ömer), Dâru'l kütübü'l ilmiye, Beyrut 1324.
- ERASLAN**, Sadık,
Osmanlılarda Fetvâ Makâmı ve Yayın Organı, DİB. Yay., Ankara 2009.
- ERDOĞAN**, Mehmet,
İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi, MÜİF Yay., İstanbul 2000.
- ERDOĞAN**, Mehmet,
Sünnetin Kaynak Değeri ve Günümüze Taşınması, MÜİ Fak. Yay., İstanbul 2001.
- ERUL**, Bünyamin,
Sahabenin Sünnet Anlayışı, T.D.V.Yay., Ankara 2000.
- EŞKAR**, Muhammed Süleyman,
el-Fütyâ ve Menâhici'l-iftâ, Dâru'n nefâis, Amman 2004.
- GAZÂLÎ**, Muhammed b. Muhammed (ö.505/1111),
Mustasfâ min İlmi'l-usûl, Dâru'l kütübü'l ilmiye, Beyrut 1322.
- HACEVÎ**, Muhammed b. el-Hasen (ö.1376)
el-Fıkhı's-sâmî, İdâratü'l Maârif, Ribat 1345.
- HALLÂF**, Abdulvahhâp (ö.1375) ,
İlm-u Usuli-l-fikh, Kâhire 1947.
- HALLÂF**, Abulvahhab,
Masâdir'ut-teşrî'il-İslâmiyyi fîmâ nassa, Darul Kalem, Kuveyt 1982.
- HAMBELÎ**, Şakir,
Usul-u fıkhı'l-İslâmiyyi, Dâru'l-beşâir , Dimeşk 2004,
- HASAN**, Ahmet,
İslâm Hukuk Bilimin Gelişimi, (trc: Haluk Songur), İslâmâbâd 1988.
- HATİB BAĞDÂDÎ**, Ahmed b. Ali (ö. 463/1071),
el-Fakih ve'l-mütefakkih, Dâru ibn-i cevzî, Riyad, 1996.
- HUDARÎ BEY**, Muhammed (1345/1927),
Tarih-it-teşrî'il-islâmiyyi, Dâru'l ma'rife, Beyrut 1997.

- İBN ABDİLBER**, Ebu Amr Yusuf en-Nemirî (463/1071),
el-İstiâb, (thk. Ali Muhammed Muavvad ve Âdil Ahmed Abdülmevcud),
Dâru'l-kütübü'l-ilmiye, Beyrut 2002.
- İBN ABDÜSSELÂM**, İz,
Kavâidü'l ahkâm fi mesâlihi-l enâm, el-Mektebetü-t ticâriyyeti-l-kübrâ,
Kâhire ty.
- İBN ÂBİDİN**, Muhammed Emin b. Ömer (1252/1836),
Reddü'l muhtâr ala'd-dürri'l-muthtâr, ty.
- İBN ÂBİDİN**,
Redü'l muhtâr, (çev. Mehmet Şavaş), Şâmil yayınevi, İstambul 1985.
- İBN AŞUR**, Tahir,
Makâsıdu'ş-Şerâti'l İslâmiyye, (trc. Mehmet Erdoğan, Vecdi Akyüz)
- İBN BEDRAN**, Abdulkadir,
el-Medhal, (thk. Abdullah b. el-Mühsin et-Türkî), Müessesetü'r risâle, Beyrut
1401.
- İBN FÂRİS**, Ebu'l-Hüseyn Ahmed (ö. 395/1004)
Mu'cem-ü-megâyisi'l-lüga, Dâru-l fikr, Beyrut 1399.
- İBN HAMDAN**,
Sıfatü'l-Fetvâ ve'l-Müftî ve'l-Müsteffî, el-Mektebü'l İslâmî, 1397 (thk:
Muhammed el-Bânî)
- İBN HAZM**, Ebu Muhammed Ali b. Hazm, (ö. 384/994),
İhkâm fi usul'ul-ahkâm, (thk: Muhammed Hâmid Osman), Kahire, 2005.
- İBN KAYYİM**, Şemsüddin Ebi Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr (751/1350),
İ'lâmü-l-muvakkûn an Rabbi'l-âlemîn, Dâru-l kitâbi'l 'Arabiyye, Beyrut
2006, (thk. Mu'tasım Billâh)
- İBN MÂCE**, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid (ö.275/888),
es-Sünen, I-II, Kahire, 1372.
- İBN MANZUR**, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem (ö.711/1311)
Lisanu'I-Arab, Beyrut 1997.
- İBN SA'D**, Ebû Abdillâh b. Muhammed (ö.230/844),
Tabakâtu'l-kübrâ, I-IV, Beyrut ty.

- İBN TEYMİYE**, Ahmed b. Abdi'l-Halim (ö.728/1328),
Refu'l-menâm ani'l-eimmeti'l-a'lâm, Risetü'l âmme li idârâti'l buhûsi'l ilmiyye, Riyad 1413.
- İBNU'S- SALAH**, Takiyyiddin Ebu Amr,
Fetâvâ ve mesâilu İbni's-Salâh, Mektebetü-l-hânicî, 1992 (thk.Rıfat Fevzi).
- İMAM ŞA'RA**,
İmamların Fıkhı İhtilafları Niçin Rahmettir, (trc. Ali Arslan-Mahfuz Aksu), Arslan Yay., İstanbul 1981.
- KARÂFİ**, Şihâbuddin Ahmed b. İdris (ö.684/1285),
el-Furûk envâi'l burûk fi envâi'l furûk, Dâru'l kütübü'l ilmiye, Beyrut 1998.
- KARAMAN**, Hayrettin,
İslâm Hukuk Tarihi, İz Yayınları, İstanbul 1989.
- KARAMAN**, Hayrettin, *İslâm Hukuku*(Bkz. Ükûmlerin teşrî, sebep ve hikmetini bilmek)
- KARAMAN**, Hayrettin,
Fıkıh Usûlü, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1964.
- KARAMAN**, Hayrettin,
İslâm Hukukunda İctihad, DİB, Ankara 1975.
- KARAMAN**, Hayrettin,
İslâmın Işığında Günümüz Meseleleri, İz Yay., İstanbul 2003.
- KARDÂVÎ**, Yusuf,
el-Medhal li dirâsetü's-şerîati'l-İslâmiyyi, Müessesetü'rsâle, Beyrut 1997.
- KARDÂVÎ**, Yusuf,
Fi fıkhı'l evleviyyât, Mektebetü vehbe, Kâhire 2005;
- KARDÂVÎ**, Yusuf,
Sünneti Anlamada Yöntem, (çev: Hanifi Akın), Nidâ Yay., İstanbul 2008.
- KATTAN**, Mennâul,
et-Teşrî ve-l fikh fi'l-İslâm, Müesseset'ür-risâle, Beyrut 1989.
- KAZICI**, Ziya
İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, MÜİF. Yay., İstanbul 2006.

KESKİOĞLU, Osman,

Fıkıh Tarihi ve İslam hukuku, D.İB. Yay., .Ankara ty.

KEVSERÎ, Muhammed Zahid (ö.1371/1951),

el-Fıkhu ve Usul-u fıkıh min a'mâlu'l-imâm, Dâru'l kitâbu-l ilmiye, Beyrut, 2004, (thk.Muhammed Ebu Ğudde), Muhammed b. Alevî.

KEVSERÎ, Zâhid,

Makâlâtü'l kevserî, el -Mektebetü-t tevfikıyye, Kâhire ty,

KILIÇ, Yusuf,

Asr-ı Saâdetten Tabî'n Döneminin Sonuna Kadar İslâm Hukukunun Prensib ve Kaynakları, İstanbul 1986.

KOCA, Ferhat,

İslam Hukuk Tarihinde Selefî Söylem Hanbelî Mezhebi, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002.

MAHLUF, Hasaneyn Muhammed,

İslâmî Araştırmalar Şer'î Fetvalar, (çev: Naim Erdoğan), Demir Kitabevi, İstanbul 1971.

MERĞİNANÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi Bekr (ö. 593/1196),

el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedî, Dâru'l erkâm, Beyrut ty.

MUSA, Muhammed Yusuf,

Muhadarât fî Tarih'il-fıkıh-il-islâm, Kahire 1373.

MUSA, Muhammed Yusuf,

el-Medhal li-dirâseti'l-fıkhi'l-islâmiyyi, Dâru'l fikri'l arabiyye, Kahire 1953.

MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el Kuseyrî (ö.216/831),

el-Camû's-sahîh, I-V, Mısır, 1374

NEMİRÎ, Ahmed b. Hamdan,

Sıfatu'l fetvâ ve'l Müftî ve'l Müstefî, (thk. Muhammed Nâsuruddin Elbânî) el-Mektebü'l islâmiyye, Beyrut 1397.

NEVEVÎ, Muhyiddin Yahyâ b. Şeref, (676/1277),

el-Mecmu' şerhu'l-mühezzeb, Dâru'l fikr, ty.

ÖZEL, Ahmet,

İslam Ansikloedisi, T.D.V. Yay., İstanbul, XIII, 12-14,

- ÖZEL**, Ahmet,
Hanefî Fıkıh Âlimleri, TDV Yay., Ankara 1990.
- ÖZTÜRK**, Osman,
Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle, İstanbul, 1973..
- RÂĞİB EL-İSFAHÂNÎ**, Hüsyin b. Mıhammed (ö.502/1108),
el-Müfredât fi garîbi'l- Kur'ân, İstanbul 1986.
- RÂŞİDÎ**, Muhammed Kemâlüddin Ahmed,
el-Misbah fi resmi'l-müftî ve menehici'l-iftâ, Dâru'l ihyâü't türâsü'l ilmiyye, Beyrut 2005.
- RAZÎ**, Fahreddin (606/1209),
el-Mahsûl fi ilmi-usûli'l-fıkh, (thk:Câbir Feyyâz Alvânî), Müessesetü'r risâle, Mısır, ty.
- SABÎT**, Kazanlı Hâlim,
Sirât'ı-müstakim, İstanbul 1327.
- SAİD HÂN**, Mustafa,
Dirâsetü târihiyye li'l fıkhî ve usûlihi, eş-Şeriketü'l müttehîde, Suriye 1984.
- SÂYİS**, Muhammed Ali,
Neşetü'l fıkhî'l ictihâdi ve etvâruhu, , Mecmûu'l buhûsi'l islâmiyye, Mısır 1970.
- SEBKÎ**, Ali b.Abdulkâfi ve, Tâcuddin Abdulvahhâb b. Ali es-Sebkî,
el-İbhâc fi şerhi'l-minhâc, Dâru'l kütübü'l ilmiyye, Beyrut 1995.
- SEMARKANDÎ**, Alâuddin Muhammed b. Abdulhamid (ö. 730/1330),
el-Mîzân fi usûl'il-fıkh, (thk: Yahyâ Murad, Dâru'l kütübü'l ilmiyye, Beyrut 2004.
- SERAHSÎ**, Ebu Sehl Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed (ö.490/1097),
Mebsut, I-XXX, Daru'l fikr, Beyrut 2000.
- SUYÛTÎ**, Celâuddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (ö. 911/1505),
Târîhu'l-Hulefâ, , Dâru'l Kalem, Beyrut 1986.
- ŞÂFİÎ**, Muhammed b. İdris (ö. 204/819),
er-Risâle, (çev:Abdulkadir Şener ve İbrahim Çalışkan), TDV Yay., Ankara 1997.

ŞAHİN, Osman,

İslâm Hukukunda Fetvâ Usûlü, Samsun 2002, Rağbet Yay., İstanbul 2006.

ŞÂTIBÎ,

İ'tisam, Neşr-i Reşid Rızâ, Kâhire ty.

ŞÂTIBÎ, Ebu İshak İbrâhim b. Musa (ö. 790/1388),

el-Muvâfakât, (thr: İbrahim Ramazan), Dâru'l maârifet Beyrut 1994.

ŞEHRİSTANÎ, Muhammed b. Abdilkerim (ö. 548/1153),

el-Milel ve'n-nihal, Kahire 1949.

ŞENER, Mehmet,

İslâm Hukukunda Örf, İzmir 1988.

ŞENKANÎ, Muhammed b. Ali (ö. 1250/1834),

Neylü'l-evtâr, Beyrut 1973.

ŞEVKÂNÎ,

İrşâdü'l-fuhul ilâ tahkîki'l-hakkı min 'ılmı'l-'usul, Dâru'l kütüb, Kâhire 1992.

ŞİMŞEK, Murat,

İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in Tasarrufları, Konya 2008, s. 570 (Doktora Tezi); "*İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*", Sayı, 13, Konya 2009.

TAŞ, Aydın,

'Türkiye Kütüphanelerinde Mâliki Mezhebiyle ilgili Yazma Eserler', Fırat Üniv., İ.F. Dergisi/13 2007.

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE, Ahmed İsâmüddîn (ö. 960/1553),

Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fi mevzûâtu'l-ulûm, Dâru'l kütübü'l ilmiyye, Beyrut 1985.

TEYMÜR PAŞA, Ahmed,

Nazratü-târihiyyi fi hudûsi'l-mezâhibi'l-fikhiyyeti'l-erbea, Dâru'l kâdirî, Beyrut 1990.

TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa (ö. 279/892),

Sünen, I-V, Kahire, 1356

UZUNPOSTALCI , Mustafa,

Hukuk ve İslâm Hukuku, Konya 1987.

YILDIRIM, Celal,

Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı, Uysal Kitabevi, Konya 1990.

ZAMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Carullah Mahmud b. Ömer (ö.538/1144),

Esâsu'l Belâğa, Dâru'l ilmiyye, Beyrut 1998.

ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1348),

Tezkiratü'l-huffâz, (Haş. Zekeriyya Umeyrât), Dâru'l kütübü'l ilmiye, Beyrut 1998.

ZERKÂ, Mustafa Ahmed,

el- Medhal fıkhı'l-âmm, Dımaşk 1968.

ZERKEŞÎ, Ebu Abdullah Bedruddin (ö. 745/1344),

el-Bahru'l-muhit, , Dâru's safve, Kuveyt 1992..

ZEYDAN, Abdülkerim,

el-Medhal li-dirâset'i-ş-şerîat-il-islâmiyye, Müesseset'ü-r Risâle, Beyrut 2006.

ZEYDAN, Abdülkerim,

el-Veciz fî Kavâdi'l-fıkhıyyi, Müessetü-r risâle, Beyrut 2009.

ZEYDAN, Abdülkerim,

el-Vecîz fî usul-u Fıkh, Müessetü Kurtuba, Bağdad 1986.

ZEYDAN, Abülkerim,

el-Medhal li-dirâseti'ş-şerîati'l-İslâmiyyi, Müesseset'ü-r risâle, Beyrut 2006.

ZEYLÂÎ, Abdullab Yusuf (ö. 762/1361),

Nasbu'r-râye fî tahrîc'i-ahâdîsi'l- hidâye, Daru'l hadis, Kahire, ty.

ZİHNİ EFENDÎ, Mehmed,

Nimet-i İslam, Sönmez Neşriyat, İstanbul ty.

ZUHAYLÎ, Vehbe,

İslam Fıkhı Ansiklopedisi, FezaYay., İstanbul 1994.